Bergensposten.

DESEMBER 2002 5. ÅRGANG

STATSARKIVET I BERGEN

Bergensposten.

Innhold

Redaktøren har ordet 3

Statsarkivar Ragnvald Martin Samdal 5

Minneord Marta Eide 7

Yngve Nedrebø: Audun Hugleiksson Hestakorn 8

Arne Arvid Rasmussen: Bergen byfogdarkiv 13

Christpher John Harris: Stadsporten – Norges eneste byport 20

Jørn Øyrehagen Sunde: »at indsee Forskiællen og
Overeenstemmelsen imellem adskillige Begreber» 32

Burger Oelofsen :
Andreas Olufsens etterkommere i det sørlige Afrika 49

Bjørn Davidsen: Bergensbrannen 1702 55

Marianne Herfindal Johannessen:
Sogneprest Peder Harboe Hertzberg (1775-1830)
og prestegaarden Malmangers avl og udsæd. 60

Tom Myrvold: Studietur til London og Oxford 81

Bjørn Davidsen: Nordmenn i Afrika - Afrikanere i Norge 83

Bergensposten er en publikasjon som har vært utgitt av Statsarkivet i Bergen siden 1998 med et hefte i året. Dette er det 5. i rekken.

Ansvarlig redaktør: Yngve Nedrebø
Ansvarlig for layout og utforming: Tom Myrvold
Trykk: Designtrykkeriet AS, Bergen
Opplag: 1200

Omslaget i år gjengir det berømte Scholeus-stikket av Bergen. Stikket er laget av Hieronymus Scholeus, og er datert til ca. 1585. Det er analysert av August Brinkmann jr. i Bergens Historiske Forening skrifter nr. 72/73 (1972/73). Første gang det er brukt er i 1588 i fjerde bind av «Civitates orbis terrarum ...»

ISSN 1501-4436

Bergensposten 2002

Dette er femte utgåva av »nye» Bergensposten, og vi synest vi no har funne ei form som vi vil kunne nytte i fleire år framover. Siktemålet vårt er å presentere artiklar og stoff om emne som har vore aktuelle ved Statsarkivet i Bergen gjennom året som har gått, og som vi reknar med kan fortene eit litt lenger liv.

Det er gledeleg å oppleve at det ut over hausten stadig kjem folk og spør om vi har eit nytt blad under arbeid, og om når dei kan hente den nye utgåva. Utgåva i 1998 sende vi ut i eit opplag på 450. I år er opplaget på 1200, men vi reknar med at lageret vil vere tømt før vi er framme ved neste utgjeving.

Gledeleg er det óg at vi har jamn og god tilgang på stoff, både frå dei tilsette, og frå samarbeidspartnarar utanfor institusjonen. Det gjer det sjølvsagt mykje lettare å ta fatt på planlegginga av nye nummer. I år har vi flytta fokuset vårt litt lenger attende i tid, og har stoff både frå mellomalderen og frå 1600-tallet. Det signaliserer vi gjennom omslaget, bygd på det kjende Scholeus-stikket frå 1585.

Vi held fram serien med å presentere statsarkivarane i Bergen, og er i år komne til den fjerde i rekka. Ragnvald Samdal leia institusjonen i eit ti-år frå 1960, men var nær knytta til Statsarkivet i Bergen gjennom heile 43 år.

Marta M. Eide var tilsett ved instititusjonen i nesten 20 år, fram til ho vart pensjonist i 1980. Ho døydde i 2002, og vi har eit kort minneord.

Første søndag i advent 1302 vart baronen, fehirden og stallaren Audun Hugleiksson avretta i ein galge på Nordnes. 700 år er gått, men framleis er det ikkje nokon som kan gje ei fullgod forklaring på den tragiske utgangen på ei av dei mest lysande politiske karrierane nokon nordmann har hatt. Kan hende var det nettopp styrken og formatet hans som vart eit problem for den nye kongen? Første søndag i advent 2002 vart avrettinga markert, med justisminister Odd Einar Dørum som midtpunkt.

Førstebyfogd Arne Arvid Rasmussen har arbeidd med dei eldre delane av byfogdarkivet i Bergen, og vil i samarbeid med Statsarkivet i Bergen presentere delar av arkivet i digitalt format. Han fortel om prosjektet og nokre av resultata han har funne etter gjennomgangen av domboka frå 1711. Bergensarane som

domstolsbrukarar har nok ikkje endra seg så mykje gjennom tre hundreår!

Christopher J. Harris kjenner Bergen og Bergenshistoria betre enn nokon, og i år har han henta fram nye teikningar og opplysningar som fortel den spennande historia til Stadsporten i Bergen, forsvarsanlegget som vart arkivlokale, og som framleis ligg som eit landemerke i byen.

Universitetsstipendiat Jørn Øyrehagen Sunde arbeider med ei avhandling som tek føre seg endringane i den juridiske tenkemåten i Noreg på 1700-tallet, og han har laga ein artikkel om korleis dei rettsfilosofiske nyvinningane ute i Europa på forbausande kort tid fekk vinne innpass hos dommarane i Noreg, og slik kom til å påverke kvardagen her.

Burger Oelofsen, frå Windhoek i Namibia og knytta til norske fiskeriprosjekt i heimlandet sitt, vitja Bergen i haust. Då fortalde han historia om slekta si, som utvandra frå Noreg på 1680-tallet. Via Nederland kom dei til Kappstaden i Sør-Afrika. Slekta har no vore i Afrika i ti generasjonar, men er seg framleis bevisste at dei er norske!

Marianne Herfindal Johannessen har funne fram til ein protokoll som sokneprest Peder Harboe Hertzberg i Kvinnherad nytta tidleg på 1800-tallet. Den jordbruksinteresserte teologen har ikkje berre gjeve opplysningar om drifta av prestegarden, han har i protokollen notert ned opplysningar om vær og vind gjennom nesten 20 år.

Våren 2002 var tre av dei tilsette ved statsarkivet på studietur til England, der dei fekk gjere seg kjende med leiande konserveringsmiljø i London og Oxford. Dei fekk nyttige kontaktar, og fekk sjå nye teknikkar og nytt utstyr, og Tom Myrvold gjev oss del i nokre av sine inntrykk frå turen.

Redaktør Bjørn Davidsen har gjennom mange år vore ein god samarbeidspartnar for oss, og han kom i år med stoff til markeringa av 300-årsmarkeringa for den stor Bergensbrannen i 1702. Han har óg laga ein omtale av artikkelsamlinga om »Nordmenn i Afrika – Afrikanere i Norge», som kom ut i haust.

Statsarkivar Ragnvald Martin Samdal

Ragnvald Martin Samdal ble utnevnt til statsarkivar i Bergen fra 1. september 1960. Da hadde han allerede vært konstituert i embetet i nesten et halvt år, og han hadde også tidligere, under permisjonene til statsarkivar Jansen, vært konstituert statsarkivar. Utnevningsprosessen i 1960 tok lang tid, og det knyttet seg lenge stor spenning til utfallet.

Ragnvald Samdal var født i Bergen 8. februar 1908 som sønn av Nils Samdal (1870-1935) fra Fana og Malene Prestbø (1865-1942) fra Fitjar. Han vokste opp i en stor barneflokk, men fikk anledning til skolegang, og fullførte artium i 1926 som attenåring. I gymnastiden tilhørte Ragnvald Samdal en vennekrets som i sterk grad dyrket politisk interesser, og fra denne gruppen kom det flere profilerte politikere. Mellom klassekameratene var blant andre seinere statsråd og stortingspresident Nils Langhelle (1907-1967), seinere ordfører i Bergen Knut Tjønneland (1906-2002), og stortingsrepresentant Nina Smid (1907-1994). De holdt kontakten og vennskapet livet ut.

I 1926 gav arbeidsmarkedet begrensede muligheter, og Ragnvald Samdal arbeidet først som byselger. Men sterk interesse for genealogi og lokalhistorie brakte ham til lesesalen i Statsarkivet i Bergen, og fra 1928 livnærte seg ved å ta på seg slektsgranskingsoppdrag for private. Fra da av og fram til han gikk av i 1971 var han sammenhengende knyttet til Statsarkivet i Bergen, bortsett fra et halvt år i Riksarkivet som volontør i 1932. I 1934 ble han ansatt ved Statsarkivet i Bergen som ekstra-assistent, og i 1938 ble han førsteassistent ved institusjonen.

Han tok forberedende prøver i filosofi i 1932, og i 1937 begynte han på jusstudium ved siden av arbeidet. Han gjorde ferdig første avdeling i 1940, og fullførte juridisk embetseksamen høsten 1946. Samme år ble han ansatt som arkivar ved Statsarkivet i Bergen. I 1954 søkte han embetet som statsarkivar i Trondheim, og da Einar Jansen gikk av i 1960 var han naturlig søker til embetet der.

Samdal publiserte i 1934 sammen med Just Bing en artikkel om "Epilog til hekseprosessene på Vestlandet" i Bergens Historiske Forenings Skrifter. Samme sted publiserte han i 1958 en innsiktsfull og god artikkel om Statsarkivet i Bergen, og i samme skriftserie gav han referater fra Det vestlandske historikermøtet i 1961 og 1965, i tillegg til at han sammen med Gerhard Munthe skrev en oversiktsartikkel om Vestlandske historikermøte, fra oppstarten og fram til 1960-tallet.

Han gjorde også en stor innsats for Bergens historiske Forening. Han var i styret fra 1954, og var foreningens sekretær 1961-1969.

Ragnvald Samdal blir husket som en mann med utpreget serviceinnstilling,. Han var som kollega og sjef vennlig og omsorgsfull. Han var faglig dyktig, og han var utstyrt med en betydelig sans for nøyaktighet og detaljer. Etter relativt få år som statsarkivar meldte det seg omfattende helseproblemer, og han ble etter hvert avhengig av rullestol. I 1971 fikk han etter søknad avskjed i nåde, 63 år gammel. Da hadde han vært knyttet til institusjonen i 43 år.

Ragnvald Samdal døde 25. oktober 1976, 68 år gammel.

YN

Minneord

Marta M. Eide (1913-2002)

Marta Marthinussen Eide døde 22. april 2002, vel 89 år gammel. Med henne er enda en av »damene på Statsarkivet» gått bort. "Damene på Statsarkivet" var et begrep for publikum, kjent for sine store kunnskaper og for sin hjelpsomhet. Marta Eide ble ansatt ved institusjonen 16. mai 1960, og var i arbeid her fram til 7. mars 1980, da hun ble pensjonist.

Marta Eide var født i Bergen 7. mars 1913, og var datter av kjøpmann Fredrik Martin Marthinussen (1864-1936) og Sara Knuthine, født Rasmussen (1875-1945). Hun vokste opp i Sverresgate, og kom fra en stor barneflokk, der intellektuelle interesser og sysler stod høyt i kurs. Hennes eldste bror var den fargerike teologen og forfatteren Karl Marthinussen (1890-1966) , som fra 1950 var biskop i Stavanger.

Etter artium i 1932 tok Marta Eide utdanning som sekretær, og hun arbeidet som kontordame i Bergen 1934-1941, og etter 16 år som hjemmearbeidende, igjen fra 1957. Til Statsarkivet i Bergen kom hun i 1960 fra stilling som kontorassistent ved Forsvarets forskningsinstitutt.

Marta Eide var lidenskapelig kryssordløser, kunnskapsrik og språkmektig. Hun hadde to døtre. Begge bosatte seg langt hjemmefra, og det gav henne grunn til mange og lange reiser.

Hun hadde relativt liten kontakt med Statsarkivet i Bergen de siste årene, men vi hørte fra henne i ny og ned. Hun klaget over redusert førlighet, men var livet ut opptatt av sine kryssord, og mentalt aktiv.

YN

Yngve Nedrebø:
Audun Hugleiksson Hestakorn

(ca. 1245-2. desember 1302)

2. desember 1302 vart baronen, stallaren og fehirden Audun Hugleiksson, kongens blodsfrende og fremste sendemann, hengd på Nordnes i Bergen. Audun var ein dominerande politikar i Noreg i siste fjerdedel av 1200-talet, og middelalderhistorikaren Fredrik Maccody Lund har kalla han den einaste politikar av europeisk format som Noreg nokon gong har fostra. Det kan sjølvsagt vere eit tema for diskusjon, men det er knapt tvil om at han har vore ein framtredande jurist, sentral i arbeidet med Landslova, Bylova og Hirdskrå, og på 1280- og 1290-talet i stadig viktigare posisjonar i statsleiinga.

Audun var fødd i 1240-åra, og hadde slektsrøtene sine i Jølster i Sunnfjord, der han óg sat med eit omfattande jordegods. Der bygde han seg óg eit slott, eit av ytterst få i Noreg. Ruinane av slottet vart gravde fram i 1934, og synest vise oss ein bygning modellert over Håkonshallen i Bergen, men halvparten så lang, og halvparten så breid. Likevel må den ha vore imponerande nok, der den låg framme på neset mot Jølstravatnet.

Morsslekta til Audun kom frå Austlandet, og er rekna som nære slektningar av kong Håkon Håkonsson (1204-1263). Faren til Audun synest ha tilhøyrt lågadelen, men han kan aldri ha nådd ein høg posisjon. Slektsskapet med kongehuset var sjølvsagt nyttig, men han tilhøyrde "frille-lina", og ikkje den som hadde kongelege genar, og det kan ha vore eigna til å bremse litt på ambisjonane hans.

Noregsveldet

I regjeringstida til Håkon Håkonsson nådde Noreg si største geografiske utstrekning, og Noreg gjorde krav på å kontrollere Island, Grønland, dei nordlege og vestlege delane av Skottland med øyane nord for Skottland, og Færøyane. På denne tida vart Noreg integrert i Europa i ein mykje høgare grad enn tidlegare, og kong Håkon fekk mellom anna dottera Kristina gifta bort til ein spansk prins. I hans regjeringstid tok borgarkrigstida i Noreg slutt (1240), og kongen la stor vekt på å »byggje» fred.

Kong Håkon hadde sjølv sterk interesse for juridiske spørsmål, og han sette i gang eit arbeid for å få reformert lovene i Noreg, og unge nordmenn vart sende til universitet i Sør-Europa for å få grundig utdanning. Audun Hugleiksson må ha vore mellom desse og har skaffa seg juridisk utdanning, mest sannsynleg frå Paris

og Bologna. Det hadde skjedd stor utvikling i rettsfilosofien i Europa mellom 1150 og 1250, kalla det juridiske hundreåret i Europa. Dei nye tankane vart henta til Noreg. Boka *Kongsspegelen* vart sett saman på 1250-talet, og den vart ein vegvisar for utdanninga av prinsar og unge adelsmenn, og har på mange måtar lagt grunnen for endringane i dei norske lovane. Vi kan tenkje oss at den unge Audun har vore ein av dei som har fått opplæringa si på Holmen i desse åra.

Seglet til Audun Hugleiksson, frå dokumenta i Paris 1295.

Mellom 1269 og 1281 vart dei norske og islandske lovene sterkt reformerte og til dels nyskapte, og Audun Hugleiksson hadde ei viktig rolle i denne prosessen. Islandske kjelder kallar han den »visaste mannen i Landslova». Tidlegare hadde kvar del av Noreg hatt sine »lover» eller rettare sett av juridiske tradisjonar, samla ved dei lokale »*tinga*», årlege sammankomstar med både militære, religiøse og juridiske føremål, der alle frie vaksne menn kunne (og skulle) ta del.

I prosessen med å reformere lovene 1269-1281 tok kongen til seg retten til å gje lover, å dømme, og å sjå til å få fullbyrda dommane. Kyrkja hadde på vide felt dei same ambisjonane, og motsetningar mellom kongemakta og kyrkja vart avgjorde gjennom *Sættargjerden* i Tunsberg i 1277. Erkebispen fekk gjennom denne avtala omfattande rettar, mellom desse retten til å lage pengar, noko som normalt var eit reint kongeleg privilegium. Kyrkja reduserte omfanget av skattar dei skulle betale til kongen, og dei sikra seg rett til å ha sitt eige rettssystem i spørsmål som vart omfatta av moral og kristendom.

Gjennom den administrasjonslova (*Hirdskrå*) som vart vedteken i 1277 vart heile sett av europeiske tradisjonar tekne i bruk i Noreg. Gamle norske titlar vart skifta ut, mellom anna vart *lendmennene* gjorde til baronar. Audun var ein av dei nye baronane, og han fekk sete i kongens råd. Gjennom fleire tiår gjorde han teneste som advokat (»*stallare*») og skattmeister (»*fehirde*») for dei norske kongane Magnus Lagabøte og Eirik Magnusson. Audun Hugleiksson er ein av dei første mennene i Noreg som synest ha bygd karriera si på profesjonell dugleik, og ikkje på rikdom og slekt.

Formyndarregjeringa

I 1280 døydde kong Magnus Håkonsson (*Lagabøte)* (1238-1280), og vart etterfølgd på trona av sonen Eirik Magnusson (1268-1299). Fram til den unge kongen nådde 14 års alder, vart rådet gjeve fullmaktene til styre i namnet til kongen som eit formyndarstyre. Dei kom etter kort tid i open og sterk strid med kyrkja, og erkebispen Jon Raude vart tvinga ut av landet i 1282. I denne striden vart fleire av dei norske baronane sette i bann av erkebispen. Men sjølv om Audun Hugleiksson var leiande medlem av formyndarstyret, og aktiv deltakar i oppgjeret, slapp han reaksjonar frå kyrkja. Det kan ha å gjere med at han i 1281, midt under striden, gav delar av jordegodset sitt til kyrkjelege institusjonar.

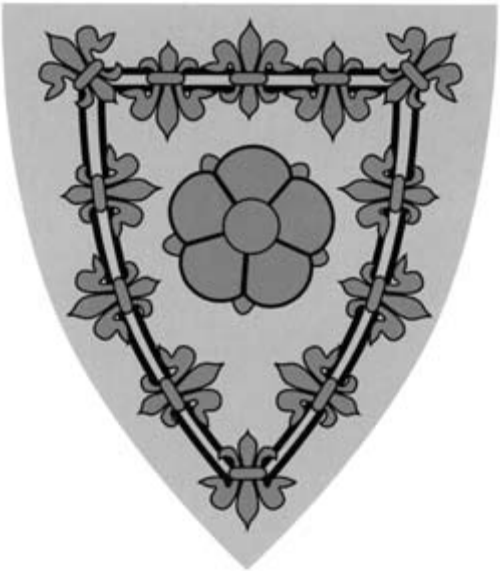

Våpenskjoldet til Audun Hugleiksson. Truleg Raud rose på gull botn, og raude liljer i kransen rundt. Liljekransen må vere gåve frå Skottekongen.

På 1280-talet hadde Noreg ein ekspansiv utanrikspolitikk. Kong Magnus hadde på mange måtar vore ein svak herskar, og han hadde gjeve opp mange av dei krava faren hadde kjempa hardt for. Rådet prøvde å ta attende det tapte. Noreg hadde tradisjonelt hatt sterke interesser både på øyane vest og nord for Skottland, men og i sjølve Skottland. Eit ekteskap mellom den unge norske kong Eirik og Margrete, prinsesse av Skottland, i 1281 hadde som mål å sikre norske interesser. Alexander, konge av Skottland og far til Margrete, døydde i 1286. Då var den norske dronninga alt død, men hadde etter seg ei dotter prinsesse Margrete Eiriksdotter, og ho var den skotske kongen sin einaste arving. Etter mange år med forhandlingar gjekk skottane til sist med på å gjere den unge norske prinsessa til si dronning, og i 1290 drog den sju år gamle prinsessa frå Noreg for å ta over sin nye posisjon i Skottland. Men på overfarten vart ho sjuk, og ho døydde på Orknøyane. Dei norske krava på inntekter av dronninga sine skotske rettar, og krav om at den norske kongen skulle arve Skottland etter dottera Margrete Eiriksdotter, førde Audun på fleire diplomatiske oppdrag til Skottland og England. Han synest alltid å ha leia delegasjonen om det var sjansar for store inntekter til den slunkne norske statskassa. I 1293 forhandla han med den nye skotske kongen John Balliol, og må då ha vorte utstyrt med det praktfulle seglet og

våpenskjoldet han seinare nytta. I våpenskjoldet er det i tillegg til ei rose sett inn ein krans med liljer, eit symbol den skotske kongen gav som heidersteikn til dei fremste adelsmennene i Skottland, men tydeleg nok og til den norske sendemannen Audun.

Den norske baronen Alv Erlingsson vart utnemnd til jarl i 1285. Han var favoritten til enkjedronninga Ingeborg, og han førde sin eigen utanrikspolitikk, og som sjørøvar overfall og rana han tyske skuter, og han gjorde militære utfall mot Danmark. Etter at han i 1287 hadde retta angrep mot hertug Håkon, ein yngre bror av den norske kongen, vart han landsforvist.

Noreg var i krig med Danmark i åra 1289-1295, og norske styrkar gjorde fire angrep, i 1289, 1290, 1293 og 1295. I 1287 hadde den norske kongen og hertugen gjort felles sak med danske opprørarar, skulda for drap på den danske kongen Erik Glipping i 1286. Audun Hugleiksson var med på det første hærtoget til Danmark, sommaren 1289. Lite vart oppnådd gjennom krigen, og i 1295 kom det i stand ei våpenkvile.

Noreg var på same tid i krig med dei tyske byane (Hansaen). Tyskarane hadde sikra seg vide privilegier under kong Magnus, og det norske Riksrådet hadde på 1280-tallet prøvd å avgrense den tyske makta. I 1294 kom det i stand ei avtale mellom Noreg og dei tyske byane, og den norske kongen måtte gå med på å betale omfattande erstatning. Audun Hugleiksson var norsk skattmeister, og det vart hans jobb å finne pengane. Audun hadde vore framtredande medlem av delegasjonane som forhandla i Skottland, England og Danmark. Det ser ut til at han vart sendt av garde kvar gong viktige norske finansielle interesser var med. Dei norske finansane vart ikkje betra gjennom krigane, og dei finansielle problema auka.

I 1295 leia Audun ein norsk delegasjon til Paris for å forhandle fram ein allianse mellom Frankrike og Noreg. Franskekongen ville ha allierte i sin strid med den engelske kongen, som og sat med sterke interesser i Frankrike. Ei avtale vart inngått i oktober 1295, og Audun gav løfter på vegne av Noreg som knapt kunne innfriast (300 skip og meir enn 33 000 soldatar). Men han kom heim frå Paris med 6000 mark Sterling (1200 kg) i reint sølv, og kunne omsider betale ned den norske utlanlandsgjelda.

Mens han var i Frankrike hadde Audun og forhandla om eit ekteskap mellom hertug Håkon og ein rik fransk arving. Men dette ekteskapet kom aldri i stand, og hertugen ekta i 1299 ei tysk fyrstedotter.

Etter 1295 synest Audun ha halde seg meir i bakgrunnen, og for si tid var han då ein aldrande mann, rundt 50 år. Men han sat framleis i stillinga som skattmeister. I 1299 døydde kong Eirik, og han vart etterfølgd på trona av sin bror, hertug Håkon

Magnusson (1270-1319). Berre dagar etter at den nye kongen hadde komme til makta, vart Audun Hugleiksson arrestert, og han sat dei neste tre åra i fangeholet i Bergen.

Seint på året i 1302 vart Audun dømd til døden, og heile godset hans vart då slege under Kongen. Søndag 2. desember 1302, første søndag i advent, vart Audun avretta ved henging på Nordnes i Bergen. Med den mest audmjukande av alle dødsstraffer, synest det klårt nok at han »den visaste mannen i landslova» vart avretta for det kong Håkon Magnusson rekna for brottsverk mot kongen. Men ikkje eit einaste ord er å finne om kva som var grunnen for den harde straffa, og folk tok til å leite etter forklaringar. Eit sett av forklaringar er å finne i folkevisa om Audun, nedteikna på Færøyane på 1800-talet. Men ingen kan så langt hevde at dei har funne grunnen til at han vart arrestert og dømd til døden.

Kong Håkon synest ha vore redd for opprør, og han valde å flytte hovudstadsfunksjonane frå Bergen til Akershus, der han i 1300 hadde ferdig eit festningsanlegg. Den utanrikspolitiske lina vart endra, og den nye kongen knytta sine alliansar austover. Med Audun Hugleiksson døydde på mange måtar ambisjonane om det nord-atlantiske Noregsveldet, og Noreg kom snart under utanlandske interesser, og gjekk inn i »400-årsnatta».

I jubileumsåret 2002 er det komme ut ei bok om Audun Hugleiksson på Selja Forlag (http://www.selja.no/mb2.html), og stiftinga Sogespelet Audun Hugleiksson arrangerte i august eit spel bygd på eit manus forfatta av Edvard Hoem (http://www.hugleikson.no/).

Arne Arvid Rasmussen:
Bergen byfogdarkiv

Innledning:

Byfogden i Bergen er en av de eldste øvrighetsinstitusjoner i Bergen. Fra antagelig før 1100 var byfogden, eller gjaldkeren som navnet først var, kongens myndighetsperson i byen med en rekke forskjellige forvaltningsoppgaver. Fra innføringen av eneveldet var byfogden almindelig dommer i sivile saker og straffesaker på bytinget. I tillegg ble en rekke forvaltningsoppgaver liggende til byfogden. Fra 1900 er Bergen byrett , nå Bergen tingrett, etablert som den almindelige domstol i Bergen. Fra da av ligger skiftesaker, tvangsfullbyrdelse, notarial og senere tinglysing til byfogdembetet.

Det følger av byfogdens funksjoner at byfogdarkivet er meget rikholdig og omfangsrikt. Av Statsarkivets oversikt går det frem at man har i behold arkivmateriale for rettergang fra 1663, for tinglysing fra 1680, skiftesaker fra 1695, tvangsfullbyrdelse fra 1711, auksjonssaker fra 1693, overformynderi fra 1675, notarial fra 1742, brann- og verditakster fra 1766, firma- og handelsregister fra 1875, skipsregister fra 1903 og kontorregister fra 1770. I dette ligger at byfogdarkivet gir et meget godt grunnlag for å få et bilde av dagliglivet i Bergen i tidligere tider. Dertil kommer at arkivet gir omfattende opplysninger om enkeltpersoner i byen.

Til tross for arkivets verdi er arkivet lite bearbeidet. Det er ikke engang registre til alt materialet, og materialet finnes i bare ett eksemplar. For å gjøre materialet mer tilgjengelig og dermed mer brukbart er det innledet et samarbeid mellom statsarkivar Yngve Nedrebø og undertegnede om å lage registre til deler av materialet. Arbeidet er både omfangsrikt og tidkrevende. Foreløpig er det igangsatt arbeid med rettergang fra 1711 i den forstand at det er laget register over parter, prosessfullmektiger og sakenes art.

Formålet er registeret skal legges ut på Digitalarkivet med kobling fra registeret til skannet kopi av den originale sak.

Saksbehandlingen for byfogden:

De sentrale prosessregler som gjaldt i 1711 og utover, er å finne i Kong Christian den femtes Norske Lov av 1687, forkortet NL, første bok. Hovedregelen var efter NL 1-2-4 at alle skulle svare til det by- eller bygdeting hvor de bodde. I samsvar med tidens syn på rang m.v. gjaldt det en rekke unntak for adel, offiserer m.v. Det følger videre av NL 1-3-1 at i byene skulle bytinget holdes av byfogden, som dermed var dommer. Også her gjaldt det unntak at byfogden i mange saker skulle sitte sammen med meddommere.

På den tiden var det ingen prinsipiell forskjell mellom straffesaker og sivile saker. Alle saker startet som hovedregel på bytinget. Det gjaldt unntak. For rene ordenssaker var det opprettet politirett/politikommisjon som særdomstol. Det er dette som senere har blitt til foreleggssaker. For praksis ved politiretten kan vises til samling av Claus Fastings aktorater fra senere på 1700-tallet, utgitt i 1996 ved Bjørn Kvalsvik Nicolaysen. Samlingen tyder på at det også i praksis kun var ordenssaker som ble behandlet ved politiretten. Vi må derfor kunne stole på at bytingsprotokollene gir et riktig bilde også av den alvorlige kriminalitet.

Et annet forhold av betydning for lesing av bytingsprotokollene er at det gjaldt strenge formkrav ved innstevning for retten. Reglene om dette er tatt inn i NL 1-4, hvor prinsippet var kontradiksjon. Den innstevnte i alle typer saker måtte stevnes slik at vedkommende fikk anledning til å forsvare seg. Bevis for dette var strengt formalisert slik som vi gjerne ser i mer primitive rettssystemer. Før systemet er så finmasket og utviklet at man kan legge vekt på underliggende og med abstrakte forhold, må man se på ytre og objektive faktorer.

Vi ser av bytingsdommene at i praksis ble »byens tjener» brukt som stevnevitne. Hvor en part uteble fra rettsmøte, kunne det først tillegges vekt efter at stevnevitnet hadde møtt for retten og gitt beediget forklaring om hvorledes innstevning hadde skjedd.

Det går endelig frem av reglene i NL at det ellers var gitt få bestemmelser om hvorledes saker skulle gjennomføres. I dag er prosessreglene for saksbehandling ved domstolene nokså detaljerte. Den gangen synes det å ha vært meget opp til dommeren å bestemme formen for prosessen. De sentrale regler synes å være bestemmelsen i NL 1-5-7 om at »*Dommerne skulle Processerne, det mest mulig er / forkorte / og ikke tilstæde / at Nogen med Krog-Love og unyttige Skudsmaal / eller saadan Rettens Spilde Retten og den Gænge opholder*», og bestemmelsen i NL 1-5-12 om at »*Dommerne maa ingen Uendelige Domme utstæde med disse Ord: Uden det anderledis kand afbevisis / haves i Minde / aftalis / forstaais / bevisis / og andre dislige Uendeligheder.*»

I påleggene til dommerne ligger krav om effektivitet og hensyn til omkostninger. Ellers var det opp til dommeren å avgjøre hva som skulle skje. Prosessen ligner derfor en del på den prosessform som i dag gjelder for namsrett og skifterett.

På den annen side var det store faktiske forskjeller som vi ser igjen i protokollene. Det fantes naturligvis ikke skrivemaskiner på 1700-tallet, og domsprotokollene er ikke trykket på annen måte. Alt ble skrevet for hånd med gotisk håndskrift. Håndskriften varierte meget fra person til person og naturligvis med hvor god tid man hadde. Deler av materialet er derfor ikke lett tilgjengelig.

Situasjonen kom også til å prege selve prosessen. Meget av materialet fantes i bare

ett eksemplar. Det var heller ikke alle som kunne lese og skrive før konfirmasjonsundervisningen ble satt i system, og selv da måtte en hel generasjon vokse opp før lese- og skrivekunsten ble utbredt. Følgelig var praksis at det meste måtte skje i muntlige former for dommeren. Det går igjen i bytingsprotokollene hvor vi ser protokollert hvem som møtte og hva som ble sagt. Ved skriftlige innlegg var praksis at den annen part måtte begjære avskrift. Dermed måtte dommeren treffe rettslig avgjørelse om utsettelse og innvilgelse av begjæring om avskrift.

Prosessen kunne på denne måten trekke ut i tid, og protokollen for den enkelte sak kunne bli nokså omfangsrik.

Advokater var i bruk den gangen også under betegnelsen prokuratorer. Slike var lovregulert fra begynnelsen av 1600-tallet, og frem til 1735 var slike kun tillatt i byene. Lovverket møtte bransjen med en viss skepsis, og det var intet krav om at partene skulle bruke slike. Allikevel viser arkivmaterialet at partene nokså konsekvent brukte prokuratorer i saker.

Dette funnet er i seg selv viktig. Juridisk embetseksamen ble innført først i 1735, og fra da av ble slik eksamen vilkår for å få juridiske embeter. På en slik bakgrunn ville man anta at det ikke var det store behov for juridisk bistand i saker før 1735. Både oppkomsten av en stand av juridiske rådgiver og det faktum at de ble brukt, viser at det var til stede et slikt behov.

Vi må kunne slutte at det i hvert fall må ha skjedd en faktisk spesialisering lenge før en slik ble formalisert i 1735. I lister over tidligere byfogder i Bergen er det angitt tidligere stillinger før utnevnelse som byfogder. Listen viser at byfogdene stort sett kom fra stillinger hvor de var trent opp i juridisk arbeid.

Selv om dette ikke er noe historisk bevis, gir det grunnlag for å slutte at den juridiske profesjon nok var utviklet i praksis før juridisk embetseksamen ble innført.

Materialet tyder på at det i 1711 var seks praktiserende prokuratorer i Bergen; Niels Bagge, Peter Bascher, Jacob Herslef, Niels Snog, Christen Bierig og Lambert Harder. Av disse synes Niels Bagge å utmerke seg som den tyngste. Han ble utnevnt til byfogd senere samme år. Motsatt kan Niels Snog synes å ikke ha vært helt heldig. Han ble selv saksøkt for gjeld i sak 168/1711.

Prokuratorene arbeidet dels som et kollegium. Vi ser således at når en prokurator var opptatt, møtte en av de andre for vedkommende. Sakene ble aldri utsatt på grunn av prosessfullmektigen.

Avgjørelsenes innhold og samfunnsforhold:

Registreringen av bytingssakene vil i stor grad være en grovsortering av materialet.

Imidlertid gir alt en slik oversikt et bilde som er verd å få frem.

For det første gir listen over parter et bilde av hvem som opptrådte i samfunnet. Det bildet er ikke helt i samsvar med hva man kunne forvente. Alle sosiale grupper opptrådte for retten. Vi ser for eksempel at av 11 saker om arbeidsforhold i 1711 gjaldt fem saker ansattes krav mot arbeidsgiver om utbetaling av lønn. I en av disse sakene, sak nr. 58/1711, fremmet en enke krav mot den avdøde ektefelles arbeidsgiver. De ansatte brukte også prosessfullmektig.

Mange av sakene gjaldt embetsforhold. Her finner vi igjen det tidstypiske ved at slike saker gjennomgående var saker mellom embetsmenn om deling av embetsinntekter eller krav om sikring av egne inntekter. Embeter var et gode for embetsmenn. Hensynet til de mennesker som var underlagt embetsmennene, var ikke særlig sentralt. Typisk nok ble sakene normalt viet mye tid slik at de er omfangsrike i domsprotokollen. Det sier også litt om prioritering av slike saker i retten.

Men bildet er ikke helt entydig. En sak om offentlig forvaltning, sak nr. 103/1711, ble fremmet av underfogden efter at en privat part hadde inngitt klage. Også her viser listen over saker at den almene parts stilling ikke var helt håpløs.

Et annet overraskende trekk ved sakene er forholdet mellom kjønnene. Listen viser at kvinner var klart tilstedeværende som parter i saker. Vi ser en rekke eksempler på at kvinner opptrådte i eget navn i forbindelse med handelsvirksomhet. Dessuten ser vi en rekke eksempler på at kvinner møtte i retten på vegne av sine menn. Slikt er anmerket i merknadsrubrikken i registeret over saker.

Samlet gir dette et bilde av samfunnet som overraskende »moderne». Man skal allikevel være varsom med å legge til grunn et slik forståelse. Samfunnet var et typisk håndverkersamfunn hvor alle måtte starte som lærlinger for å kunne bli håndverksmestre. Dette gjaldt uansett om ens foreldre hadde mesterstatus eller ikke. Nedarvede økonomiske posisjoner hos private borgere ble mer fremtredende efter industrialiseringen.

I forholdet mellom kjønnene var nok situasjonen preget av at både menn og kvinner ofte døde i ung alder. Også kvinner måtte være forberedt på å ta ansvar. Kvinnenes posisjon var nok derfor mer bestemt av økonomisk nødvendighet enn av ideologi. Men allikevel kan vi ikke fri oss helt fra at kvinner viste en selvstendighet som ikke var så vanlig senere. Eksempel i så måte er sak 58/1711 som er nevnt ovenfor, og et kanskje sterkere eksempel er sak 147/1711 som blant annet omhandlet en økonomisk avtale som hustruen hadde inngått på vegne av mannen.

Bruken av formalia er et annet særtrekk ved materialet som er gjennomgått. Sakene viser en klar og sterk tendens til bruk av prosessuelle innsigelser mot fremme av

saker og for å trenere saker. Vi ser dette i bruken av reglene om verneting, vi ser det i innsigelser grunnet på feil ved innstevning, og vi ser det i bruken av motstevning for å trenere saken eller svekke motparten. Tendensen er så sterk at prosessuelle innsigelser må ha hatt en egenverdi for partene.

Lovgivningen på den tiden var preget av kasuistikk slik at tenkelige enkelttilfeller ble regulert. Dette går igjen i de fleste primitive samfunn. Lovgiver har ikke god nok oversikt til å kunne gi generelle og abstrakte regler. Tilsvarende ser man ofte at rettsvirkninger ble knyttet til objektivt konstaterbare kjennetegn. Typisk nok måtte innstevning skje på bestemt måte for at den skulle være gyldig. Også dette finnes igjen i primitive samfunn.

Reglene i Kong Christians den femtes Norske Lov gir bilde av et slikt relativt primitivt samfunn hvor man til og med hadde lover mot trolldom. På den annen side var lovboken ikke helt uten generelle regler, f. eks. i kontraktsretten. Etpar av de bestemmelsene gjelder fremdeles. Dessuten viser partenes bruk av prosessuelle innsigelser ikke at dette ble brukt fordi man var avhengig av ytre og objektive kjennetegn. Tvert imot viser materialet at prosessuelle innsigelser ble brukt bevisst for å unngå eller utsette materiell prøvning som ellers var fullt mulig. Materialet viser dermed utvikling i rettssystemet.

I denne sammenheng er det verd å huske at bestemmelsen i NL 1-5-7 om plikt for dommerne til å forkorte prosessen så langt som mulig ble gitt nettopp for å unngå slikt misbruk.

Et annet trekk ved materialet er manglene på juridiske begrunnelser i dommene.

Den rettspraksis som undersøkes, er fra en tid ikke så lenge efter innføringen av eneveldet. I dette ligger at Kongen var øverste både lovgiver og dommer. Eksempel i så måte er regelen i Lex Regia, eneveldets grunnlov av 1665, art. 3: »*Skal derfor ogsaa Kongen alene have høieste Magt og Myndighed til at gjøre Love og Forordninger efter sin egen gode Villie og Velbehag, at forklare, forandre, formere, formindske, ...*». Det lå i dette at dommerne var en del av kongens forvaltningsapparat. De hadde ikke selv noen rettsskapende funksjon, men skulle uttrykke kongens vilje. Det vi kaller »maktfordelingslæren» er en senere oppfinnelse.

Vi ser dette igjen meget tydelig i bytingssakene. Selv om innføringene av saker dels er meget omfangsrike, består de i gjengivelse av bevisføring som fant sted i alle møter for dommeren og alle skriv som ble inngitt til ham. Efter alle slike protokollater kom den egentlige dom hvor dommeren opplyste at det den aktuelle dato ble »*dømt og afsagt*», og så tok inn en dels meget kort oppsummering av hva som ble funnet bevist. På det grunnlag »fant» dommeren hva som var rett i saken. Noen form for rettslig utredning og drøftelse ble ikke tatt med.

Dette gir en mangel ved materialet fra en rettshistorisk synsvinkel. Vi kan ikke se klart hvorledes dommeren tenkte rettslig. Problemet er ikke av ny dato. Når dommere skal tolke lovene, betyr det at dommerne ved hjelp av »rettskilder» treffer bestemmelser om lovenes rekkevidde. Altså skaper de rett, og det har dommerne helt fra eneveldets tid ikke ønsket å innrømme.

Sakstyper og samfunnsforhold:

I bytingssakene ble det gjort et formelt skille mellom vanlige tvister som endte med dom, og tingsvidner. Av 199 saker i 1711-årgangen var det 43 tingsvidner. Slike var en form for bevisopptak for å skape notoritet og klarhet med sikte på mulig fremtidig tvist eller lignende. Et godt eksempel på bruken av slike er at 25 av tingsvidnene gjaldt sjøfartsforhold. Ofte var det behov for å sikre beviser om ansvarsforhold efter tap av skip eller last.

Det ligger i dette at særlig tingsvidnene gir et godt bilde av samfunnslivet. Vi finner således i disse sakene sammenhengende beskrivelser av hva som ble fraktet og hvor eller hvorfra frakt skjedde, og vi finner beskrivelser av skipsuhell og andre begivenheter. Typisk nok finner vi at tingsvidner ble krevet av både norske og utenlandske parter.

Av de gjenstående 156 registrerte bytingstvistene viser gjennomlesning at rundt 110 saker må regnes som pengekravssaker. I mange av disse var det skrevet under på veksler eller andre kredittdokumenter, eller det var saker om gjeld efter varekjøp. Registeret viser at det i svært mange av disse sakene ble avsagt uteblivelsesdom. Samlet kan sakene gi et bilde av en by i økonomiske vanskeligheter.

Samtidig viser materialet at man hadde fått utviklet og tatt i almen bruk et avansert system med kredittdokumenter. I tillegg viser materialet at slike kredittdokumenter ble brukt også ved handel på utlandet.

I de vanlige bytingstvistene ble det ikke skilt prinsipielt mellom de vi i dag vil kalle sivile tvister og straffesaker. Ved å regne på hva vi nå vil anse som typiske straffesaker, finner jeg at i 1711 var det bare 12 vanlige straffesaker i Bergen. Vi må ta hensyn til at vanlige ordenssaker, i dag foreleggssaker, gikk for politiretten. Men allikevel er tallet påfallende, og enda mer påfallende blir tallet når gjennomgang viser at det bare var 6 saker som vi vil regne som voldssaker. Av de resterende 6 straffesaker gjaldt 4 lejermaal, som egentlig må ha vært ordenssaker. Bergen hadde den gang ca. 10.000 innbyggere.

Det er lite trolig at byens befolkning var så lovlydig som disse tallene tyder på. Årene rundt 1711 var under Den Store Nordiske Krig. Jeg vet ikke hvorledes utskrivning til tjeneste i militæret foregikk, men det er mulig at fravær av unge menn har betydd noe for i hvert fall voldskriminalitet. Dertil kommer at praksis for

politiretten ikke er analysert.

Videre arbeid med arkivmaterialet vil vise om tallene for 1711 gir en riktig tendens.

Det gir kanskje en pekepinn at det i materialet kun synes å foreligge 3 saker som vi i dag vil regne som erstatningssaker, saker 17/1711, 53/1711 og 131/1711. Den første gjaldt kutting av fortøyning for båt, den andre gjaldt skade voldt av umyndig dreng, mens den siste gjaldt barns bruk av gevær.

Både antallet erstatningssaker og sakenes innhold kan tyde på at forholdene i byen var relativt fredelige.

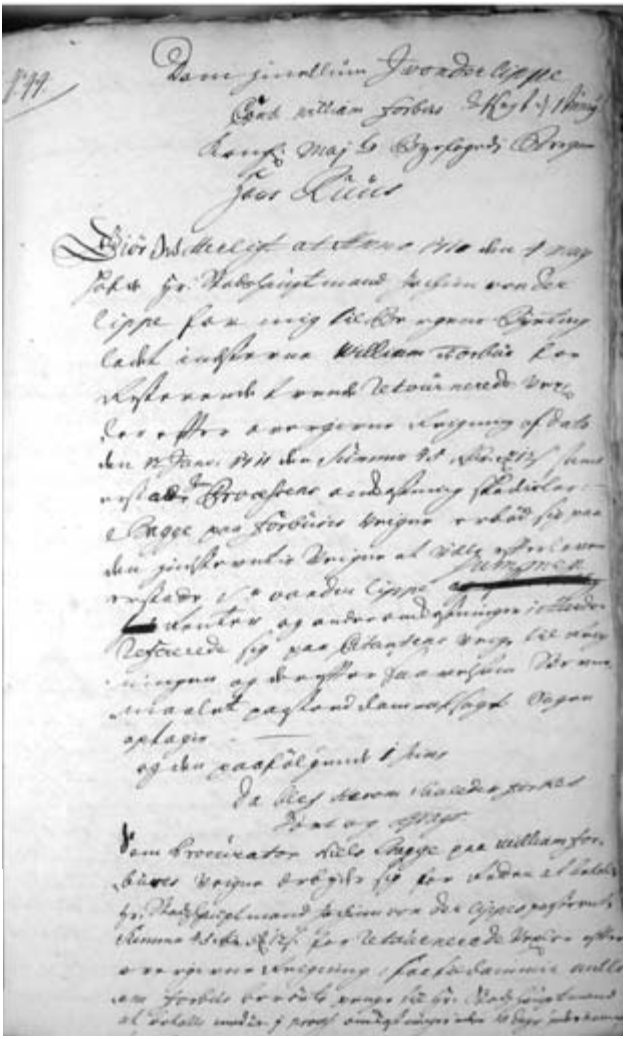

Bergen byfogd- og byskriver: Dombok 1711. Side fotografert med digitlt kamera, og klar for utlegging på web.

Christpher John Harris:
Stadsporten – Norges eneste byport

1.Kalfarveien med Stadsporten og Bergen i bakgrunnen, tegnet av Joh. F. Dreier på begynnelsen av 1800-tallet. Foto Bergen Museum.

Ingen annen by i Norge har en byport som Bergen. Det finnes inngangsporter til Gamlebyen i Fredrikstad, men de er bare porter gjennom bymurene. Stadsporten i Bergen er en frittstående byport av en type vi er vant til å finne på Kontinentet – i Tyskland, Nederland og Polen. Det er en vanlig misforståelse at Muren i Bergen også er en byport, men denne ble bygget som et bolighus som tilfeldigvis hadde byens hovedgate under. Muren er derfor bygget med en hvelvet port der Strandgaten fortsatte gjennom, på veien fra Rådhuset til Nordnespynten.

Stadsporten er noe helt annet. Det er flere grunner til at vi trekker den fram her. I 2003 er det 375 år siden byporten ble bygget. Samtidig er det 210 år i januar siden Stadsporten ble tatt i bruk som arkivlokale for deler av byens og Stiftets arkiver. Det er også 110 år

siden arkitekt Peter Andreas Blix tegnet en rekonstruksjonstegning av hvordan han mente Stadsporten så ut da den var ferdig i 1646. Tegningen er ukjent for de fleste.

I tillegg markerer vi at nyordningsarbeidet med Bergen Byfogds arkiv nærmere seg slutten, og delene av arkivet som en gang var oppbevart i Stadsporten er nå kommet til heder igjen i Statsarkivet. Arkivar Synøve Bringslid har stått for nyordningen og arkivet er blant de største vi har i Statsarkivet i Bergen.

Mye har vært skrevet om Stadsporten, men det er på tide å gi en litt mer helhetlig framstilling av denne bygningen som mange av våre lesesalsgjester, og besøkende bl.a. til Haukeland Sykehus passerer på veien fra Bergen til Årstad.

Bergen befestes

Bergen har aldri hatt en bymur, men har vært en by med en del naturlige forsvarsverker (fjell og sjø), og ellers med en middelalderborg som på 15- og 1600-tallet ble forvandlet til en festning ved inngangen til Vågen. Noen mindre festningsverker som skulle beskytte mot et angrep fra sjøen kom til etter hvert på 16- og 1700-tallet. Selv om byen var Norges viktigste og største, var den sjelden skueplass for fiendtlige angrep. Et eller annet angrep fra sjørøvere var det i middelalderen, men Vest-Norge lå, heldigvis, langt fra krigenes sentrum. Dette er hovedgrunnen til at Bergen ikke hadde de store festningsverkene som vi finner i byer i alle våre naboland, og til en viss grad i enkelte østnorske byer. Bergen lå heller ikke på toppen av prioriteringslistene fra de militære da budsjettene skulle fordeles, særlig på 17- og 1800-tallet.

Bergen var forskånet for angrep av svenskene på 1560-tallet under sjuårskrigen, og vi må helt fram til 1620-årene før vi kan merke oss større aktivitet ved festningsverkene utenom Bergenhus. Det gamle middelalderkastellet på Bergenhus ble ombygget av skotske murmestre etter ordre fra lensherre Erik Rosenkrantz. »Rosenkrantztårnet» har årstallet 1563 på hovedfasaden i dag, og var hovedverket på Bergenhus i flere hundre år.

Kristian IV interesserte seg for både byplanlegging og militære anlegg – ofte i kombinasjoner, og det var mens han var konge at det ble foretatt arbeid på nye festningsverker i Bergen.

Vollene og byporten bygges

Det er en god del vi ikke vet om festningsanlegg ved utgangen av byen mot Kalfaret, men vi vet at det ble arbeidet på skansene «i Marken» allerede i 1627, muligens i 1626. Skansene var jordvoller som skulle beskytte den sørlige landeveien inn til Bergen. Vollene ble anlagt fra Store Lungegårdsvann og løp opp til fjellsiden, der hvor Bergens Handelsgymnasium ligger i dag. Hvor sannsynlig det var at byen kunne angripes fra sørsiden er vanskelig å bedømme i dag, men lensherren på Bergenhus ønsket å bygge en sperring der han kunne plassere en militærstyrke.

Da lensherren Gyldenstjerne døde i de-

sember1672, ble han etterfulgt av Oluf Parsberg. Parsberg skulle fortsette med planene for flere mindre festningsverk på Nordnes og andre steder, deriblant mot Kalfaret. Det var Parsberg som la den første steinen til fundamentet på Stadsporten den 6. august 1628. Vi kan lese dette på den nydelig utskårne inskripsjonstavle av kleberstein på portens sydside:

Parsberg rakk ikke å fullføre Stadsporten, og det var etterfølgeren på Bergenhus, slottsherre Henrik Thott

»Anno 1628 den 6. Augustie loet Erlig og Welbyrdig Mand Olef Parsberg til Jernet, Kongelig Mayestets: Høfens Mand paa Bergenhuus, lige den Første Steen til Fundament oc Bygning til denne Port, hvilcket skede Kongelig Mayestets til Ære oc denne Bye oc Menigheit til fremdelis Gaffen oc Beste. Gud Allermegtigste lade den sta udi Fred oc Runde indtil vor Herris Jesu Christi Dag. Amen. Præsente Domino Zebaot.

Arenea Muurus.
Hin geth die Zeit,
Her komt der Todt,
O, Mensch, Thue Recht
Und fürchte Got »

som bygget den ferdig mellom 1645-1646. Oppstarten til dette byggearbeidet kom under den såkalte Hannibalsfeiden, men som så ofte ellers var krigshandlingene slutt da festningsverket var ferdig. I den nordre gavlen ble restaurering også markert med noen dekorerte jern oppstivere. Øverst var kongesifre, «C4» som vi kan se i dag helt opp i gavlspissen. Under dette stod årstallet 1645, men disse tallene har forsvunnet under senere restaureringer.

Thott forsterket skansene på begge sider av porten og fikk laget en vollgrav med en gangbro over, som kunne trekkes opp, om nødvendig. I annen etasje, over den rundbuete hvelvingen, innrettet han en vaktstue med tøy eller våpenhus. Da arbeidet var ferdig, ble

2. Våpenskjold til Henrik Thott og fruen fra nordsiden av Stadsporten. Foto Tom Myrvold

det satt opp en ny kleberstenstavle på nordsiden, med Thott og frues våpenskjold over Bergens gamle byvåpen. Det er den nesten ferdige anlegget som den nederlandske militæringeniør Isaac von Geelkerck tegnet inn på det som nå er Bergens eldste bykart (fra 1646). Vi ser vollgravene, og mot Store

Lungegårdsvann skansen som ble rekonstruert i 1646. Geelkerck tegnet forslag til andre forsvarsverk knyttet opp til vollene med Stadsporten, men disse ble aldri bygget.

Det har aldri vært spekulert på hvor inspirasjonen til Stadsporten kom fra, men det er kanskje naturlig å se etter forbilder i Kongens by – København. Bueåpningen ved Stadsporten har flere likhetstrekk med flere av portene i København, særlig den middelalderlige Nørreports ytre port, og Vesterport og Amagerportens eldste utforming fra 1600-tallet. Festningsverkene i København ble tegnet av militæringeniører, og det er mest sannsynlig at dette også var tilfellet med Stadsporten.

Men Stadsporten med vollene i Bergen, i motsetning til portene i København, var aldri gjenstand for fiendtlig angrep. En enslig kanonkule fra et engelske krigsskip under slaget ved Bergens Våg 2. august 1665, skal ha falt gjennom taket, men dette kan neppe kalles et angrep!

Vi gjengir arkitekt Peter Andreas Blix' skisse fra 12. april 1893. Den viser hvordan han mente Stadsporten kunne ha sett ut i 1646. Han hadde arbeidet med restaurering av Bergenhus og hadde en stor interesse, og engasjement, for fortidsminner. På denne tiden ledet han arbeidet med Bergen Børs. Stadsportskissen var tegnet i året før han dro østover til Oslo, hvor han tegnet utkast til restaurering av Akershus slott. Stadsportskissen har likhetstrekk med tegningene til Akershus.

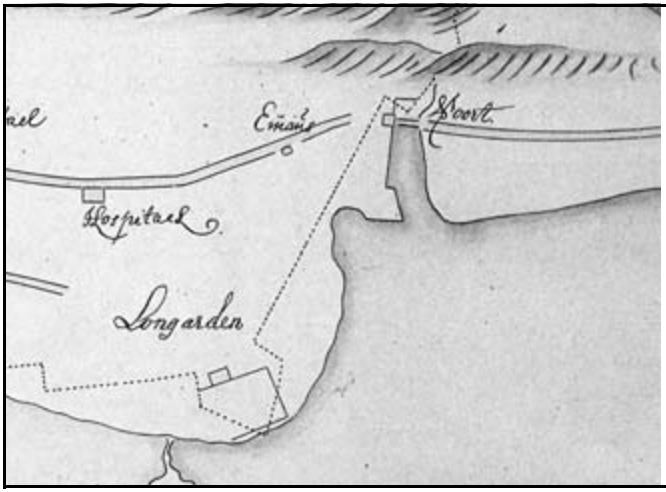

3. Et utsnitt av kartet til Isaac von Geelkerck, 1646. Det viser vanngraven ved Stadsporten og den planlagte festningsverk rundt nesset ved Lungegården. Hele den delen av Store Lungegårdsvann som er med på utsnittet er nå utfylt.

Stadsporten forfaller

Porten lå utenfor området som ble rammet av den store bybrannen i 1702. Den var uten militær betydning og forfalt gradvis på 1700-tallet. Fore-løpig har vi

4. Rekonstruksjonsskisse av arkitekt Peter Andreas Blix, datert 12.april 1893. Fra arkivet til Fortidsminneforeningen, Bergen og Hordaland avd.

ikke funnet når den gikk ut av militær eie, men det kan ha vært før 1750. Ludvig Holberg skrev i sin beskrivelse over Bergen, publisert i 1737, at porten hadde vært restaurert i 1646. «Men dette altsammen er af ingen Betydelse. Der haves og kun liden Omsorg for dens Vedligeholdelse, efterdi man til Lands sig intet fiendtlig har at befrygte…» Erfaringene hadde vist at dersom krigshandlingene i Europa skulle ha ringvirkninger i Bergen, var det sjøveien trusselen ville komme. Det var derfor festningsverkene, bl.a. på Nordnes og Bergenhus, som ble forsterket på 1600-tallet. Stadsporten var mer å regne som et kuriosum allerede på begynnelsen av 1700-tallet.

I 1740 var Stadsporten forfalt og en fare for alle bøndene og byborgerne som måtte spasere gjennom den, på vei ut og inn til byen. Man måtte enten rive den eller restaurere den, og det siste ble valgt. Det ble foretatt det som kalles en »General Reparasjon». Den gamle trebroen som kunne trekkes opp ble tatt bort og erstattet av en murt bro. På begge sider av denne ble det anlagt murte brystvern. Dette var egentlig et middelalderlig trekk ved byporter generelt. Portene ble beskyttet av murer

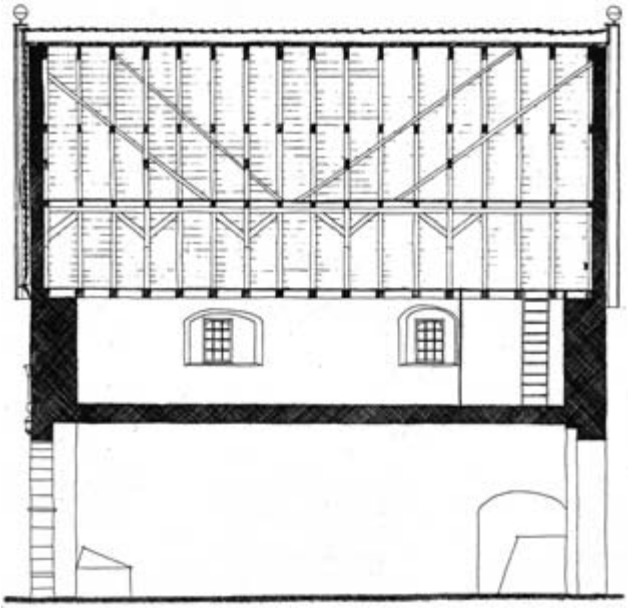

5. Snitt gjennom Stadsporten, tegnet av arkitekt Halfdan Wiberg i 1952. Det viser vaktstuen og loftet over hvelvingen.

som stakk ut fra portene på begge sider. Fienden måtte gjennom en innsnevring for å komme fram til portinngangen, og kunne beskytes fra toppen av brystvernet. Dette murte brystvernet kunne sees så sent som ved begynnelsen av 1800-tallet, men vollgravene og skansene forsvant. De siste restene av vollgravene på vestsiden ble fylt inn i forbindelse med anleggelse av kirkegården. De hadde vært bortforpaktet en stund før dette.

Stadsportens redningsmann

Mannen som skulle bli Stadsportens redningsmann var en nordlending. Lauritz Holthe Nicolaysen var født på Rørøen (Vega) i Helgeland, men kom til Bergen hvor han tok ut borgerskap som kjøpmann i 1756. Han svingte seg opp og ble en av byens fremste borgere. Han var medlem av de 16 Eligerede Menn – borgere valgt blant sin egne for å uttale seg i saker som gjaldt byen. I 1773 ble han beskikket til Stadshauptmann, og han hadde stillingen til 1778. Fra 1774 hadde han vært major i infanteriet. Hans interesse for Stadsporten kan ha blitt vekket etter at han kjøpte gården Kalfaret. Han delte opp gården i 1791, men beholdt den største delen, den som ble Store Kalfaret på toppen av Kalfarveien. Her bygget han et stort to-etasjes våningshus med en praktfull hage rundt. Dette må ha skjedd i 1790-1791.

Nicolaysen måtte gjennom Stadsporten hver dag på vei til og fra byen, og det kan tenkes at hans første interesse for

6. Gangen med lesesalsbord utenfor arkivlokalene i Stadsporten. Arkivrom A og B er til venstre. På veggen henger det tavlen til minne om restaueringen i 1792. Foto Trygve Schønfelder.

Stadsporten var å sikre at verken han eller familien fikk en stein i hodet mens de kjørte eller red gjennom porten. I alle fall tilbød han i november 1791 å bekoste en utvendig reparasjon av byporten. Forutsetningen var at han selv skulle styre arbeidet. Det ble holdt en besiktelse over den »brøstfeldige» byport, og byens myndigheter var svært positive til saken siden byens økonomi ikke var så god. I februar 1792 sa Nicolaysen seg også villig til å betale for en innvendig reparasjon av den øverste etasje i byporten. Han foreslo å innrette to værelser så lenge de var til nytte for byen. I et brev fra Magistraten til Stiftamtmannen, 7. februar 1792, står det at «… man troer at denne Indrettning ville i Ildebrands og andre tilfelde være meget Nytig og beleilig til Bevarelse saavel af Stifts som Raadstue Archivet…». Stiftamtmann Hauch bifaldte forslaget med en gang, og grunnlaget var lagt for det som skulle bli »Stadsportarkivet»

Rommene og reparasjonen var ferdig helt i begynnelsen av 1793, og deler av byens og Stiftets arkiver ble snart flyttet over til byportens annen etasje. Det var en bratt og glatt trapp opp til arkivet, og rommene hadde forholdsvis dårlig ventilasjon, men arkiv ble det. Nicolaysen selv hadde opplevd hvordan arkivet til de Eligerede Menn hadde vært oppbevart privat hos tidligere Stadshauptmenn, og hvordan deler av dette hadde forsvunnet på grunn av forholdene. Han forstod verdien av arkiv og byen Bergen har mye å takke ham for. De Eligerede Menn ville minne hans innsats, og de fikk laget en nydelig minnetavle som ble hengt opp i arkivlokalene i Stadsporten. Tavlen hang i Stadsporten fram til den ble tatt hånd om av Bergen Byarkiv. Den henger nå på lesesalen i Byarkivet.

»Den værdige Borger, forhen værende Stadshauptmann S.T.Hr. Major Lauritz H. Nicolaysen, Derudi Aaret 1792 paa Egen Bekostning har repareret denne forfaldne Stadsport, tillige inret-

tet disse tvende Værelser, til bestandige Archiver for Stiftet og Byen, og derved udmærket sig, som den første av Byens formuende Borgere der frivillig har ydet til Byens Nytte, Ham opsættes dette Æreminde, af Borgerskabets Repræsentantere,

G.I Cappe. I.D.Stalbom. F.L. Konow. C. Jordan.

H.Tank. C.Meltzer. K.Holtermann. T.Ericksen..»

Stadsportarkivet

Arkivsakene som ble flyttet over til Stadsporten var hovedsakelig samlet inn fra forskjellige offentlige kontorer i byen. Dette var før Formannskapsloven førte til opprettelsen av Bergen Kommunale myndigheter, slik at det var arkivsaker fra de statlige kontorene som først ble flyttet hit. Byens arkiver hadde brent i bybrannen i 1702, men fra tidlig 1700-tallet var det forbausende mye bevart. Problemet var at det ikke var ordnet og vanskelig å finne fram i. Det ser ut som om det skulle gå vel 50 år før den første ordningen ble foretatt. Vi har ikke lister over arkivsakene før 1850, men vi kan anta at det var de store seriene med skifteakter, domsprotokoller, Rådstueretten og Politimesterens eldre arkiv som tok opp mye plass i den tidligste perioden. Deler av Magistratens arkiv må ha vært plassert der for å gi mer plass i arkivlokalene i Rådstuen. Stadsporten har egentlig vært et fjernarkiv hvor arkivmateriale som var gått ut av regelmessig adminstrativt bruk ble plassert. Etter hvert som deler av de kommunale arkivene ble plassert i bygget, ble situasjonen uholdbar. Det var rotete, dårlig ventilert og ikke helt fritt for skadedyr av ymse slag – ikke helt ulik slik situasjonen har vært i flere fjernarkivlokaler i moderne tid. Det var heller ikke lett å arbeide i rommene over Stadsporten, og det var behov for dette av og til. Arkivene ble fordelt på i fire rom. Vi har nevnt to rom over murhvelvingen, men de observante forbipasserende vil legge merke til at det også finnes vinduer i gavlene. Det er ytterlige to rom på »loftet», og det var her byskriveren og rådstuskriverens arkiver ble plassert.

Formannskapet hadde bedt om at den som skulle bli den nye rådstuskriveren skulle pålegges å føre tilsyn med byens arkiver, og Departementet for det Indre var enig i dette. Det kom en kongelig resolusjon om dette 30. desember 1853. Men arkivene ble ikke ordnet. Det var nærmest kaos.

Ved midten av 1800-tallet var situasjonen såpass kjent at vi kan lese flere spydige avisartikler om dette. Knut Espelid beretter om dette i Bergens Historiske Forenings skrifter i 1970, og han nevner spesielt en ny serie artikler om Stadsportarkivet som den opprinnelige «Bergensposten» trykte i 1869. Byarkiver Skivenes gjengir noe mer av en Bergenspost artikkel i en artikkel i «Byarken» i 1993.

Stadsportarkivet ble omtalt som en » Mystifikation» .. »et hemmelighedts-

fuldt terra incognita», lige ubekjendt som Nordpolen».. en død og utilgjengelig Skat..» Dette kunne vi nok si om mange arkiver som er oppbevart i landets arkiver fortsatt. Etterhvert som vi får nye kataloger er det neppe grunn til å kalle dem »mystifikasjoner» lenger, bortsett fra at de kan være vanskelig å lese dersom man ikke kan gotisk håndskrift.

Protokollene og pakkene i Stadsporten var i svært dårlig tilstand, og det var sopp og støv overalt. Jeg vet fra personlig erfaring hvordan det var å åpne pakker med arkivsaker fra Stadsporten, bare for å finne en haug med oppsmuldret papirstøv.

Selv om Formannskapet var på befaring etter aviskritikken, kan ikke vi se at det ble gjort noe særlig med Stadsportarkivet. Brukere skulle fremdeles klatre opp den bratte trappen for å komme inn i »mystifikationen», og de fleste brukere har nok vært mus og insekter. Nyere arkivsaker ble oppbevart andre steder i byen: de kommunale saker i Rådhuset, mens de statlige kontorene beholdt mye selv i bygninger der de holdt til. Tilstandene rundt omkring kunne være like ille som i Stadsporten.

I 1885 ble Stiftsarkivet opprettet i den gamle fattigskolen på Klosteret – Betlehem. Dette er starten på Stats-arkivet i Bergen (se Bergensposten 1998….). Noen arkivsaker ble deretter flyttet over til Klosteret fra Stadsporten slik at man fikk litt mer plass i den gamle byporten.

Alle som ønsket å bruke Stadsportarkivet, måtte trosse forholdene, men de gjorde ikke dette uten å klage. Det var flere profilerte brukere av arkivet, navn som vi kjenner godt fra artiklene i Bergens Historiske Forenings skrifter – skolebestyrer Bendixen, bibliotekar Anthon Mohr Wiesener, Joh. Nordahl-Olsen m.fl..

Wiesener skrev om de skandaløse forholdene for byens historiske dokumenter i en ny avisartikkel i 1908. Han legger ikke fingrene imellom om hvordan det var i dette historiske bygg:

»*… I det samme, man aabner den tunge Yderdør, slaar en ram Lugt af raadent Allehaande en imøde. Luften er dertil fugtig. Halvmørke hersker, - uden netop i de smaa Vindusnischer. Paa*

7. Stadsportarkivet i 1970 mens det var fortsatt i de fuktige og skitne lokaler over Stadsporten. Foto Trygve Schønfelder.

Hylder og i Kasser findes Arkivsagerne opstillet om hindanden. Tommetykt Lag av Støv og Skid inbyder ikke til berøring, enmindre til Studium…..

… I Halvmørke og kvælende Luft, i Skid opover Ørene, uden ordentlig Plads til Alburum, har de (historikerne) hentet frem Kilder til belysning af vor Byes Historie. Og uanede Fund er her gjort. Her fandt Antikvar Nicolaysen Bergens Borgerbog, et enestaaende historisk Kildeskrift. Her fandt skolebestyrer Bendixen et sjeldent Exemplar af Kongeloven…

…. Arkivsagerne lider og staar i Fare for at ødelegges af den fugtige Luft samt det stedse øgende Støv. Jeg har nylig seet gamle Skifteprotokoller, hvis Ryg og Indhold var Halvveis fortæret. Raadne Rester laa igjen paa Hylden. Saa er det Rotterne. Jeg saa Ting der, som tydede paa saadant Besøg. Jeg forundres over , at ikke det ganske Arkiv er opspist af disse Dyr i hine gamle Dage, da der gik Aar imellem, at noget Menneske gik derop…»

Den tunge ytterdør er der fremdeles, og lukten er ikke stort bedre i dag enn i Wieseners tid, men heldigvis er arkivsakerne flyttet fra Stadsporten. Wiesener fikk oppdraget med å bringe arkivet i orden, og dette skjedde i 1909. En katalog ble publisert av Bergen Kommune i 1911, og Wiesener skriver at Stadsportarkivet ble oppbevart i to rom, A og B, med til sammen 230 hyllemeter med arkivsaker. Gangen utenfor ble brukt som leseværelse – den er for liten til å kalle en lesesal.

Da Statsarkivet flyttet inn i nybygget i

8. Stadsporten ca. 1904 med trikken på veien til Kalfaret. Foto T.W.Wilson. Fra arkivet til Fortidsninneforeningen, Bergen og Hordaland avd.

Årstadveien, i 1922, ble flere arkivsaker overflyttet hit. Politimesterens arkiv bl.a. ble flyttet. Den ledige plassen i Stadsporten ble fyllt med kommunale arkivsaker. Nye oversiktskataloger ble laget etter hvert, for det som var igjen i Stadsporten, men forholdene var ikke forbedret noe særlig.

Etter at universitetsbibliotekar Knut Espelid skrev om byens arkiv til byjubileet i 1970 hvor han fortalte om de sørgelige tilstandene som fortsatt eksisterte i Stadsporten, tilbød Statsarkivar Øvrebø om at arkivet kunne flyttes opp til Statsarkivet inntil kommunen selv var i stand til å oppbevare dette på en forsvarlig måte. Til slutt i 1975 nedsatt Bergen kommune en arkivkomite for å drøfte behov og muligheter for et byarkiv, og dette førte fram, etter noen år, til ansettelse av en byarkivar i 1979. Mellom 1980 og 1982 var deler av kommunens arkivsaker i Statsarkivet, konservert, pakket om og overført til det nyopprettede Byarkivet.

Stadsporten fortsatt en »mystifikation»

Stadsporten i det 20. århundre er blitt stående som en trafikkøy i begynnelsen av Kalfarveien. Først trikkene og vognene, deretter biler, lastebiler og busser må svinge rundt bygningen. Hadde den stått et annet sted, kunne den ha vært åpen for publikum, men slik det er i dag risikerer man livet dersom man vil opp trappen til vaktrommene eller arkivlokalene. Det er mange som lurer på hva som skjuler seg opp trappen. Utrolig nok er store deler av innredningen som arkivlokale inntakt. Dørene inn til rom A og B er der, og hyllene med nummereringen står fortsatt i annen etasje.

I de siste årene har bygningen vært dekket med stillas og presenninger flere ganger, mens murere og malere ha forsøkt å ordne den hvitkalkede murpuss. Bergensklimaet og nyere murmaling ser ikke ut til å gå godt sammen. De utvendige utsmykkningene er blitt oppusset og restaurert. Kommunen hang opp et malt våpenskjold med byvåpenet i 1837, og et nytt skjold ble hengt opp i

9. Stadsporten fra nord. Foto Tom Myrvold.

sørgavlen i 1843. Klebersten-sutsmykkningen ser vakker ut, men forurensningen fra trafikken er alltid et problem.

Det er ikke lett å skjønne at Stadsporten var plassert på den smaleste sted mellom fjellet og vannet. Utfyllingene ned mot Store Lungegårdsvannet har ødelagt inntrykket.

Bygningen er svært spesiell i Norge, og ble brukt som inspirasjon til hovedinngangen til Norsk Folkemuseum i Oslo. Museets inngang er en slags kopi av Stadsporten.

Byfogdens arkiv er ordnet på nytt

Vi skrev tidligere at arkivet til Byfogden i Bergen er blitt ordnet på nytt. Arkivar Bringslid har laget en ny katalog som er på lesesalen, og som vil bli lagt ut på internettet etter hvert. Noe av emballasjen og etikettene fra 1909-1911 er fortsatt i behold på enkelte protokoller og i pakkene, men det skal ikke det lenger være fare verken for sopp, mus eller insekter.

Hadde ikke Lauritz Holthe Nicolaysen vært så generøs i 1791-2, kunne store deler av dette arkiv gått tapt. Arkivene er kommet til heder, så nå er det bare Stadsporten som må fram i lyset igjen som et enestående kulturminne.

10. Deler av arkivet til Bergen Byfogdembete – skifteprotokoller. Arkivet er nå ferdig ordnet i Statsarkivet i Bergen. Foto Tom Myrvold.

Jørn Øyrehagen Sunde

»at indsee Forskiællen og Overeenstemmelsen imellem adskillige Begreber»

eit mysteriespel om slagsmål i Ænes sokn, dansknorske juristar og litteratur, og europeisk rettsfilosofi på 1700-talet

Prolog

1. Eg hugsar godt fyrste gongen eg var på Statsarkivet i Bergen. Eg trødde inn i den store døra, som er både høg og vid, og høyrde korleis kvart steg gav gjenlyd mellom veggane. I det eg kom bort til trappa, som leier opp til lesesalen der alle løyndomar skal avdekkast, såg eg opp og inn i augo på St. Sunniva, der ho vaktar passasjen i ei nisje oppe på veggen. Ho såg på meg med eit på same tid audmjukt, dydig og strengt blikk, og eg har alltid seinare tenkt at dette er dei kvalitetane som bør prega ein kvar som gjev seg i kast med fortida sine mysterium.

Vel installert på lesesalen bestilte eg ein rettsprotokoll for Sunnhordland, og ein for Hardanger; eg ville løysa gåta med Halsnøy Kloster og Lysekloster birk. Men den gong ei. Eg vart sitjande å stire ned på bølgjer som flaut over papiret, som eg visste var den skrifta eg hadde kome for å lesa.

Eg vart sitjande i to timar og glo vidare, så eg slapp å innrømme at eg ikkje skjøna eit ord, tok nokre kopiar av saksdokument for Rosendal birk, og tusla heim. Der sette eg meg ned med eit brev frå birkedommar Christian Lamberg til baron Axel Rosencrantz av 25.03.1713, og stira på det i tre dagar før eg vart frelst; bølgjene på papiret vart bokstavar, og eg kunne stava meg fram til at

»Sorenskriveren [i Sunnhordland Peter Heiberg] drog sin Kaarde, og med det Samme Slog mig [birkedommar Christian Lamberg] over Ryggen og Armen, Stach efter mig nogle gange, ieg dermod Stod barhovedet og tomhændet, og iche det Ringeste til Modværge, tilspurde ham om det var vel at Slaa en Vaabenløs Mand, derpaa udfordrede ham mig lengre hen paa Marchen med sig at Slaas eller Duellere enten med Kaarde eller Haand, dertil ieg Svarede, ieg skal Slaas med Eder paa en Louligere Maade».[1]

Lite visste eg då, yr av glede over å forstå kva som vart skrive mellom birkedommar og baron i 1713, at dette var byrjinga, og ikkje slutten. For kvart dokument ein maktar å tyda, peikar utover seg sjølv. Slik vert løysinga på eit kvart mysterium, eit spor til løysinga på eit nytt mysterium. Dette skriftstykket handlar om nettopp mysterium, spor, og løysing. Mysteriet er to dommar på birketinget for Rosendalsgodset, fyrste sporet er dei to dommarane som dømde i saka, og løysinga er å finna i europeisk rettsfilosofi på 1700-talet.

2. Dette er ein historisk metode som særleg den italienske historikaren Carlo Ginzburg har vore talsmann for, og har perfeksjonert i sitt virke.[2] I Noreg har Erling Sandmo med stort hell nytta ein liknande framgongsmåte i sine skriftstykke,[3] og den danske historikaren Tyge Krogh har med »Det store natmandskomplot» skrive seg inn i denne tradisjonen, [4] og den svenske historikaren Rudolf Thunander har gjort det same med »Förbjuden kärlek».[5] Det har vorte peika på at dette ikkje er ein uproblematisk metode, fordi ein kan koma til å gjera ei uhaldbar generalisering ut frå einskildtilfelle. Til det er det å seia at på same viset som einskildtilfellet ikkje ved alle høve er tilstrekkeleg representativt, kan ein statistikk til tider vera ueigna til å identifisere det spesifikke. Men ein har likevel bruk for begge desse historiske verktøya. Ein må bare ha i minnet at det einskilde kan ikkje frelse hopen, og hopen kan ikkje frelse det einskild ved alle høve.

3. »Ao. 1744 den 15 April, holdtes Birke Ræt og Vaarting med Rosenthals almue af qvindhærrets og Strandebarms skibreder, paa tingstædet Terøen». Til stades var forvaltaren på Rosendalsgodset, Sr. Mathias Dahl, bygdelensmennene for Kvinnherad og Strandebarm, og dei åtte lagrettemennene. »Forvalteren satte ting og lyste tingfreed, samt freedlyste Skougen for all uloflig og utilladelig skaughugster». Deretter vart »Kongl. forordninger og Placater, samt adskillige andre høy øfrigheds foranstaltninger» lest, før bygselbrev vart tinglyst.[6] Alt gjort i den orden og rekkefølgja som var vanleg på tinget på 1700-talet, og som til dels var føreskriven i Christian V`s norske lov (NL) av 1687 i 1-3-10. Men at desse tingforretningane fann stad på eit birketing er spesielt, og treng ei nærare forklaring.

Eit birk var ein rettsområde, til vanleg eit jordegods, som var skild ut frå

den ordinære, kongelege jurisdiksjonen. Den som fekk birkerett fekk med det retten til å utnemna ein dommar på birket, til å sjølv påtale saker for retten, til å eksekvere straffer, og birkerettshavaren hadde inntektene av bøter.[7] I utgangspunktet er birkeretten eit dansk rettsinstitutt med røter tilbake på 1200-talet, og statthaldar Hannibal Sehested var den fyrste som fekk birkerett i Noreg i 1648, då han organiserte jordegodset sitt i 9 birkejurisdiksjonar. Men denne birkeretten falt bort alt i 1651, sjølv om eigne rettskrinsar, som til dømes Store Sandviken i Nordhordland, hadde sitt opphav i eit av Sehesteds fyrste, norske birk.

Då det i 1671 var oppretta ein rangadel av grevar og baronar, som i status og rettar skulle overgå den gamle adelen, var birkerett eit av privilegia den nye rangadelen vart tildelt. Då grevskapet Laurvigen vart oppretta i 1671, grevskapet Griffenfeldt, seinare kalla Jarlsberg, i 1673, og baroniet Rosendal i 1678, vart dei dermed alle birkejurisdiksjonar. I tillegg fekk Svanøy godset i Sunnfjord status som birk i 1685.[8] Men birkeretten var bare eit element i eit sett med privilegium, og det er typisk at baronen til Rosendal samstundes fekk kallsrett, som vil seia rett til å utnemna prestar til kyrkjene i Kvinnherad prestegjeldet der slottet låg, og rett til å krevja inn dei kongelege skattane på jordegodset saman med eiga landskyld. Slik var birkeretten bare ein del av at jordegodset samla sett vart skilt ut frå den kongelege administrasjonen, og utgjorde ei eiga administrativ eining. Desse privilegia kosta langt meir enn dei smaka frå eit reint økonomisk perspektiv, men sett med baronen sine augo var det ei stor føremon at leiglendingane under Rosendal fekk sin identitet knytt til godset og herskapet, sidan deira gjeremål, private som offentlege, vart knytt til godset og godsadministrasjonen; ein betalte si jordeleige til baronen, og sin skatt til kongen i ei og same vending til forvaltaren på Rosendal, alle rettssaker kom opp for baronen sin domstol, delinkventar sat i baronen sin arrest, ein vart døypt og gravlagt av baronen sin prest, ein drakk øl på gjestgjevarstader, og skar sitt tømmer på sager som vart oppretta med løyve frå baronen. For dei som hadde sitt liv og virke på Rosendal var det stort sett baronen åleine, og hans administrasjon, som stod mellom dei og kongen i København - og Gud i himmelriket.

Av dei norske birka som kom til etter innføringa av eineveldet i 1661, var baroniet Rosendal det fyrst som vart verksamt. I eit tingforhøyr på Rosendal 11.08.1724 sa den

»Dyderige matrone Anne Sl. Peter Tiesens [at ho] vidste ike at her var noget Baronie førend Sl. Herr Ludvig Rosencrants opkom til Rosenthal med friherrinde Velbaarne Clara Catrina von Stochousen, da hindes Mand til Birchedommar blef andtagen».[9]

Ludvig Rosencrant og Clara Catharina von Stockhausen vart gift på København

slott i 1679, og må ha vitja Rosendal før 6. april året etter, då sorenskrivar i Sunnhordland, Bendix Dyrhus, skreiv eit brev til kongen der han viser til at Rosendal har vorte eit »frj Birk».[10] Og fyrste birkedommaren var altså Peter Tiesen. Han var opphavleg verthushaldar på Terøya under Rosendalsgodset, og gjestgjevarstaden her vart den faste tingstaden på birket. Då Peter Tiesen fall frå i 1699, vart bror hans, Christian Lamberg, birkedommar. Denne sin son, Andreas Lamberg (1700-1776), vart birkedommar etter far sin, og sat i embetet frå 1732 til 1776. Fyrst i 1777 fekk Rosendalsgodset sin fyrste birkedommar som ikkje kom frå familien Tiesen Lamberg, og som hadde juridisk embetseksamen; sorenskrivar i Hardanger og Lyse kloster futedøme, Søren Schiellerup (1734-1790). Birkedommaren vart utpeika av baronen, men hadde inga løn for gjerninga, utan at han fekk sitja med ein del av Tråvik, på Ølve i Kvinnherad prestegjeld, som embetsgard. Slik skulle ein sikra at dommaren ikkje var avhengig av baronen sin velvilje, som òg var den som påtalte brotsverk på birketinget, og fekk bøteinntektene. Påtaleoppgåve sette baronen i praksis vekk til forvaltaren. I tillegg hadde baronen til ei kvar tid 6 lensmenn på godset, og han hadde eit eige, mura fengsel som låg like bak slottet i Rosendal. På alle måtar var Rosendal birk, sett i høve til innbyggjartalet på Rosendalsgodset, betre utstyrt med alt frå rettstenarar til fotjern, enn nokon annan jurisdiksjon i Noreg på 1700-talet.

Mysterium

4. Den fyrste rettssaka som vart handsama på birketinget for Rosendalsgodet 15.04.1744, var eit klammeri som hadde funne stad mellom jul og nyttår på garden Ænes:

»For Retten fremkom Halver Tørisen Ænes, som hafde ved Lensmanden Joen Ænes, der med sig hafde de 2de Mænd til Stæfningsvidner Anders og Torbiørn Bundhuus, ladet indkalde Tommes Joensen Ænes, for at han skall have kiørt 2de læs veed fra Halver Ænises fieldhug og henlagt det paa Halvers Enge (?) grund, for det andet at Tommes Ænes skal have kommet Halver i Møde med een veed skie som hand formeener at Tommes ville slaa sig med, 3de at Tommes skal have villet trække Knif mod Halver Ænes, og derpaa taget ham i haar og skiæg, 4 at Tommes skal have udskiældt Halver Ænes for een Vedre tyf, paa Tommes Ænes vægne møtte bøgde procurator Monsr. Hans Engelsen Giøen (…) Monsr. Hans Giøen gaf ellers Retten tilkiende at Tommes Ænes haver Contra ladet instæfne Halver Tørisen Ænes for it uloflig overfald.»[11]

Halver Ænes hadde altså stemna Tommes Ænes for ulovleg bruk av hans eigedom, ulovleg hogst i hans skog, vald og ei ærekrenkande utsegn. Tommes Ænes på si side svarte, gjennom sin forsvarar lensmann Hans Giøen, med å stemna Halver Ænes for vald. I følgje Halver Ænes hadde det heile byrja med at han hadde gjeve drengen sin ordre om å lessa av ved på naboen Tommes sin bø, i tråd med det han

meinte var »gammel brug og sedvane» å gjera på vinterstid. Då Tommes Ænes oppdaga dette, fekk han fyrste drengen til å køyrde veden bort på Halver sin bø, og deretter tok han ei av vedskiene og kome farande mot Halver, som tok opp ein staur og slo han over lendet. Halver Ænes henta etter dette lensmannen, naboen Joen Ænes. Då dei kom til åstaden, tok Tommes Ænes ei vedskie og ville slå Halver, men denne veik unna. Tommes sa samstundes til lensmannen: »Jeg vil ike slaae dig i hel», og dermed underforstått at han hadde tenkt å gjera det med Halver Ænes, som han tok i hår og skjegg. Denne svarte med å slå Tommes i bakken.

»Tommes Ænes gikk der efter til Lensmanden og sagde til hannem, tag nøye i agt hvad som passeret er, faar ieg ike Ræt her, saa skal ieg giøre selv ret, Tommes raabte der efter til Halver, din Væder tyf».[12]

Men verken Johannes Jonsen Kalven eller Olle Christophersen Næss, dei to vitna Halver Ænes presenterte for retten, kunne stadfesta hans versjons av hendingsgangen.

Dei to vitna til Tommes Ænes var drengen som hadde køyrt veden, og Lars Kroge. Johannes Christensen fortalde at Tommes Ænes på ein venleg måte hadde bede han om å leggja veden ein annan stad enn på hans bø, noko han hadde fortalt husbonden sin, og deretter sjølv gjort, før han henta eit nytt lass med ved. Då han kom tilbake, fekk han ordre om å leggja veden der han fyrst hadde fått beskjed om å lessa den av. Kva som så skjedde visste han ikkje, fordi han reiste for å henta det tredje lasset med ved. Lars Kroge derimot kom på den tida opp frå sjøen, og fann då at »Halver laae over paa Tommes og Tommes under Halver, da tog hand, nemlig Vidnet Halver af Tommes Ænes og skildte dem ad».[13]

Etter denne vitneutsegna vedstod Halver Ænes å ha teke Tommes Ænes i brystet og kasta han ned på bakken. Tommes Ænes vedgjekk sjølv at han hadde møtte den andre med ei vedskie i handa, men hevda at det var fordi denne stod med ei øks i hendene. Halver Ænes hadde kasta øksa, og tok i staden ein staur som han slo åtaksmannen med. Deretter henta han lensmannen. Tommes Ænes sa då at lensmannen og Lars Kroge skulle vera vitne på at han hadde vorte slegen. Då tok Halver Ænes han i hår og skjegg, og slo han til jorda. Medan han låg på bakken, kom far til Halver Ænes og »lagde sine Knær paa Tommes bryst og trøhe ham med sine hænder».[14] Vidare nekta Tomme Ænes for å ha sagt at han ville slå i hel Halver Ænes, å ha teke denne i hår og skjegg, og for å ha skulda han for å vera ein tjuv, men innrømte at han hadde sagt at dersom han ikkje fekk rett, ville ha ta seg rett sjølv. Då Halver Ænes vart konfrontert med denne forklaringa, la han til at han ikkje hadde take den andre i hår og skjegg, og nekta for at far hans hadde vore involvert i klammeriet, og for å ha sparka Tommes.

»Forvalter Sr. Dahl giorde her om sin i Rætte Sættelse Saaledes, der er it bekiendt

ordsprog at den bryder ike freed som slaar, men den som giver anleedning til freeds brydelse», og han fann at Halver Ænes var det som måtte bera skulda for slagsmålet på Ænes, fordi han hadde lagt ved på naboen sin bø. Deretter la forvaltaren ned påstand om at Halver Ænes måtte bøta atten lodd sølv, som var 9 riksdalar, for »hver post i Sær», som vil seia for å ha slege Tommes Ænes med ein staur, og for å ha slege han til jorda.[15] Truleg fann forvaltaren at det ikkje var bevist at Halver Ænes i tillegg skulle ha teke Tommes i hår og skjegg, og sparka han. Utan at det er sagt, er det NL 6-7-8 som forvaltaren bruker som grunnlag for sin påstand:

»For Stavshug og Steenshug og Beenhug og Nævehug, og Haargreb og Jordskuf og Klæders Søndrivelse bødis trende sex Lod Sølv [9 riksdalar].»

Vidare meinte forvaltaren at Halver Ænes ikkje hadde makta å bevisa at Tommes Ænes skulle ha ærekrenka han med å halla han »Væder tyf», og at dersom han heller ikkje kunne bevisa det, burde han straffast etter Nl 6-21-7,[16] der det heiter:

»Befindes nogen med skammelig Løgn, muntlig, eler skriftlig, at ville sætte deris Øvrighed, Geistlig, eller Verdslig, eller andre hæderlige Folk, og ærlige Hustruer, eller Møer, nogen Skandflik paa, bøde sine tre Mark [24 riksdalar], og derforuden trende fyrretyve Lod Sølv [36 riksdalar]; Og hvis hand ikke haver at bøde med, da bør hand at slaais til Kagen og bære Stene af Byen.»

Til sist krov forvaltaren på Rosendalsgodset at Halver Ænes skulle betala sakskostnadane i saka. Det var altså ein svært alvorleg påtale forvaltaren her la ned. Retten utsette då òg saka til etter middag, noko birkeretten ofte gjorde når den skulle ta stilling til vanskeleg spørsmål. Men etter tenkepausen fann birkedommaren og lagrettemennene:

»at contra parten [Tommes Ænes] ike alleene har søgt freed, mens end og ydermere villet søge actors [Halver Ænes] forsæt at fore komme, hvor for actor hannem ike alleene med Stafshug har overfaldet, Needslageet ham til Jorden og i andre Maader usømmelig begægnet, thi bør Halver Tørisen derfor i følge Lovens 6te bogs 7de capit. 8de articule, at bøde til Rosenthals Hærskab for hver i Sær trende Sæx lod lod Sølf, som er til sammen 18 rdr.»[17]

At Halver Ænes hadde skulda Tommes Ænes for ærekrenking, utan å kunne bevisa påstanden, og slik gjort seg skuld i brot på NL 6-21-7, tok ikkje retten stilling til. Den konstaterte bare at skuldingane ikkje var bevist, og at Halver Ænes måtte erklære Tommes Ænes fri for å vera ein ærekrenkar. Slik tok retten den verste

brodden av forvaltaren sin påstand; den fridde Halver Ænes frå ei bot på 50 riksdalar, og ei sosial stilling som ærelaus, og dermed delvis rettslaus mann.

Det er mange aspekt ved denne saka som ein kunne kommentere. For det fyrste at hendingane på Ænes fann stad mellom jul og nyttår; mange valdsepisodar fann stad i julehelga, ikkje minst fordi det ofte vart konsumert stor mengder alkohol i denne høgtida. For det andre at slagsmålet spring ut av ein konflikt om bruksrett til ein bø; mange valds- og ærekrenkingssaker har sitt opphav i usemje om bruks- eller eigedomsrett til fast eigedom. For det tredje kunne ein ha kommentert at det er private partar som går til sak, men at forvaltaren, som representant for påtalemakta, til slutt legg ned påtale i saka; i løpet av 1700-talet får ein ei utvikling mot at stadig større deler av strafferetten vert flytta frå den private til den offentlege retten, og særleg midt i dette hundreåret fann ein at både den fornærma og påtalemakta førte saker på tinget, utan ei klar arbeidsfordeling. For det fjerde er det påfallande at retten ser bort frå at Halver Ænes har gjort seg skuld i eit brotsverk etter NL 6-21-7; det er ikkje uvanleg at retten på 1700-talet vel å sjå bort frå lovreglar som den finn skaper eit mishøve mellom gjerning og straff. Alt dette er interessante aspekt ved denne saka som er eigna til å kasta lys over kriminalitet og rettspleie i Noreg på 1700-talet meir generelt. Men det er ikkje desse momenta som gjer at rettssaka er av spesiell interesse: Ein skal merka seg at Halver Ænes vart dømt for å ha brote NL 6-7-8 to gonger; for både »Stavshug» og »Jordskuf», trass i at retten kategoriserer begge handlingane for »overfall». Det naturlege ville ha vore at retten såg dei to handlingane i samanheng, som ein del av overfallet, og ikkje isolert som to sjølvstendige handlingar. Eller sagt på ein annan måta: At overfallet var ei hending, og ikkje eit sett med handlingar. Dette er ikkje eit spørsmål av teoretisk interesse, sidan retten, ved å sjå på handlingane isolert, dømte Halver Ænes til å betala to bøter i staden for ei. Dette valet vert enno meir påfallande, og det vert enno meir påkravd med ei forklaring, sidan eit slagsmål, som involverte etterkomarane til partane i den førre saka, vart handsama på ein heilt annan måte på birketinget for Rosendalsgodset 16.10.1777.

5. Denne gongen var det ungkar Mads Andersen Enæs, barnebarn til tidlegare baronilensmann Jon Ænes, som var stemna av forvaltaren på Rosendal, hr. Elkier, »for forøvet Slagsmaal». Denne hadde svart på stemninga med å kontra stemne den andre deltakaren i klammeriet, Jon Halvarsen Enæs, son til Halver Ænes, den dømde for slagsmålet i 1744. Fyrste vitne i saka var son til Tommes Ænes, som vart frikjent i same saka:

»Torbiørn Thomasen Enæs [som] aflagde Eed at vilde vidne Sandhed og forklarede at han saa paa Gaarden Fureberg d. 8. aug. afvigt at den indstævnede mads

Enæs slog Jon Halvarsen Enæs i Ansigtet og tog ham i Haaret, at denne ej slog igien, uagtet mads 2de gange efter hinanden slog eller prylede ham».[18]

Opptakten til valdsbruken skulle ha vore at Jon Ænes hadde kome med ein uskuldig merknad om at no skulle dei drikke av ei vasspumpe som far til Mads Enæs hadde sett opp »for at forsørges med frisk vand». Dei to neste vita, ein av dei son til Lars Kroge som vitna i den førre slagsmålssaka, fortalte den same historia.[19] Forvaltar Elkier la deretter ned påstand om at

»Mads Andersen Enæs har forgrebet sig imod Lovens 6. B. 7. C. 8. art altsaa (?) for sin Irettesættelse at bøde til sit Herskab 3 6 Lod Sølv først for Næve hug, og siden for haar greb, som bliver den Summa 18 rdr».[20]

Dermed la forvaltar ned same påstand i denne saka som forvaltar Dahl hadde gjort i den tilsvarande sak frå 1744; det skulle bøtast for kvar type handling som var nemnt i NL 6-7-8, og ein såg ikkje handlingane som ein del av eit større heile. Men denne gongen fekk ikkje forvaltaren medhald av birkedommaren Søren Schiellerup:

»Med de førte Vidner er det beviist, at Mads Andersen har slaget Jon Halversen, men ikkje er oplyst andet, end at Slagsmaalet maa ansees som et eeneste, paa een Tid og i en Anledning passeret (…) I saadan Anledning Kiendes og dømmes hermed for Rett: Mads Andersen Enæs bør til sit herskab udrede Slagsmaals Bøder 3de 6 Lod Sølv eller 9 rdr. følg. Lovens 6. B. 7. C. 8. art.»[21]

Birkedommaren var ikkje vidare interessert i om Mads Enæs hadde teke hårgrep på Jon Halversen, sjølv om dette var bevist gjennom vitnemåla. Årsaka er at han meinte det var tale om ei handling, eit slagsmål, at det dermed underforstått var utelukka å døma den skuldige for kvar einskild handling under slagsmålet. Så medan forvaltaren på Rosendal framleis meiner at det er grunn til å døme nokon for kvar type handling under eit slagsmål, som slag og hårgrep, har birkedommaren endra meining, og hevdar at eit slagsmål er eit slagsmål, verken meir eller mindre. Denne meiningsendringa er nok òg ein ar grunnane til at dei to saksreferata har så ulik lengd. I saka frå 1744 var det viktig å få klargjort kva handlingar som hadde funne stad, sidan kvar og ei av dei kunne føre til ei separat bot. Saksreferatet frå 1777 er stutt, sidan det var tilstrekkeleg for birkedommaren å konstatere at det hadde funne stad eit slagsmål, og så lenge handlingane under klammeriet ikkje var annleis enn det ein kunne rekna til eit slagsmål, vart dei i seg sjølv ikkje interessante.

Spor

6. Dette skiftet i rettspraksis på birketinget for Rosendalsgodset kan forklarast med at det i 1744 og 1777 ikkje var ein og same person som sat i birkedommarembetet,

og at ulikskapen kan skuldast personlege meiningar og oppfatningar. Men spørsmålet vert då vidare kva det er som har gjeve dei to birkedommarane to ulike oppfatningar om korleis ein skal forstå eit slagsmål; som ei hending, eller som eit sett med handlingar. Min påstand er at meiningsforskjellen truleg skuldast at Andreas Lamberg høyrde til den gamle skulen dommarar som hadde lært juss gjennom å vera tilstades på tinget, sjølv hadde han vore fullmektig for forvaltaren på Rosendal, medan Søren Schiellerup høyrde til den nye generasjonen dommarar som hadde juridisk embetseksamen, og hadde både som student og huslærar hatt høve til å koma i kontakt med dansknorsk juridisk litteratur, og europeisk retts-filosofi på 1700-talet.

I løpet av 1700-talet auka jamt talet på dansknorske verk om rettsfilosofi, rettsteori, og handbøker i juss. I »Lovkyndighed og vederhæftighed – Skjællanske byfogder 1682-1801» viser Pernille Ulla Knudsen at den rettsvitskaplege litteraturen på 1700 vart lest av underrettsdommarar i Danmark. Ho peikar på at det i samband med revisjonsarbeidet med Christian V`s danske og norske lov, vart sendt ut spørsmål til rettstenarane i Danmark om det var deler av danske lov dei meinte trengte forklaring. Dette vart fyrste gong gjort i 1746, men på grunn av manglande tilbakemeldingar vart same spørsmålet på ny retta til rettstenarane i 1752. Denne gongen var responsen langt betre, og etter å ha analysert nokre av dei svar som vart gjevne, konkluderer Knudsen med at »flere af byfogderne dokumenterer, at de kendte til tidens danske og udenlandske retsvidenskablig litteratur.»[22] I Noreg hadde dei fleste dommarar juridisk eksamen frå om lag 1750, med birkedommar Andreas Lamberg som eit unnatak, og i Danmark vart det òg utetter på andre halvdel av 1700-talet heilt vanleg. Det er grunn til å tru at dette er årsaka til at den dansknorske rettsvitskaplege litteraturen fekk ein stadig større lesarskare, noko som igjen kan forklare kvifor mengda av slik litteratur auka monaleg på andre halvdel av 1700-talet.

Diverre saknar ein, både i Danmark og Noreg, ein oversikt over kva juridisk litteratur som vart lest av juristar generelt, og dommarar spesielt. Men dersom ein tek utgangspunkt i boksamlinga som byfut i Molde, og sorenskrivar i Romsdalen Peder Leth Öwre (1747-1802) let etter seg i 1802, kan ein få eit innblikk i kva juridisk litteratur som ein sorenskrivar på 1700-talet kan ha hatt i si eiga bokhylle. Ved sida av lovbøker og samlingar med forordningar, hadde Öwre eksemplar av Thomas Clitaus »Overeenstemmelse og Forskiæl imellem den Romerske og Danske Ræt», Andreas Høyers »Collegium over Processen», Engelbrecht Hessel-bergs »Juridiske Collegium» (både med og uten kommentarane til Jens Bing Dons), »Juridisk-Praktiske Anmærkninger» av Christian Ditlev Hedegaard, »Juridiske Tanker eller Betragtninger over den Norske Lov» av Jens Christian Lowum, Jens Hvas si omsetjinga av »Undersøgninger om lovenes, kunsternes og

videnskabernes oprindelse» av Antoine Yves Goguet, for å nemna nokre verk som var tilgjengelege før 1777.

På auksjonen der bøkene til Öwre vart selt, kjøpte forstandar Klingenberg »Colbiørnsen over Natur- og Folke-Retten» for 3 mark 23 skilling. Men dette var ikkje ei bok, men derimot eit førelesingsmanuskript som var bunde inn. I den bok- og manuskriptsamlinga som jurist og generalkonduktør Christopher Hammer (1720-1804), busett på Gran i Hadeland, testamenterte til det Norske Kongelige Videnskabers Selskab, ser ein at han hadde òg fleire slike manuskript: »Collegium juridicum de jure Romano-Germanico-Danico», delt i eit manuskript delvis om offentleg rett, eit om personrett, og eit om tings- og kriminalrett, alle etter Henrik Stampe, og »Collegium juridicum de jure danico» av Isaac Andreas Cold.[23] Vidare hadde Hammer sjølv tatt notat frå ei ukjent bok om naturrett.[24] Det kan tyda på at det ved sida av juridiske bøker, sirkulerte førelesingsmanuskript og elles boknotat mellom dommarar på siste halvdel av 1700-talet, sjølv om ein skal ha i minnet at Öwre og Hammer nok må rangerast mellom dei særs bokglade juristane i dette hundreåret.

7. I Öwres boksamling er det ein juridisk forfattar som er svært godt representert med det mangfald av juridiske skrifter han førte i pennen: Peder Kofod Ancher (1710-1788).[25] Den danske prestesonen tok til på Sorø Akademiet i Danmark i 1726, vart teologisk kandidat i 1730, og endeleg uteksaminert frå juridisk fakultet i København i 1738. Gustav Ludvig Baden skriv i »Den Danske og Norske Lovkyndigheds Historie» at «af alle sine Dissipler synes den i Aaret afdøde Etatsraad og Professor Høier især at have giort sig stort Haab om Kofod Ancher, der og var en af de Første som underkastede sig den ved hin Forordning befalede latinske juridiske Eksamen, og det med en Udmærkelse, saa alle spaaede ham en juridisk Lærestol ved Universitetet.»[26]

Peder Kofod Ancher (1710-1788)

I 1741 tok då Kofod Ancher òg over stillinga til Høyer på fakultetet, og vart i 1742 kreert dr. juris. Men fyrst i 1748 vart han sjølv professor i rettsvitskap ved universitetet i København. Han hadde òg ei rad andre stillingar, og var mellom anna dommar i Høgsterett mel-

lom 1753-1767 og 1772-1776. Hans mest kjende bidrag til rettsvitskapen er uomtvisteleg tobindsverket »En Dansk Lov-Historie fra Kong Harald Blaatands Tid til Kong Christian den Femtes». På tittelbladet i dette verket finn ein ei teikning av eit eiketre, som viser til eiketresanalogien som Charles Montesquieu opnar bok 30 i »De l`esprit des lois» med. I det heile ber rettstenkinga til Kofod Ancher sterkt preg av inspirasjon frå nettopp dette verket av Montesquieu. Dette gjeld òg »Anviisning for en Dansk Jurist» frå 1755, utgjeve på ny i 1777 i ei noko omskriven form, som for alvor gav dansknorske juristar eit rettsteoretisk grunnlag å byggja deira verksemd på. Baden skriv om dette verket:

»Anvisningen især har vist og saameget hidregnet her til, og bidrager end i Dag, at om end Kofod Ancher aldrig havde skreven mer, saa havde han allene ved dette sit lille Skrift højligen gavnet sit Fædrelands Lovkyndighed.»[27]

I tillegg forfatta Kofod Ancher ei rad andre rettsvitskaplege verk, men òg til dømes »Et Brev til Ingen, om Intet i Lov og Rett» der han ironiserer over verdien av den juridiske studiet.[28] Heilt særeige for Kofod Ancher er at han presenterte nokre av sine viktigaste tankar som fortalar. Særleg viktige er fortalen til »Trifolium Iuridicum» av Christian Ditlev Hedegaard frå 1748, fortalen til Jón Árnesen sitt verk »Historisk Indledning til den gamle og nye Islandske Rættergang» frå 1762, til »Justitzraad og Landsdommer Töger Reenbergs Poetiske Skrifter» frå 1769, og fortalen til hans eiga bok »Svar paa nogle Spørsmaale til det juridiske Fakultet» frå 1779. Fortalen frå 1769 til »Poetiske Skrifter» er gjerne det minst påakta av Kofod Ancher sine skriftstykke, men likevel det som best forklarar ein av dei nye juridiske ideane på 1700-talet, og dermed kan gje løysinga på spørsmålet om kvifor birkedommar Andreas Lamberg og Søren Schiellerup kunne oppfatte eit slagsmål så ulikt.

Løysing

8. Kofod Ancher si fortale til »Poetiske Skrifter» er eit retorisk meisterstykke der han byrjar med å erklæra poetar for ueigna som juristar:

»Affecter, der ere Poeters Liv, ere Juristens Død. En Poet maa selv være sat i den Affect, som hand søger at oppvække hos andre. En Jurist derimod anseer alle Sinds-Bevægelser, som ikke komme af Overbeviisning om Ret og Sandhed, for Rettens Krænkelse (…) Thi det er en afgjort Sag, at intet kand være Fornuftens Brug til større Hinder, end den slags fremfusende Tanker, som fødes af en blind og forvirrende Indbildning. Det vil see ilde ud, vil man tænke, hvis Lovkyndighed bliver Poeten til Deel: Han vil vist nok søge Lovens Aand i Luften, og Lov-Forklaring i Hiærne-Spil.»[29]

Likevel avsluttar Kofod Ancher resonnementet med å seia:

»Hvilken Herlighed, om de poetiske Strømme vilde udbrede sig over vore Marke! Da vilde vores Videnskab, nu krybende i Støvet begynde at reyse sig. Retten vilde faa sin rette gode Smag, og det Fine i Lovene blive Poeter til Honning, Rettens Skoler, vrimlende af Lutter skiønne Aander, vilde udvikles, og Lærerene være uden Frygt for at blive længre til raabende Røst i Ørkenen.»[30]

Årsaka til kuvendinga ligg i eit resonnement noko tidlegare i skriftstykket:

»Naturen taaler ingen Spring, men alltid i Siælen, saavelsom Legemet, gaaer fram i sin foresatte Orden, Skridt for Skridt. Først fornemme vi Tingene uden for os, siden erindre vi os hvad vi have fornemmet, derpaa samenligner vi et med et andet, og ved denne Samenligning omsider sættes vi i Stand til at dømme og slutte. I denne Orden maae vi stige op til Fornuftens Brug. Uden foregaaende sandslige Forestillinger, og uden Formue til at indsee Forskiællen og Overeenstemmelsen imellem adskillige Begreb, er det efter vor Natur umueligt at Brugen nogen Fornuft.»[31]

Fornuft kviler dermed i følgje Kofod Ancher på at ein kan bruka omgrep til å kategorisere hendingar og handlingar, og slik gjere omverda tilgjengeleg for analyse. Og enno meir: At fornuft, oppnådd gjennom å forstå å bruka omgrep, er det høgste trinnet i ei menneskelig, intellektuelle utvikling. Ein kan tenkja seg utvillinga eit barn går gjennom: Fyrst observerer det, så hugsar det at det har sett noko tidlegare. Det er på dette stadiet at barnet kan setja namn på ting, og lærer seg viktige ord som mamma, pølse, brød, kake, bæ, vov-vov, etc. Så set barnet desse tinga i samanheng, og seier at det er svolten i staden for å spørja etter pølse eller brød, fordi begge delar er mat som mettar. Dermed har barnet lært å klassifisere like ting, og samla dei under eit felles omgrep. Det er i denne intellektuelle utviklingsprosessen poeten kan vera juristen til hjelp:

»Fornuften beroer meget paa Sammenlignings-Kraften, denne paa god Indbildning, denne igien paa en lykkelig Ihukommelse, og Ihukommelsen paa sandslige Forestillinger.»[32]

Då kunna samanhalda like handlingar, og gruppere dei under eit omgrep, er i følgje Kofod Ancher særs viktig:

»Thi alle vore Domme og Slutningar have deres Grund i nogle almindelige Begrep. Men hvorledes føres vi paa dem? Ved at merke af de Kiendetegn, hvorved Tingene forestille os, og dere Begreb ofte have noget overeenstemmende, ofte noget adskilt, og derpaa at fradrage i vore Tanker dette overeenstemmende.»[33]

Ein kan altså ikkje døme om noko før ein har forstått kva det er ein dømer om. Og for å forstå dette må ting setjast i ein samanheng, og det er dette eit omgrep kan hjelpa oss med. Dersom vi vender tilbake til rettssaka på birketinget for Rosendals-

godset i 1744, ser ein at forvaltar Mathias Dahl og birkedommar Andreas Lamberg begge tolka NL 6-7-8 slik at kvar handling som var nemnt i lovregelen var straffbar. Det vil seia at dei forstod handlinga isolert, og ikkje som ein del av ein samanheng. Av dommen frå 1777 der ein at forvaltar Søren Elkier framleis meinte at slag og hårgrep var to handlingar som retten måtte sanksjonere kva for seg, medan birkedommar Søren Schiellerup derimot meinte at dei begge inngjekk som ein del av slagsmålet. Denne måten å forstå slagsmål på, gjera at dei to dommarane les og brukar NL 6-7-8 på ein heilt ulik måte, og dermed dømmer ulikt. Det er ikkje slik å forstå at Andreas Lamberg heilt manglar even til å abstrahere får konkret handling til omgrep; han omtalar både »Stavshug» og »Jordskuf» som overfall i dommen frå 1744. Slik sett maktar han å samanlikna og klassifisere like godt som hans etterfølgjar i birkedommarembetet. Og slik brukar dei begge den induktive metode, som vil seia at ein ser at forskjellige ting kan grupperast under ein felles nemnar. Denne metoden fekk innpass då juss vart eit universitetsstudium om lag på 1100- og 1200-tallet, og er den metoden som i det store og heile vart nytta ved utforminga av Christian V`s norske lov av 1687. Forskjellen for Lamberg er omgrepet bare eit pedagogisk hjelpemiddel som ikkje har praktiske konsekvensar. Slik kan ein seia at han veit at pølse og brød er mat, men vel likevel å spørja etter dette to typane av mat i staden for å halda seg til det abstrakte omgrepet mat når han er svolten. Medan for Schiellerup har omgrep rettsverknadar. Det vil seia at Schiellerup går eit steg vidare og nyttar den deduktive metoden, som vart utvikla innan jussen på slutten av 1600- og 1700-talet. Det vil seia at sjølv om Lamberg ser at både det å slå nokon med staur, og kaste noko på bakken, er overfall, så er det framleis dei konkrete handlingane som får hans merksemd, og som er avgjerande når han dømer i saka. For Schiellerup er dei konkrete handlingane bare dømer på handlingar som fell innanfor omgrepet slagsmål. Det han gjer når han dømer er å spørja seg om dette er handlingar som kjem inn under omgrepet slagsmål, og deretter kva er straffa for slagsmål.. Eller sagt på ein annan måte: Schiellerup kosntaterer først at pølse og brød er mat, og deretter kikkar han etter i kjøleskapet kva for mat som finst der. Medan Lamberg samanliknar dei handlingane som har funne stad med det som står i lova, fører Schiellerup handlingane innunder eit omgrep, og utleiar den rettslege konsekvensen av omgrepet. Dette er årsaka til at Halver Ænes må betala ei bot på 18 rdr., og Mads Ænes ikkje må betala meir enn 9 rdr. Forskjellen mellom dei to alternativa er heile 9 rdr., og det var på den tida nok til løne to tenestejenter eit heilt år i Kvinnherad prestegjeld.

Det er Schiellerup sin måte å resonnere på som er idealet for Kofod Ancher, og bakgrunnen for at han seier at alle dommar og slutningar spring ut av nokre få »almindelige Begrep». Tanken er at alle handlingar kan kategoriserast under eit omgrep, akkurat på same viset som alle planter vart plassert i ulike familiar av den svenske botanikaren Carl von Linné (1707-1778). Det har den verknaden at når ein

finn ei ny plante, treng ein ikkje namngje alle planter denne har likskapstrekk med, men plassere den rett inn i ein plantefamilien. Når ein så treng å få kjennskap til viktige karakteristika ved planta, for å kunne handsame den rett, treng ein heller ikkje spørje sag kva andre planter som finst i same plantefamilien, men bare spørje kva er kjenneteiknet ved planter som er kategorisert inn under denne plantefamilien. Å kategorisere handlingar rettsleg gjer både Lamberg og Schiellerup i sakene frå 1744 og 1777, men det er bare Schiellerup som brukar kategorien som eit verktøy til å vite korleis han skal handle i ei bestemt sak. Hans deduktive metode opnar dermed for ein rett tufta på omgrep, og ikkje på at ein positivt nemner alle tilfelle som rettsleg skal sanksjonerast. Det er denne måten å resonnere på som ligg til grunn for dagens straffelov § 228:

»Den som øver Vold mod en andens Person eller paa anden Maade fornærmer ham paa Legem, eller som medvirker her til, straffes for Legemsfornærmelse med Bøder eller med Fengsel indtil 6 Maaneder.»

9. I fortalen til »Poetiske Skrifter» gjer ikkje Kofod Ancher seg til talsmann for ein heilt ny juridisk tankemåte, men vidareformidlar til dels tankar som ikkje minst den tyske rettsfilosofen Christian Wolff (1679-1754) presenterte i 1716 i verket »Vernünftige Gedanken von den Kräften des Mänschlichen Verstandes», omsett til dansk og gjeve ut i 1742 under tittelen »Fornuftige Tanker om den Menneskelige Forstands Kræfter ».[34] Wolff var ein talsmann for bruk av omgrep for å forstå, og slik kunne dømme rett:

»Naar et tydelig Begreb er udførlig, der er saaledes beskaffen, at det ikkje passer sig paa fleere Ting end de, som ere af en og same Art, og de derfore formedelst samme Begreb alle Tider kand skielnes fra alle andre deslige, saa kalder ieg det udtydning, fordi nemlig den giør mig Tingen tydelig, at ieg kand kiende den.»[35]

Christian Wolff (1679-1754)

Christian Wolff var den viktigaste filosofen i Europa på fyrste halvdel av 1700-talet, og studentar frå heile kontinentet strøymde til førelesingane hans, og kjøpte hans mange bøker. Likevel opplevde Wolff at interessa for førelesingane minka på slutten av livet hans. Årsaka var at tankane hans hadde vorte allment akseptert, og representerte ikkje lenger noko nytt. Mellom dei dansknorske juridiske forfattarane var det Thomas Clitau, Johan Ernst Gunnerus og Christian Ditlev Hedegaard

som ein veit følgde førelesingane til Wolff, og framståande juristar som Henrik Stampe og Laurits Nørregaard var påverka av filosofien hans.[36] Men ein kvar tenkjar i Europa på 1700-talet var kjent med tankane til Christian Wolff. Truleg har Søren Schiellerup, som tok juridisk embetseksamen i 1761, komme i kontakt med desse tankane som student eller som huslærar. Enten ved at han las verk av Christian Wolff sjølv, eller skriftstykke skrivne delvis i same tradisjon som Wolff sin filosofi høyrer til, som Kofod Ancher sin fortale til »Poetiske Skrifter». Dermed har ein følgd eit spor frå Terøya på Rosendalsgodset, via Peder Kofod Ancher i København, til Christian Wolff, som virka i Halle og Jena i Tyskland, og vonleg funne eit svar på kvifor Andreas Lamberg og Søren Schiellerup dømde så ulikt i to rettssaker frå 1744 og 1777.

Og så vidare…

10. Så kan ein leggje til at Christian Wolff sjølv var sterkt påverka av filosofien til sin lærar, Gottfried Wilhelm Leibniz, som òg haldt fram verdien av omgrep. Og slik kan ein forsette i det endelause med nye spor til løysinga av nye mysterium. Men vår reise sluttar her.

Litteratur

- Dansk biografisk leksikon 8 (1981)
- Fortegnelse over afgangne Byefoged og Sorenskriver Peder Leth Øwres udsøgte, gode og vel konditionerede Samling af danske Bøger, som ved offentlig Auktion bortsælges i Stiftsprovst Willes Gaard her i Trondhiem (1803)

Baden (1809) Gustav Ludvig Baden: Den Danske og Norske Lovkyndigheds Historie

Björne (1995) Lars Björne: Patrioter och Institutionalister – den nordiska rättsvetenskapens historia del I: Tiden före år 1815, trykt i Rättshistoriskt Bibliotek nr. 52

Falk-Jensen og Hjorth Nielsen II (1955) Arild Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen: Candidati og examinati Juris, 1736-1936; Candidati politices 1852-1936; candidati actuarii 1922-1936, bind 2

Ginzburg (1999) Carlo Ginzburg: Spor – om historie og historisk metode

Kofod Ancher (1769) Peder Kofod Ancher: Fortale til »Justitzraad og Landsdommer Töger Reenbergs Peotiske Skrifter»

Knudsen (2001) Pernille Ulla Knudsen: Lovkyndighed og vederhæftighed – Skjællanske byfogder 1682-1801

Krogh (2000) Tyge Krogh: Det store natmandskomplot – en historie om 1700-tallet kriminelle underverden

Sandmo (1998) Erling Sandmo: Mordernes forventninger : kriminalhistoriske essay

Tamm (1992) Ditlev Tamm: Retsvidenskaben i Danmark – en historisk oversigt

Thunander (1992) Rudolf Thunander: Förbjuden kärlek. Sexualbrott, kärleksmagi och kärleksbrev i 1600-talets Sverige

Wolff (1742) Christian Wolff: Fornuftige Tanker om den Menneskelige Forstands

Kræfter og dens riktige Brug i at kiende Sandhed
Øyrehagen Sunde (1998) »Loven og Billigheden – ei juridisk særavhandling: Observasjonar av tingstrukturen og domstolspraksis på bygdetinget for Kvinnherad og Strandebarm skipreid, og birketinget for Rosendalsgodset, mellom 1706 og 1755
Kjelder
Statsarkivet i Bergen (SAB)
Arkivet for Handanger og Voss sorenskrivarembete
I.A.2: Rettsprotokoll for Rosendal birk 1720-1748
I.A.3: Rettsprotokoll for Rosendal birk 1749-1816
Arkivet for baroniet Rosendal
L. nr. 55: Saksdokument for rettsvesenet 1666-1775
Riksarkivet (RA)
Danske Kanselli, Kongelig resolusjon og ekspedisjon, Saker ekspedert ved åpent brev/missiv, Åpne brev og missiver, Norske missiver, perioden 1668-1680.

---

* Dette skriftstykket er skrive som eit kjærleiksbrev til dotter mi, Anna Elisabeth Sunde: Måtte ho alltid finna spor å følgja!
1 SAB: Saksdokument for Rosendal birk 1666-1775.
2 Sjå Ginzburg (1999), særleg fabuleringar på s. 78-85.
3 Sjå Sandmo (1998).
4 Krogh (2000).
5 Thunander (1992)
6 SAB: Rettsprotokoll for Rosendal birk 1720-1748 fs. 167a.
7 Sjå Øyrehagen Sunde (1998) s. 22-23.
8 For det fyrste må det seiast at Svanøygodset alt før 1685 fungerte som ein eigen tingkrins der godseigaren hadde hals- og handrett, som vil seia retten til å påtale og eksekvere saker som vart sanksjonert med lekamsstraff; sjå brev frå Bendix Dyrhuus til kongen 02.06.1668, RA: Danske Kanselli, Norske missiver, missiv 28/7 1668. Det er mogeleg at Svanøy slik har vore eit futedøme på same vis som Lysekloster var det. For det har òg vore vanleg å rekna Lysekloster og Halsnøy Kloster gods om birkejurisdiksjonar, men dette er ikkje korrekt; sjå Øyrehagen Sunde (1998) s. xxv-xxviii.
9 SAB: Rettsprotokoll for Rosendal birk 1720-1748 fs. 38b-39a.
10 RA: Danske Kanselli, Norske missiver, missiv 5/6 1680.
11 SAB: Rettsprotokoll for Rosendal birk 1720-1748 fs. 167a-167b.
12 Op. cit. fs. 167b-168.
13 Op. cit. fs. 168b.
14 Op. cit. fs. 169a.
15 Op. cit. fs. 169a-169b.
16 Op. cit. fs. 169b.
17 Op. cit. fs. 170a.
18 SAB: Rettsprotokoll for Rosendal birk 1749-1816 fs. 109b.
19 Op. cit. fs. 110a.
20 Op. loc.
21 Op. loc.

22 Knudsen (2001) s. 239-243 og 373-374. Sitatet er henta frå s. 373.
23 http://wgate.bibsys.no/gate1/SHOW?objd=822000199&lang=N&bibk=c, http://wgate.bibsys.no/gate1/SHOW?objd=822000202&lang=N&bibk=c, http://wgate.bibsys.no/gate1/SHOW?objd=822000210&lang=N&bibk=c, og http://wgate.bibsys.no/gate1/SHOW?objd=822000237&lang=N&bibk=c.
24 http://wgate.bibsys.no/gate1/SHOW?objd=842125132&lang=N&bibk=c.
25 »Fortegnelse over afgangne Byefoged og Sorenskriver Peder Leth Øwres udsøgte, gode og vel konditionerede Samling af danske Bøger, som ved offentlig Auktion bortsælges i Stiftsprovst Willes Gaard her i Trondhiem» (1803).
26 Baden (1809) s. 82.
27 Op. cit. s. 89.
28 Sjå Dansk biografisk leksikon 8 (1981) s. 149-150, Falk-Jensen og Hjorth-Nielsen II (1955) s. 399, Björne (1995) s. 394, og Baden (1809) s. 88-91.
29 Kofod Ancher (1769) s. 8-9.
30 Op. cit. s. 20-21.
31 Op. cit. s. 10-11.
32 Op. cit. s. 12.
33 Op. cit. s. 15.
34 Sjå Bjørne (1995) S. 243-245 med vidare tilvisningar om tilhøvet mellom tenking til Kofod Ancher og Wolff.
35 Wolff (1742) s. 48. Sjå s. 89-124 om bruk av den deduktive metoden.
36 Sjå Bjørne (1995) s. 245 og Tamm (1992) s. 87*.

Burger Oelofsen
(redigert og oversatt av Kirsten Alsaker Kjerland):

Andreas Olufsens etterkommere i det sørlige Afrika

I det Herrens år 1685 kom en ung mann til Kapp det Gode Håp. Vi vet så å si ingenting om ham, bortsett fra at han kom fra Chrijstiania, eller Christiania i Norge. Han kom dit bare 33 år etter at Jan van Riebeek og det Hollandske Øst India Kompaniet hadde etablert en ferskvanns- og forsyningsstasjon på det afrikanske kontinentets sydligste punkt. Hans fødenavn står sannsynligvis skrevet inn et eller annet sted i norske kirkebøker – antagelig som Andreas Olufsen, født en gang i siste halvdel av 1600-tallet. Siden Andreas ankom Kapp det Gode Håp har familien flyttet på seg, både østover og nordover. Selv bor jeg i dag i Namibia, og er den eneste som har flyttet utenfor Sør-Afrika. Jeg er etterkommer i det åttende ledd, og mitt barnebarn er det tiende etter Andreas Oelofsen som altså kom til Sør-Afrika for mer enn tre hundre år siden. Teksten som følger er min familiehistorie, fra Andreas Oelofsen til 2002.

I dag vet vi ikke engang hvordan Andreas skrev navnet sitt. Han var sannsynligvis ikke skrivekyndig, og derfor ute av stand til å instruere hollandske kontorister om hvordan navnet egentlig skulle staves. Da han senere giftet seg var navnet åpenbart forvrengt, og det tok lang tid før etternavnet Oelofsen stod fram på et offisielt dokument. Siden kan en se etterkommerne skrive seg Oelofze så vel som Oelofsen , like til denne dag. Fornavnet var det mindre problem med, men den fonetiske bokstaveringen av den hollandske »z» forvansket også dette. Derfor figurerer han for eksempel som Andrys i enkelte papirer.

Det er hevdet i familien at Andreas kom via Amsterdam, og at han var ansatt i det Hollandske Øst-Indiakompaniet. Dette er imidlertid ren gjetning, for han kan like gjerne ha kommet med et hvilket som helst seilskip. En annen mulighet er at han kom som selfanger. Det er kjent at det foregikk en utstrakt jakt på sel ved den afrikanske kysten alt på 1600-tallet. Blant annet finnes det dokumentasjon på at Jan van Riebeek fant en mengde med selskinn på en av øyene ved Cape Town – sannsynligvis varer som en av fangstskutene ikke fikk med seg. Andreas kan naturligvis også ha kommet seg til Vest-Afrika med et av de dansk-norske skipene som deltok i slavehandelen, og fått seg videre skyss sydover med en tilfeldig forbipasserende båt.

Vi vet at Andreas giftet seg 14. april 1692, sju år etter ankomsten. Hans brud var Sara van Geyselen, og paret ble tildelt er stykke jord i nærheten av Stellenbosch.

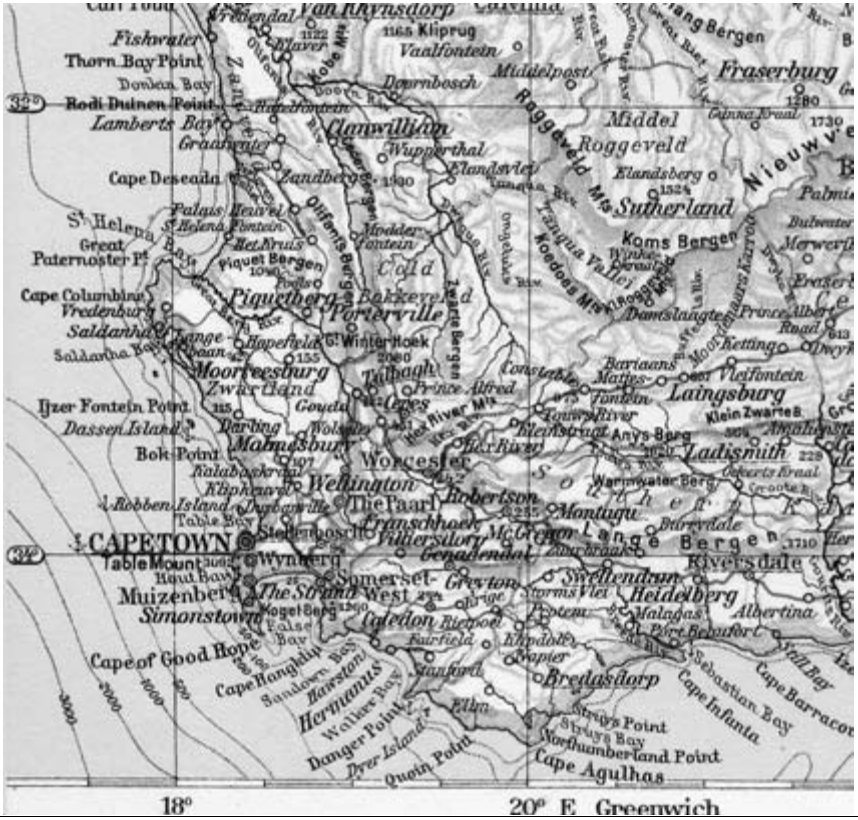

Kart over Cape Town med omland. Stellenbosch ligger like øst for byen, Langebergen litt lenger øst og Oliphants river nord for Cape Town

Andreas hadde da status som friborger, eller *vryburger*. Denne typen status ble ikke gitt de ansatte i det Hollandske Øst-Indiakompaniet, noe som indikerer at Andreas i alle fall ikke arbeidet for dem etter at han slo seg ned i landet.

Nybrottsmenn – og kvinner

Andreas' kone Sara var av tysk-hollandsk opprinnelse. Hun ble mor til ni barn, hvorav den yngste var Roelof, som ble døpt i 1708. Han er den eneste som bar Oelofsen-navnet videre. Hvorfor vet ikke sikkert, men det henger trolig sammen med stor spedbarnsdødelighet. Dessuten vet vi at det var en stor koppeepidemi i Kappområdet i 1713, og at den tok mange liv.

Tjue år gammel giftet Roelof seg med den femten år gamle Sara Cordier, datterdatter av en av de franske hugenottene i området. Denne alliansen var ikke så uventet som den kanskje kan høres, for Andreas og Sara hadde på dette tidspunktet fra Stellenbosch og bosatt seg blant hugenotter i Franchoek (»Det franske hjørnet»). Forbindelsen med hugenottene var varige – også flere av Roelofs barn giftet seg med hugenotter.

Flere år før han ble gift hadde Roelof fått tildelt jord fra myndighetene. Bare seksten år gammel bosatte han seg på farmen »Aan't Grootvadersbosch», som i dag befinner seg i et naturreservat på Langeberge mellom byene Barrydale og Suurbraak. Dette var hele 170 kilometer fra foreldrenes farm, der han selv var født. Avstanden reflekterer ekspansjonen av den hvite bosetningen over en 25-års periode – ikke ulikt den prosessen som fant sted i USA 100 år seinere, da »the frontier» ble flyttet stadig lengre vestover. Da de giftet seg hadde Andreas og Sara bosatt seg i utkanten av koloniens ekspansjonsområde, nå bosatte Roelof seg ved en ny »frontier». Det skal legges til at den siste ekspansjonen hadde blitt forenklet ved at koppeepidemien i 1713 hadde tatt livet av mesteparten av den opprinnelige Khoi-befolkningen i området.

De hvite giftet seg unge, og de fikk som Roelof jord tildelt i svært ung alder. Alt reflekterer at det bodde få europeiske mennesker i området. Ekteskapene så vel som jordfordelingen var del av ekspansjonspolitikken. Både fordi de var få, og fordi det var billig, brukte de hvite lokalbefolkningen og innkjøpte slaver som arbeidskraft. Dette var slett ikke en problemfri løsning, noe vi kan se av det faktum at det i hvert område: Overberg, Cape Town, Franchoek og Stellenbosch, fantes såkalte Commandos, paramilitære tropper som hadde til hovedoppgave å spore opp rømte slaver. Roelof og broren står oppført som medlemmer i Stellenbosch Commando i 1730.

Roelof og Sara fikk seks barn, fire døtre og to sønner; Johannes og Andries (også omtalt som Andrew). Ekteskapene til Johannes og Andries viser hvor fåtallige de hvite var, og hvor nært beslektet mange ektefeller kunne være i en liten hvit bosetning. Rundt 1770 giftet brødrene seg med hver sin søster: Johanna og Maria Roi. Det spesielle var at søstrenes mor var halvsøster til Sara Cordier, brødrenes mor.

Begge ekteskapene ble velsignet med svært mange barn, ti og elleve. Johannes og Andries (Andrew) var som sin far og bestefar en del av nybrottet i kolonien: rundt 1790 finner vi dem nær Port Elisabeth. Andrew, den yngste av brødrene, er i 1774 registrert som *baaspadmaker*, eller veiinspektør, i Langkloof. Han fikk tolv barn – fire sønner og sju døtre sammen med sin Maria.

Det sjuende barnet het Johannes Martinus og giftet seg i 1819 – 34 år gammel –

Burger Oelofsen på besøk i Bergen 2002

med Elizabeth van der Bank. Da han giftet seg var han farmer, bosatt i byen George. De fikk sju barn, men under den siste fødselen døde Elizabeth. Etter to uker gikk Johannes samme veien. Han nektet å ta til seg mat og drikke etter konens død, og satt apatisk med foldede hender ved kjøkkenbordet til livet ebbet ut. Barna ble adoptert bort til ulike familier. En sønn, Andries, endte i Burgersdorp i den nordlige delen av Kappkolonien, to ble plassert i Transvaal. Den eldste datteren, Aletta, tok seg av en av de yngste brødrene, Roelof (eller Roelf) Petrus. Hun giftet sefg aldri, men broren ble ved sjels år og alder vigd til Eva Louisa Ignasia Nortmann (kalt Lammie) den 17. september 1855.

Denne Roelf er den første som blir beskrevet – utseendemessig – av familien. Det står å lese at han var middels høy, og hadde en velformet kroppsbygning. Han hadde mørkt hår som ramme til et vakkert ansikt. Av natur var han, som det heter på Afrikaans, *sagmoedig*. Beskrivelsen passer visstnok godt til hans sønn Renier, og dernest dennes sønn (med samme navn) igjen. Jeg synes ellers at beskrivelsen passer godt på min eldste bror.

Familien splittes – og samles

Roelf fikk sitt livs store sjanse – trodde han i alle fall – omkring 1875. Han fikk anledning til å kjøpe en farm ved Olifants River, eller Elefantelva, av en forretningsmann som hadde overtatt den fra en Boer som ikke klarte å gjøre opp for seg. Roelf begynte med å betale første del av avdraget; en femtepart av prisen, men fikk ingen kvittering. Avtalen ble bare forseglet med et håndtrykk. To år etter betalte han to parter til, og snart hadde han og midler til å betale den gjerde av de fem partene. Da nektet selgeren å ta imot. Roelf stod uten bevis på at han hadde betalt noe som helst og måtte forlate jorda med kone og ti barn. Året var 1883. Storesøster Aletta hjalp dem så godt hun kunne, og svogeren Hendrik Kritzinger lot dem få slå seg ned på sin jord på Tulpieskraal nær Journertina. Her ble Roelf og Lammie boende til de døde.

Til sine barn fortalte Roelf ofte om søskenene sine, og derfor bestemte sønnen Renier seg i 1890 for å finne ut hvor det var blitt av dem. Han pakket et ekstra skift og det aller nødvendigste i to sadelvesker på eselet Bles og gav seg på veg, mens konen ble plassert hjemme hos mor og far. I løpet av tre år reiste han hele 4000 kilometer og klarte å spore opp flere av søskenene- Den første han traff på var broren som var satt bort i Burgersdorp. Den siste fant han i Soutpantsberg, på grensen til dagens Zimbabwe. Renier klarte nesten å samle familien, men da han

vendte hjem, leiende på det trofaste eselet sitt, fikk han dessverre vite at faren Roelf i mellomtiden var død.

Ikke lenge etter bestemte brødrene seg for å flytte fra Tulipskraal. Leien var steget og blitt så høy at han bestemte seg for å søke lykken andre steder. I 1920 flyttet de til Hoeree der de kjøpte seg hver sin farm, Springhaas og Capell. De lå nokså utilgjengelig til på hver sin side av et fjellpass. En av de største utfordringene lå i å lage veg til bostedene, og dette var et arbeid soim Andries tok på seg, og som han løste med glans.

Boerkrigen og tiden etter

Renier og hans kone Magdalena fikk åtte barn, og deres nest eldste sønn Johan Andries er min far. Han ble født i 1899 mens familien fortsatt bodde i Tulipskraal. Ufattelig nok klarte bestefar Renier å skaffe penger, slik at min far kunne bli sendt på skole. Først gikk han på skole i Malmesbury nær Cape Town, og der var han da den første verdenskrigen brøt ut. Under boerkrigen hadde bestefar Renier sympatisert med boerne, og i den opphetede stemningen ved krigsutbruddet i 1914 valgte sønnen, 15 år gammel, å slå lag med noen boergeneraler som hatet britene. Sammen med disse erklærte han engelskmennene krig, og planla å slå seg sammen med tyskere som koloniserte tysk Sør-Vest-Afrika (i dag Namibia). Men den unge rebellen kom aldri så langt. Krigen var over før han kom dit.

Seinere ble Johan student ved universitetet i Stellenbosch, som den gang het Victoria College. Skolepenger var et evig problem, og da bestefar ikke lenger kunne betale for ham, måtte han ut og jobbe som lærer for å klare å gjøre ferdig resten av studiene. I 1922 hadde han fullført første del av utdanningen, med fordypning i fagene kjemi og matematikk. Da var det ut i jobb igjen, og seinere på ny tilbake til universitetet for å fullføre studiene. Midt på 1920-tallet kom han inn ved University of Pretoria, der han fortsatte til han tok sin endelige eksamen. Men dette førte til at far lenge hadde dårlig råd, og først i 1933, nær 34 år gammel, fikk han anledning til å gifte seg. På det tidspunktet bodde han i Barrydale, et steinkast fra stedet der tipp-tipp oldefaren Roelof Petrus hadde bodd to hundre år tidligere. Her ble han gift med Maria Martha (kalt Ria) Smit, datter av Piet Smit, en velstående butikkmann og farmer.

Far var lærer i alle år, og da han fikk litt mer penger kjøpte han en farm. Litt seinere begynte han også med butikk. Vi er fire brødre, og er den åttende generasjon Oelofsen i det sørlige Afrika. Jeg er gift med Antoinette Swanepoel, og har fem barn med henne. Vår eldste sønn, Johan Andries er den eneste av dem som er gift, og han har et lite barn. Vårt barnebarn er den tiende generasjonen etter Andreas Olufsen som en gang for mer enn 300 år siden forlot norsk jord.

Nordmenn i Afrika?

Slik er min familiehistorie. Og selvsagt er dette bare en grein av de mange som finnes. Noen skriver seg – som vi gjør – Oelofsen. Andre bruker formen Oelofse. Historien er på mange måter en fortelling om harde kår og mye strev, og det er slett ikke utypisk for mange av settlerne i det sørlige Afrika. Noen hadde det til dels langt verre enn oss. For eksempel vet heg at en grein av familien reiste nordover sammen med boerne i 1840-årene, i forbindelse med det store boertrekket nordover. De endte opp i den nordre delen av Kappkolonien, nær Burgersdorp. Andre flyttet helt til Oranjefristaten og Transvaal; områder som senere ble rene boerrepublikker. Da Boerkrigen kom ble de svært hardt rammet. Mange av mennene døde i kamp, andre mens de var i eksil. Kvinner og barn kom aldri ut av de britiske konsentrasjonsleirene. Vi er nok alle preget av det landet vi har vokst opp i, men noen har hatt det verre enn andre.

Jeg innbiller meg at det å være av norsk herkomst må ha vært noe særegent for de aller fleste som bærer vårt slektsnavn. I vår familie har vi vært opptatte av det og stolte over det. Det faktum at så mange har holdt så godt på navnet vitner om at det har vært viktig for mange også i de andre slektsgreinene. Jeg har alltid opplevd det som litt spesielt å treffe nordmenn, og de få gangene jeg har vært i Norge har det nok betydd mye mer for meg enn for folk som mangler en slik tilknytning.

Familien Oelofsen – 10 generasjoner i Sør-Afrika
Andries Oelofsen (ca. 1665-) fra Chrijstiania, Norge g. 14. april 1692 m. Sara van Geyselen
Roelof Oelofsen (1708-) g. 1728 m. Sara Cordier, seks barn
Andries Oelofsen g. 1770 m. Maria Roi, tolv barn
Johannes Martinus Oelofsen (1785-) g.m. Elizabeth van der Bank, sju barn
Roelof Petrus Oelofsen g.m. Eva Louisa Ignasia Nortmann, ti barn
Renier Oelofsen g.m. Magdalena, åtte barn
Johan Andries Oelofsen (1899-) g. 1933 m. Maria Martha Smit, fire barn
Burger Oelofsen g.m. Antonette Swanepoel, fem barn
Bosatt i Windhoek, Namibia
Johan Andries Oelofsen

Bjørn Davidsen:
Bergensbrannen 1702

- Det brenner her oppe!

Ropet kom fra en liten gutt som lekte på loftet i Ole Salmakers hus midt på dagen 19. mai 1702. Før denne fredagen var omme, hadde ilden spredt seg fra salmakerhuset ved Lille Lungegårdsvann, til det meste av byen og lagt den i aske. Den verste katastrofen til da i Norges største by, var et faktum. Bare 1/8 av byens hus og to av byens fem hovedkirker sto tilbake.

Den neste store bybrannen i dobbelmonarkiet, kom i København 15. april 1728.

- La det brenne, men redd "Kontoret"!

Det er få byer, om noen, som har opplevd like mange og omfattende branner som Bergen. I enkelte perioder kom brannene så tett at nedbrente områder ikke var bygget opp igjen før neste brann brøt ut. I 1702 var det nettopp dette som reddet bebyggelsen på ytre del av Nordnes; et stort område som hadde brent i 1686, lå fortsatt brakk og bidro til at ilden ikke spredte seg videre.

De mange og omfattende brannene hadde fra først av sin årsak i byens tette bebyggelse av tjærebredde trehus med torvtak. Selv om myndighetene etter hvert forsøkte å regulere bebyggelsen med allmenninger og bredere gater samt krav om murhus og takstein, forble vanlige folks boliger i flere hundre år kun enkle små trehus som det var lett å erstatte etter en brann.

Det er blant annet med bakgrunn i dette vi må forstå innbyggernes manglende interesse av å delta i slokkingsarbeidet da brannen i 1702 brøt ut. De fleste av byens innbyggere var fattige arbeidsfolk som neppe eide mer enn de klarte å berge med seg når stormklokken varslet brannen. Derfor ble brannslokkingen mer sett på som hjelp til et borgerskap de selv aldri fikk hjelp fra. Skal vi tro visestattholder Gabel, var det kun "Kontoret" (Tyskebryggen) vanlige folk ønsket å berge i 1702, fordi man etter tidligere branner hadde fått hjelp fra tyskerne der. Resten av byen kunne bare brenne, sa de. Men i 1702 raste brannen så heftig at det ikke en gang var mulig å redde Tyskebryggen.

Noen kilder ble berget

Bergensbrannen i 1702 svidde ikke bare av hus, kirker og offentlige bygninger. Også de fleste av byens arkiver ble flammenes rov. Men noen protokoller ble berget unna, blant annet "Bergen Bytingsprotokoll" og noen kirkebøker.

Og det er nettopp i "Bergen Bytingsprotokoll" vi kan lese om 1702-brannens begynnelse. 23. mai 1702 ble det nemlig satt lagrett i Bergen for å finne ut hvordan

brannen startet. Lagretten besto av byfogd Hans Ruus som administrator og de to borgerne Ludvig Middelstorp (gift med søster til politimester Claus Fasting) og Ludvig Fasting som lagrettemenn. Retten ser ikke ut til å ha trukket noen konklusjon, men protokollen gir oss likevel innblikk i hvordan menneskene tedde seg da brannen brøt ut.

Herrens nåde

Da brannen startet, var daglivlivet i byen i full aktivitet. Også kirkelige tjenester ble utført før stormklokkene tok til å ringe. I Nykirken ble skredder Johan Gertsen ført til graven på kirkegården etter likpreken og til lyden av de to minste klokkene.

I Korskirken rakk presten å døpe lille Peter som var sønn av soldat Mons Olsen og Marte Olsdatter, før han måtte ta med seg kirkeboka og komme seg i sikkerhet. Da dagen var omme, førte han følgende inn i kirkeboken.

Men det ser ikke ut som prestene lot seg stoppe av at kirkene var brent ned. For allerede neste dag var de i full gang med kirkelige tjenester, men nå i lånte kirker.

For øvrig har vi ikke funnet registrert at noen omkom i brannen. Men en av de som ble husløse, var "poetinden" Dorothe Engelbretsdatter. Både hun og dikterpresten Petter Dass har gitt mektige poetiske bidrag til brannhistorien.

Bønneskriv til kongen

Allerede 31. mai forfattet Magistraten og de 16 eligerte menn et bønneskriv til Kongen i København. I dette listet de først opp den ynkelige tilstand byen var kommet i etter den store ildebrann, som hadde lagt i aske tre hovedkirker (Domkirken, Korskirken, og Hospitalskirken), den lille tyske kirke (St. Martins kirke på Øvregaten), Hospitalet, Skolen, Manufakturhuset, tre fattighus, Kontoret (på Tyskebryggen), Rådhuset, Bytinget og byens vektertårn - i tillegg til den aller største del av innbyggernes hus, kjellere, pakkboder og midler.

Som følge av dette mente bønneskriverne at de ville bli helt ruinerte, dersom de ikke ved Hans kongelige Majestets store nåde ble hjulpet. De tillot seg i den forbindelse å nevne at kongens forfedre i tidligere tider hadde hjulpet dem ved liknende anledninger med en sum penger. Derfor håpet de at også den nåværende konge ville være like nådig mot dem, for denne gangen var skaden langt større enn de tidligere gangene de hadde fått hjelp. Dessuten ville det gå mange år før de kunne bygge opp igjen de offentlige bygningene, dersom de ikke fikk hjelp, skrev de.

I tillegg til rede penger, bad de også om å få slippe konsumpsjonsutgifter i ti år, og toll og andre utgifter på bygningsmaterialer inntil husene og pakkbodene var bygget opp igjen. Dessuten ønsket de seg tollfrihet for kornvarer i noen år, enten varene ble ført til Bergen med danske eller fremmede skip. Likeså håpet de kongen

ville tillate dem fri innførsel av salt på deres egne skip.

Når det gjaldt selve gjenoppbyggingen av byen, ba de om å få tillatelse til å oppføre husene enten i tre eller mur, alt etter hva den enkelte hadde leilighet, evne og formue til. For dersom så ikke skjedde, fryktet de at det avbrente området seint eller aldri ville bli bebygget. I den forbindelse nevnte de området utenfor Muralmenningen som fortsatt lå brakk etter brannen 16 år tidligere, fordi det var krav om murhus-bebyggelse, noe ingen grunneiere der hadde sett seg råd til.

Det første svaret fra kong Frederik er datert 15. september 1702. I det står avslagene i kø. Utredningen til embetsverket i København viser at de kjente "lusen på gangen". De fleste forslagene om tollfrihet og avgiftslettelser ble omtalt som forsøk fra noen få rike borgere, på å mele sin egen kake. Den eventuelle støtte som Kongen i København aktet å gi, skulle gjelde alle som oppfylte de kravene Kongen satte.

"Berget" til egen vinning

Både visestattholder Gabel og andre skrev i ettertid at vanlige folk var mer opptatt av å stjele eller berge unna til egen vinning, enn å delta i brannslokkingen. Med bakgrunn i den fattigdom som hersket blant store deler av befolkningen, skal ingen undres over dette. Slik var det nok hver gang Bergen ble rammet av store brannkatastrofer. Hvor mye av det "stjålne" som til slutt fant rette eiermann, enten det var sukker eller korn, finnes det ingen oversikt over.

Men i Tingboken for Nordhordland har vi funnet noen saker. Den ene handler om en mann fra Sandviken som var mistenkt for å ha stjålet sukker. Den andre handler om ulovlig skoghogst, og den tredje om kjøpmann Jakob Busch som mente seg frastjålet 40 tønner korn. Han reiste sak mot noen husmenn og fiskere på Landro.

Spikertelt og prefabrikerte hus

2. juni 1702 kom Gabel med en rekke midlertidige byggeforbud. Noe av grunnen til det, var nok at gjenoppbyggingen allerede var kommet i gang. Flere steder var det reist hus ved allmenningene og hovedgatene uten myndighetenes tillatelse. Folk trengte jo tak over hodet og vern for sine eiendeler. Derfor var branntomtene knapt kalde, før folk begynte å raske sammen plankestubber nok til å reise seg et "spikertelt" som vern mot sommerregnet.

Det største problemet utgjorde likevel aktiviteten til byens alltid like hjelpsomme oster-striler. Deres ry som byggmestre inne i byen, går det fortsatt gjetord om. Og i 1702 var de ekstra aktive. Magistraten

kunne nemlig berette at borgere "betinger med Bønderne paa Landet, til at indrette og opsette Tømmeret der, saaledes som det til Huusets Bygning kand tjene, naar det saaledes er sammensatt, tager de det fra hinanden igjen og fører det til Byen, hvor de ... paa en Natts Tid setter op igjen ..."

Bygningsstril fra Osterøy. forrige ill. Ffløting av tømmer til byggeprosjekter.

Det finnes nedtegnet at byfogden og vaktmesteren på bare to inspeksjonsturer i byen, fant hele 36 ulovlig oppsatte trehus. Og "synderne" viste seg å komme fra alle samfunnslag. Blant dem fant man både kjøpmenn, handverkere, båtsmenn og arbeidere.

Forslag fra magistraten

12. juni 1702 sendte byens magistrat et forslag via stiftamtmann Stockfleth til visestattholder Gabel. Forslaget handlet om hvordan allmenningene burde innrettes i framtiden. Dermed var reguleringsplansaken i full gang. Og akkurat den var det mange som hadde meninger om.

Hovedspørsmålene kom til å dreie seg om allmenningene og gatenes traseer og bredde - og om hvor det skulle kreves murhus, evt. murvegg.

Magistraten hevdet blant annet at det ville være nok med 80 alen brede allmenninger. Men Gabel ville ha dem bredere, for han hadde selv sett at ild fra trebygninger hadde spunget over allmenninger som hadde hatt den bredden. Stiftamtmann Stockfleth tillot seg å støtte magistratens forslag som "den ligeste Mellemvei". Dette fikk Gabel til å bemerke at dersom ikke stiftamtmannen hadde trukket seg unna brannstedene, men vært der og sett ilden så nær som Gabel og andre godtfolk, ville han nok vært av en annen mening.

Også kommerseråd Thor Møhlen ville ha et ord med i laget fra sitt sete i København. Hans forslag gikk på mange måter lenger enn de andres. Han ønsket blant annet at husrekken på nedsiden av Strangaten skulle skilles fra pakkbodene ved Vågen med en 20 alen bred gate fra Nykirken til Torgalmenningen. Langs denne gaten ville han ha en 1.000 meter lang mur i en høyde av 12 alen.

Oppmåling

For å bearbeide de forslagene som var sendt inn fra byforvaltningen, Thor Møhlen og visestattholder Gabel, ble det opprettet en kommisjon i København. Til hjelp i arbeidet

sitt hadde kommisjonen et reguleringskart som kommandanten på Bergenhus, oberst Albrecht Christopher von Heinen, hadde utarbeidet sommeren 1702.

3. oktober 1702 signerte Kongen et brev som blant annet befalte at det skulle foretas en oppmålingen av byen. Denne oppmålingen var ferdig i august 1703. Forslaget ble da sendt til København sammen med Magistratens merknader. Disse merknadene handlet nok en gang om skepsisen til den planlagte gaten bak pakkbodene langs Stranden. Oppmålingen omfattet om lag 350 tomtegrunner. Disse ble det forslått skulle gjenoppbygges med murhus. Problemet var at det på 66 av disse allerede sto trehus, som til dels var ulovlig oppsatt etter brannen. Dessuten viste det seg at bare 14 grunneiere hadde sagt seg villige til å bygge hus av mur.

Først vel ett år seinere, 4. september 1704, kom den endelige bestemmelsen som trakk opp retningslinjene for den nye byen. Og 19. mai 1705, på dagen tre år etter brannen, fulgte utfyllende bestemmelser i en resolusjon fra visestattholder Gabel.

Hovedregelen for allmenningene var at de skulle være 100 alen brede nede ved Vågen og 75 alen lenger oppe i byen. Også den nye forbindelsen mellom Stranden og Bryggen skulle være 75 alen. Alle hus som vendte ut mot allmenningene skulle være av mur. Det eneste forslaget som ble helt forkastet, var Thor Møhlens om en gate og mur bak pakkbodene langs Stranden.

Fortsatt mest trehus

Men i Bergen har det sjelden gått slik øvrigheten, og især den i København, har villet. Selv om den aldri så mye ønsket en mest mulig brannsikker by av murhus, endte gjenoppbyggingen av Bergen etter 1702-brannen med en by for det meste bestående av trehus. Men tross dette, var den blitt litt sikrene. Det skyldtes i første rekke innskjerpingen av allmenningenes bredde - og den nye allmenningen fra Manufakturhuset og opp mot bispegården (nå Nygaten). Den kom til å ligge som en buffer mellom trehusbebyggelsen i Marken og området fram mot Vågen og den nye og bredere Vetrlidsallmenning som dannet en bedre buffersone mot Tyskebryggen.

Likevel har seinere branner, og særlig den store 15. januar 1916, vist at verken allmenninger eller murhus er til hinder for spredning av ild. Dersom ikke værgudene også er på brannbekjempernes side, hjelper det lite med avstand mellom husene. Et godt eksempel på det, har vi fra brannen i 1916. Da førte vinden med seg brennende materiale helt til Minde og antente et hus der.

Marianne Herfindal Johannessen:

Sogneprest Peder Harboe Hertzberg (1775-1830) og prestegaarden Malmangers avl og udsæd.

I Hordaland har vi hatt mange prester Hertzberg på 1700 og 1800-tallet. I Finnås prestegjeld satt prester av denne familien sammenhengende i over 80 år. De fleste prestene Hertzberg gjorde seg sterkt bemerket i sine prestegjeld og mange av dem fikk tilnavn, potetespresten, treskopresten osv.

Peder Harboe Hertzberg (1775-1830)

Er en yngre bror av den mer kjente sogneprest og prost Niels Hertzberg. Peder Harboe Hertzberg, har ikke fått noe tilnavn i de bøkene som omtaler ham, men han kunne like gjerne fått et han også, helst noe om vær og vind. I arkivet etter sognepresten i Kvinnherad finnes det to protokoller som i stor grad omhandler vær og vind ført i pennen av Peder Harboe Hertzberg. Hovedsakelig er disse værop-plysningene innført i forbindelse med avl og utsæd på prestegården Malmanger, men det er tydelig at han har hatt stor interesse for været. Interessen har nok Peder Harboe Hertzberg arvet etter broren Niels, som drev med meteorologiske obser-vasjoner og bl.a. utga en del meteorologiske bemerkninger basert på 15 års observasjoner. I følge sin selvbiografi i kalls-/materialboken bodde Peder hos broren Niels fra 12 års alderen av. Peder Harboe Hertzberg overtok også Kvinnherad prestegjeld etter sin bror Niels og var sogneprest i Kvinnherad fra 1803-1830.

I 1823 fikk Peder Harboe Hertzberg tillatelse av biskop Johan Nordal Brun å benytte en ubrukt ministerialbok til en:

"saakaldet Kaldsbog, for deri at samle og afskrive de gamle Efterretninger som her ved Kaldets Papirer mueligens kunde findes, og ansees værdige at opbevares; og saaledes redde de faae Levninger af deslige Efterretninger, som endnu gives, samt optegne hvilke jeg herefter kunde være saa heldig at opdage. Tillige agter jeg her at antegne de mærkværdige Begivenheder, som her i min Embedstid, kan indtræffe".[1]

I denne første »kallsboka» for Kvinnherad, er det innført alt fra »mærkværdigheder» til opplysninger om prestegården Malmanger. I samme bok presenterer Peder Harboe Hertzberg seg selv slik:

"Jeg er født paa Findaas Prestegaard i 1775, d 1ste Maji, af Forældre Sognepræst til Findaas og Provst over Sundhordlehn, Peder Harboe Hertzberg, og Christiane Vinding, datter av Provst og Sognepræst til Kingservig, Niels Vinding og Johanne Christine Christiansdatter; disse mine Besteforældre vare begge fra Danmark, ligesom og min Farfader, Niels Hertzberg, min Faders Formand i Findaas Kald. Min Farmoder Dorthe Cathrine Harboe var født i Nordfiord.

Fra mit 9de Aar nød jeg Underviisning af min Broder Niels, medens han var Capellan paa Findaas, og siden fra mit 12te Aar, da jeg kom i hans Huus her paa Malmanger. 1792 om Høsten kom jeg i Bergens Skoles øverste Klasse. 1794 d. 16de Julii dimitteret af Rector og Professor Arentz, til Kiøbenhavns Universitet. Samme aar, efter Examen Artium, hvor jeg erholdt Caracteren Laudabilis, blev jeg Student, eller Accademisk Borger, 7de November - Anden Examen Philosophiske deel tog jeg 16de april, og den philologiske deel d 5te October, begge i 1795 med Characteren, Laudabilis. 1ste November 1799 tog jeg Attestas med Charat. Haudabillau debitus. D. 14de Sept. 1800 prædikede jeg til Dimis i Opsloe Kirke for Biskop Scmidt, og erholdt Laudabilis. Den 16de ejusdem tog jeg catheketisk Examen under benævnte Biskop, og Præsten ti Opsloe Hr Sandberg og fik Hauillaudabilis af Sognepræsten til Rakkestad, nu Consistorialraad og Provst over Mellem Borgesyssel i Smaalenes Amt, Her Thorkield Askehoug hos hvilken jeg antog Informator Tiæniste for hans Sønner, da jeg i November 1799 forlod Kiøbenhavn, blev jeg kaldet til Capellan pro Persona, d. 30te Januari 1801, ordineret til Præst i Christiania 12te Marts samme Aar. – Ved min Broders Forflittelse til Kingservig blev jeg 1803 d. 13de April, kaldet til Sognepræst til Qvindherrit af Grev Rosenkrone, og erholdt, under 13de Maji, s.A. kongelig Confirmation paa mit Kaldsbrev. Jeg forlod da Rakkestad 1803 i Maji, og kom hertil dagen før Pindse Aften, d. 29de Maj, og forrettede første gang i Qvindherrits Hovedkirke Pintzedag 1803. Efter at have været borte fra Føde Egn og Slægt i næsten 11 Aar, fraregnet et kort besøg, jeg giorde hid fra Kiøbenhavn 1796 i Anledning min Søsters Bryllop. I Julii 1803 reiste min Broder til Kiøbenhavn, som Hovmester for Kammerherre og Stiftsamtmand over Bergens Stift, HerHauchs 2de Sønner og forrettede jeg kaldet imidlertid indtil han Juuletider samme Aar kom tilbage, og i siste deel af dette sit Naadens Aar selv bestyrede alt, til 25de Marts 1804.

Imidlertid blev jeg af min Broder, paa Provsten Hr Johannes Bruns Vegne, indsat i Biørkevolds[2] Kirke d. 11te Marts, Midfaste Søndag 1804.

Den 20de April 1804 indtraadte jeg i Ægteskab med Frøken Else Marie Knagenhielm, født paa Helleland i Hardanger 22de Maji 1781, en Datter af Major Hans Knagenhielm og Anna Kristine Elkier, datter af forrige Forvalter paa Baroniet Kammerraad Søren Elkier og Else Marie Godske. I dette Ægteskab avlede jeg

følgende Børn: 1. Anna Nicoline Kristine d. 13de Dec. 1804. 2. Søren Elkier,26de September 1806, som nu er Discipel i Bergens Skole, 3. Peder Harboe, 14de December 1807, han døde 30te Marts 1820, som Discipil i Bergens Skole, 4. Hans Knagenhielm, 24de November 1809, er nu Discipel i Bergens Skole. 5. Mariane 18de November 1811. 6. Gerhard Kristian Rosenkrone, 20de Sept. 1813, døde 26de Marts 1814. 7. Else Marie 26de Februar 1815. 8. 16de marts 1817 Dorthea Elisabet. 9. Christian Cornelius 22de November 1819. – 20de Marts 1821 døde min Hustroe Else Marie i sit 39 10/12 aar efter 6 dages Sygdom. Hun blev begravet 30te Marts derefter, og hold Biskop Pavels Mindetale over hende den 6te Søndag efter Paaske, ved hans Visitas her samme Tid. –

Den 3die Januar 1823 indtraadte jeg atter i Ægteskab med Jomfru Henninge Dorthea Dahl, en Datter af Krigskommissair Henning Frimann Dahl og Inger Dorthea Alstrup, født paa Aanarheim i Tysnæs Præstegield d. 1ste maji 1789.

Jeg har – sit Laus Deo! – blandt mange Velsignelser i dette med Glæde og Sorger omvexlende Liv, ogsaa nydt en god Hælbred, hvilket ogsaa udfordres i Sligt besværligt Kald, hvor Folkemængden og Forretningerne aarlig tiltager. Men Synet paa mit venstre Øje leed megen Skade ved en besværlig Reise til Ænæs d. 19de Marti 1819. I sær da jeg maatte ligge i en liden, og meget fugtig, saakaldet Glasstue paa Ænæs om Natten; Aarlig siden den Tiid har jeg haft Anstød af denne Øjen Svaghed, og i Aar- 1823- i sær, saa at jeg har maattet underkaste mig den smertefulde Cuur, at lade mig sætte og lære et sitatium, eller Trækster i Nakken. Dette, saavel som Øjets Svaghed indskrænker mig meget. – Besynderligt er det, at paa samme Tiid og Sted og Stue fik den gamle Jon Klokker ogsaa samme slags Skade paa venstre Øje. Han som gammel Mand, og som intet vilde bruge, blev blind paa Øjet. – Denne Klokker, Jon Pedersen Krogh døde d. 1ste December 1823 – 75 4/12 Aar gammel efter at have baaret Vanhelse næsten al sin Embetstid, som varede i 38 8/12 Aar».

Dette var slik Peder Harboe Hertzberg presenterte seg selv i kalls-/materialboka. Han var slett ikke noe utenom det vanlige i sin egen familie, det kan vi se i den etterfølgende presentasjonen av slektningene.

Bestefaren Niels Jensen Hertzberg – »medisineren» (1690-tallet- 1764)

Den første av dem, Niels Jensen Hertzberg, ble i 1744 utnevnt til sogneprest til Voss. Han byttet imidlertid til seg Finnås prestegjeld fordi den der ansatte sogneprest Johan Christopher Haar var så redd sjøen. Niels Jensen Hertzberg hadde i tillegg til utdanning som prest også studert medisin. Den medisinske utdanningen fikk han god nytte av som prest i Finnås, der det på den tiden ikke fantes noen lege og den nærmeste befant seg i Bergen. Niels Jensen Hertzberg hadde tidligere vært i Viborg og hadde der mistet store verdier i brann. Han var

nærmest fallit da han døde i 1764.

Faren Peder Harboe Hertzberg (1728-1802) – »potetespresten»

Niels Jensen Hertzberg hadde mange barn med Dorthea Katrine Harboe. Deres eldste sønn, Peder Harboe Hertzberg, (1728-1802), ble i 1749 klokker til Finnås kall. Etter farens død overtok han hele Finnås prestegjeld og i 1785 ble han også prost i Søndhordland. Han overtok også boet etter sin far og slettet i løpet av 12 år hele gjelden. Peder Harboe Hertzberg ble omtalt som potetprest. I boken om Hertzberg-familien skriver sorenskriver Nils Hertzberg at sønnen til Peder Harboe Hertzberg (1728-1802), prost Niels Hertzberg, skal ha skrevet følgende om potetpresten i hans biografi over faren[3]:

»Prost Atke i Kindservik hadde erholdt nogen poteter, som han plantet i sin have, og er visstnok den første som innførte denne nyttige vekst i Hardanger. Prost Hertzberg fikk overlatt en hattfull og prøvet sig frem med dyrkningen av dem. Da det lykkedes for ham, gav han utsæd til andre og »opmuntrede, bad, ja befalet at plante». Han fikk den litt etter litt innført i Søndhordland, hvorfra den spredte sig utover Bergens stift. Han kan derfor med rette kalles for »potetespresten».

Peder Harboe Hertzberg (1728-1802) gav i 1763 også ut en avhandling om potetens fortreffelighet. Denne ble utgitt på nytt både i 1773 og 1774. Han fikk også utgitt en del andre skrifter bl.a. en avhandling om: *»Spor om fordums vulkaner paa Findås ø»*. Peder Harboe Hertzberg hadde som sin far interesse for legevitenskap og brukte sine kunnskaper til å hjelpe de syke i menigheten. Han hadde imidlertid mange andre interesser; bl.a. lot han starte opp igjen et marmorverk på Moster og arbeidet sammen med sønnen Nils ivrig for å få innført tresko.

Peder Harboe Hertzberg (1728-1802) fikk mange barn, tre av sønnene ble prester i Hordaland.

Christian (1767-1830) var sogneprest til Finnås og prost i Søndhordland. Om ham forteller sorenskriver Nils Hertzberg bl.a. at han under et besøk hos broren Peder Harboe i Kvinnherad falt og skadet den ene foten slik at han senere hadde problemer med å gå. Han fikk også rosenfeber som også slo seg på føttene, de hovnet opp og han fikk åpne sår. Tross i at han var delvis invalid, røktet han trofast begge sine embeter og *»utførte alle kallets ytterst besværlige reiser til dets 4 kirker, dels over sjø og dels til lands»*.[4]

Broren Niels Hertzberg (1759-1841)- «Treskopresten»

Niels begynte som kapellan i Finnås hos faren. Av faren fikk han veiledning om medisin og arbeidet ivrig sammen med ham for å få innført tresko. Dette arbeidet må ha vært vellykket all den tid sorenskriver Nils Hertzberg forteller at Niels

derfor ble kalt: »Treskopresten».

Niels Hertzberg ble av »grev» Rosenkrone kalt til sogneprest i Kvinnherad fra 1786. Her ble han værende til 1803 da han ble sogneprest til Kindservig (Ullensvang).[5] Etter ham overtok broren Peder Harboe Hertzberg kallet.

Mens Niels var sogneprest i Kvinnherad kom han og familien i dødsfare da et jord- og steinskred i august 1793 kom ned fra fjellet og truet med å fjerne alle husene på prestegården. Faren for flere ras var absolutt til stede, så etter dette raset i 1793 ble det samlet inn penger for å få flyttet husene på prestegården til et sikrere sted. Dette var imidlertid ikke første gang det hadde vært ras på prestegården Malmanger. Allerede i 1625 var daværende sogneprest Povel Mattsøn Alstrup med familie i livsfare på Malmanger pga. ras. Etter at Niels Hertzberg hadde overtatt Kingersvigs kald, ble han og familien utsatt for en orkan den 25. desember 1806 som knuste de fleste av husene på prestegården. Sorenskriver Niels Hertzberg skrev følgende om dette:

»bare ved et under undgikk menneskene døden. Hans syke hustru måtte bæres ut i et laken og alle samledes i et hus hvor stormen fikk minst tak».

Niels Hertzberg hadde svært mange interesser, medisin og tresko er nevnt, men han hadde mange flere. Han drev bl.a. med astronomiske iakttagelser, var snekker, laget barometre og termometre, lærte sine elever å svømme, kastet seg over vaksinasjonsarbeidet da dette kom i stand, og er kalt *»den merkeligste prest Hardanger har hatt».* Han skrev en hel del, bl.a. »Avhandling om vaksinasjon i Søndhordland og Hardanger 1802», om raset på Malmanger prestegård, om orkanen som skadet Ullensvang prestegård og en hel del meteorologiske bemerkninger, basert på 15 års observasjoner.

Peder Harboe Hertzberg (1775-1830) innførte i kalls-/materialboken, under *»Hvad Mærkværdigt i Qvindherrets Præstegield sig har tildraget , og fremdeeles kan tildrage, Samt Mindismærker fra Oldtidens og senere Tider»* også noe om broren Niels.[6]

15. da min Broder, Niels Hertzberg, havde lovet mig et Besøg i Januarii Maaned 1805, skrev han følgende spøgefulde Circulaire til de i Qvindherret boende conditionerede Familier, hvilket uskyldige spøg jeg ikke tager i Betænkning at indskrive her, da det vidner om, at han saavel hos dem, som hos Bønderne havde fundet Hederst og Venskab.

»Wi Niels den første fordum Kalveprest, nu jøde Præst, lade Eder Os Elskelige Qvindherske Adel naadigst rescribere, som følger: Wi i særdeeles gundst tilforn Vide maae, I at ingen af Eder maae understaae sig at holde noget Juulegiæstebud, forinden Vi allerunderdanigst i allerhøieste Person kommer til Eder som nok skeer

om 3 a 4 Uger. I have nok som forhen erfaret, at Vi aldrig, som Vi vel med Rette kunde, have krævet, at I skulde opoffre eget Blod og Liv for Os, men vel Kalve, Bukke og Tyre, Blod og Liv. Vi lade Os allernaadigst ogsaa denne gang dermed nøie, kun med Tillæg, at det, som er vore Undersaatters Askye: en Flæskeskinke, er Os en Delicatesse. – Hvorefter I Eder allerunderdanigst have at rette, givet udi vor ypperste Præstelige Residence den 17de dag udi Christmaaneden, udi Vor Forviisnings Første Aar. Under Vor Haand og Signet. Niels den Første L.S.

Efter Hans ypperste Præstelige Majestæts allernaadigste Befaling

Lars Oppedal Kittel Velure Halgrim Hauso Orm Aarhuus

/Pyken»

Etter denne innførselen har vi forståelse for at sorenskriver Nils Hertzberg skrev at han hadde vært: *»den merkeligste prest Hardanger har hatt»*[7].

Innledningsvis ble det nevnt at Peder Harboe Hertzberg (1775-1830), i sin tid som sogneprest i Kvinnherad førte i pennen to protokoller med opplysninger om vær og vind. Den ene boken er den tidligere omtalte kalls-/materialboken. Den andre protokollen var opprinnelig en regnskapsprotokoll for Omb og Hagen fra 1750-tallet. Fra 1812 til 1830, det året da Peder Harbeo Hertzberg døde, brukte han denne regnskapsprotokollen fra 1750-tallet til å skrive om »Præstegaarden Malmangers Udsæd og Avl. Begyndt Aar 1812». I tillegg til opplysningene om avl og utsæd er det en hel del meteorologiske observasjoner i denne protokollen. I det følgende presenteres en avskrift av Peder Harboe Hertzberg innførsler for årene 1812 til 1819, de resterende årene kan leses i neste nummer av Bergensposten. I avskriften fortelles det om godvær og avling, om når gjøken og marihønen først ble sett hvert år, men også om tørke, uvær med storm og orkan og jordskjelv. I avskriften er det bare for året 1814 at opplistingen av avling, utsæd, gjødsel og forbruk er tatt med, selv om det er innført i protokollen for alle årene.

Kilder og litteratur:
Kvinnherad prestearkiv I.4.f. 1750 rekneskapsprotokoll Omb og Hagen. I samme protokoll:
»Præstegaarden Malmangers Udsæd og Avl.»1812-1830.
Kvinnherad prestearkiv I.3.a. 1823-1829 Kalls-/Materialbok.

Nils Hertzberg: *»Familien Hertzberg. Dens opprinnelse og slektshistorie»*. Oslo 1932.

Noen forklaringer på spesielle ord kan være til nytte:
Kuefond er en spesiell snøfonn i Rosendal
Lye/Lyt vær – mildt vær
Ryske – blandkorn (havre/bygg)
Opbur – volum av høy eller korn
Valleslet – regn med sludd

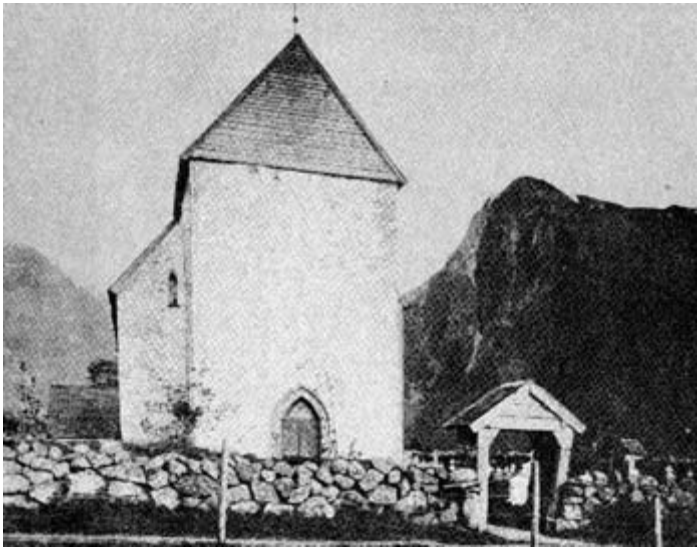

Kvinnherad kirke med Malmangernuten i bakgrunnen. Kirken er fra siste del av 1200-tallet. Malmanger prestegard ligger ved foten av Malmangernuten

Præstegaarden Malmangers Udsæd og Avl. Begyndt Aar 1812

1812

8de Marts saaes Staren, efter denne Sneløse og lye Vinter.

20de April begyndt Ploven. Efter 5 a 6 Uger bestandige nordlige og østlige Vinde, samt stærk Nattefrost. – 26de saaes første gang Erlen. 28 april varmede Solen saa meget, at Snevand viste sig i Bækkene og Sneeskavler begyndte at falde, saa og Steen at udfalde. Nattefrosten vedvarede til 1ste Maji – 9de Maji begyndte Luften at forandre sig til Vaar. 11te Maji færdig med heele Vinden. En slem kold og vaad Sommer nødde mig til at ikke begynde Slaatten, førend 13de Julii, maatte holde op med Slaatten i 10 a 12 dage formedelst slemt Veir – Havren skiød ikke før 6 a 7de Augusti – 13 Aug. gik Kuefond bort. NB: Paa Siumarketeigen var 28 Læs høe – Afslaat 3de Sept. – i Jørgens Holmen 2 ½ Læs – 7 Sept indhøstet Høet – 235 Læs, deraf 46 Læs i stalden. Rysken og Renekornet skaaret 7 og 8de Sept. opskaaret 28de Sept., den seene havren næsten grøn skaaret. Fælt Uveir i Skuren, Søndag formiddag d 4de October 19 s. Trin., Indhøstet alt Korn her og heele Kirkebygden – megen Opbur – for saavit uskad af stormen og brav tørt Korn. Kornet ind. 8de October optaget Poteterne og slept paa Bøe.

1813

I første dage af Marts saaes Starren. – Rasende Uveir fra Juul, med Regn og lyeveir til 16de Marts. Ligeledes lyeveir og Regn og Storm fra Syd og sydvest til 7de April. Første April begyndte Kirkebygden at pløie. 10de April begyndt Ploven – deiligt lyt Foraars Veir til 22de April, undtaget 14de og 19de April storm sydvest – noget Nattefrost – 21de April saae man Erlen. 22de Muushomlen – 23de Tordyvelen – 30te April den brune Mari Høne. Stærk norden Vind med Stærk Nattefrost. – endt Plogen 27de April. Naar helligdagene gaar fra varede Vinden 11 dage. Poteterne i Jorden 1ste Maji, altsaa heele Vaarvinden 15 dage. – beqvæmt Veir havde man for Arbeidet; men farlig kulde for Sæden. – frugtbart Veir mit i Maji – 12te Maji Gouken – 15de Agerhønen. Sist i Maji og heele Junii deiligt Veir, dog noget tørt – Bygget begyndte at Skyde 18-20 Junii – havren 28de Junii – 7 soverdagen Klar og heed. Megen heede og Tørke og sydøst. Vind til 26 Julii. – 5te Julii begyndt Slaatten – Først i Julii gik Kuefond bort. 26de Julii skaer Brynjeld sit Byg. – 30te 31te Julii blev Bygget skaaret paa Næs. 2 Aug. paa Skaale. 31te Julii optog jeg Poteter som vare, de største som Æbler. 9de Aug. og 10de og 11 skar Reenkornet og Rysken, og lidt Havre, Fælt Uveir mit i Aug. med Regn og Vestlig

Vind just da jeg skar Havren, min Rug randt ud i Aal; og skaaret 19de Aug, hvilket neppe er skeet forhen. Samme dag Aad Arbeidsfolket og Tiænerne Skure-grauten. Alt Kornet, undtaget Rugen, indbierget til den 26de Aug. Tørt og urevet, hvilket aldrig før er hendet mig i de ti Aar jeg her har boet. Rugen inde 27de Aug. Afslaaet 30te Aug, efter at maatte have standset med Slaatten i 14 Dage for Skurrens skyld, alt Høe inde 4de Sept. I Stalden 44 Læs, til 2 Voxsne Hoper og 2 Føl. Heele Sept. deiligt og lyt Sydostligt Veir. 22de Sept. optaget alle Poteterne og slept paa Bøe.

Een viktig Anmærkning

Siden Aar 1806 har ieg brugt og regnet Lovemaal. Det er: en justeret halvtønde ristes og nedtrykkes med hænderne, og paalægges saa stor houg, som den kan modtage; saadanne to regnes for een Tønde og udgiør i Læs og Stryg-Maal 12 i Skiæpper og 5 Kander, følgelig bliver dette Aars Kornavling

Havre 62 Td. 1 Skpp.

Byg 9 Td. 2 Skp.

Ryske 8 Td. 5 Skpp. 6 Kan.

Altsaa over 5 Fold Havre; over 18 Fold Byg, og over 6 Fold Ryske.

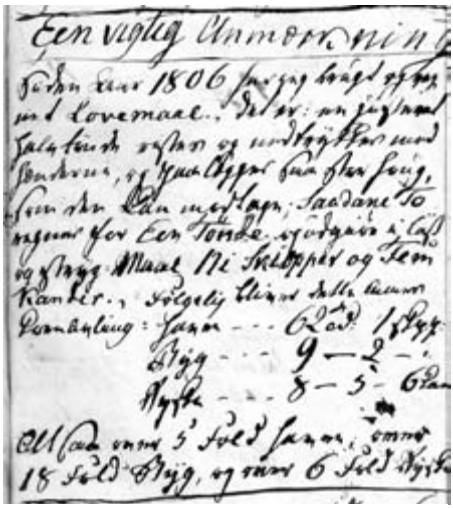

Een viktig Anmærkning.
Se avskrift til venstre.

1814

I Mande minde ikke stærkere Kulde og
større Mængde Snee, end i denne Vinter, 14de Marts saae staren, Megen Iis og snee fonner over Bøe og Ager - 22de Marts virkeligt Tøeveir, Regn og Skod ingen Nattefrost. 31de Marts saaes Kielden. Vakkert lyt Veir - 4 Ap. begyndt at pløe paa Næs og Skaale, det var Palmemandag. Al Snee borte af ... Agre og Bøe; Deiligt Foraars veir med sydlig og vestlig Vind. - 13de April begyndt Ploven. 11te April Erlen og Muushomlen. 13de Ap: Marihønen deiligt Foraars Veir vedvarer end til siste April, da Kulde og N.V. kom. Havren udsaaet 23de Ap: - Færdig med heele Vaarvinden 28de April. 17de Maji fremlagt, 18de Maji Agerhønen, 19de Gauken, 20de Svalen, 15de Maji Tednen *d.v.s.* thrundo marina – Nordenvind og kold luft heele Tiden, indtil 24de da lidt Regn kom; men straks atter Nordvest og megen Snee i Fiældene, 25de Maji Urbanus, første Sommer dag Regn, men Snever til Fields, Endelig 14de Junii kom Syndenvind og Regn, hvortil Alt trængte i høieste

Maade. Agrene begyndte at gulne, græsset at tørres bort af bare Kulde om Natten, Nordenvind og Tørke om Dagen. Ja Guds Under at Ager og Eng er dog nogenlunde, Rugen begyndte at skyde 8te Dage før Jonsaake - SoelhvervDagen 22de Junii saaes først Flagermuusen om Aftenen. Got frugtbart Veir fra 14de Junii til første Julii. Saae Kornet skiød St: Hansdag Tiid Havren begyndte at skyde 10 dage sildigere den 3 Julii. Begynt Slaatten 11te Julii. Sydlig og vestlig Vind har ført skod og Regn ind i landet, en vaad Sommer befrygtes. Syvsoverdagen 27de Junii Søndenvind og Regn.

Tredie Mærkesdagen stille og klar. 29de Junie, men 7de Mærkesdagen, 3die Juliie Nordvæst Regnbyer, Skod og Kold Lufte, Skod og Regn, sydlig og Væstlig vind hver Dag til den 21de Julii. Agrene ere endskutne? og forvendne; faaer vi ikke nu soelskin og Varme, er al den Guds velsignelse, de vilde give, spildt. 3 Dage har jeg maattet standse med Slaatten. De faae læs høe, som indkomne ere, vare kun saate høe. I Dag 21de Julii øsende Regn og syndenvind. Det kommer nu an paa, hvad de tre næst følgende Dage vil vise; thi i Morgen er Fredag, og Fredagen er ikke Ugen liig siger man; Lørdag begynde Hundedagene; Søndag Første Qvarteer?. Jo! Veedblev got: Søndag skyet og lidt Soelskin, Mandags Morgen Regn siden Glar, 26de Julii oprandt Solen Glar første Gang i 4 Uger – I gaar aftes fløi Hegrene op ved Elven, hvilket betyder got Veir, men naar Hegrene flyver op Hæstemyren kan man vente Regn. Fra 30te Julii til 11te August bestandig sydlig og vestlig Vind og sterk og rasende Regn. Mangfoldige læs høe bedærvedes – maatte ophøre med Slaatten næsten 8te Dage. Terven bestandig guul, hvilket betyder Synden vind og Regn, stor Flod ligesaa. Mine huusmænd begyndt at skiære 16de August. 21de Aug: forandrede Veiret sig til østlig og let. 22 begyndt Skurren 23de endt Slaatten – 1 Sept: endt. Skurren – De sidste af Aug; V, og NV. Vind med Taage 9 Dage.

9de Sept. Indhøstet alt Kornet tørt og urevet. Nordlig Vind de første 19 Dage i Sept. Deiligt Veir – Avlet høe. Syvmarketeigen 24 Læs Strandeteigen 7 Læs – Jørens Holmen 3 Læs. Indgiære 8 læs – det Øvrige 178 Som 200 Læs, deraf i Stalden 44 Læs i Løen 156 læs. Temmelig stor Opbur. Deiligt Veir til 23de Sept: - 23de Sept. Optaget Poteterne og slept paa Bøe. I 30 Dage varede Slaatten, da jeg maatte, i alt ophøre med at slaae 8te Dage. 16 a 20 læs haae, og den god, blev høstet, avlet Poteter 52 Td. 6 sk. Agermaal, der udgiør i virkeligt Maal 60 Td: 1 Nov: kommen Soelen op for HøeKlæp ret op i Middag. Deirligt høstveir indtil Vinter Kulden i Decemb.

Udsæd1814

Ildhuusageren	4 Skp.	- havre
Ditto	1 sk.	- Sore Korn
Staldflækket	1 sk.	- Hvede omtrent
Grasflækket	4 sk.	- havre

Persageren		6 sk.	- havre
Bøeageren	6 Td.	-	- havre
Tednageren	2	1	- havre
	-	-	4 kand. Hummel byg
1 4 kand. Byg			
Elvageren	-	5	- Ryske
Tviløipo	-	5	- havre
Langageren	1	2	- havre
Lien	-	3	- Byg
Hælemyrbraate		2	- Rug
Nyebraate			
Lang Ageren		3	- Rysk

Summa havre	11 Td	6 skp.
Byg	-	4 ½
Ryske	1	-
Rug	-	2
Hvede	-	1
Sore Korn	-	1
Sum. Sum	13 Td	6 ½

Poteter udsaaet
4 Td 1 skp.

Avl 1814

Lauv	0 Læs	0 s.	0 Td.	4 skp.		
Hvede	2	6	0	4 knd.	Korn	
Havre	17	-	11	4	1	
Havre	11	2	8	-	4	
Ryske	10	6	6	4	4	
Byg	9	2	5	2	2	
Hummelt	1	3	-	5	-	
Havre	15	-	9	4	6 sk.	
Havre	7	5	4	7	3	
Havre	14	-	9	6	4	
Havre	7	6	5	-	3	
Rug	2	5	1	2	-	
Summa havre	73	1	48	5	3	4 Sk
Byg	9	2	5	2	-	2
Røske	10	6	6	4	-	4
Hommel	1	3	-	5	-	

Hvede	2	6	-	4	-	
Lauv	-	-	-	4	-	
Rug	2	5	1	2	-	
Summa		63	2	4	2	2 Sk

Min Bork til Rosendahls hæster den 28de 29de 30te April
Min Blak til Peder Guddals Hest, som jeg selv havde her den 6te 7de 8de Maji.
Atter Blakken til Guddals hæst 11 – 12te Maji

Giødning 1815

Langageren Koemøg	104 læs
Tveløipe ditto	40 do
Elvageren Koemøg	50 do
Ildhuusageren hæstemøg	49 do
Storageren Koemøg	300 ditto
Persageren Koemøg	20 do
Haven og Houen Koe og hæstem.	28 do
Persageren Smalemøg	21 do
Gaase-flækket Smalemøg	27 do
Staldflækket Smalemøg	16 do
Tednageren Smalemøg	80 do
Storageren ditto	4 do
Langageren ditto	7 do
Tviløipo ditto	1 do

Forbrugt af 1814 Aars Grøde		Td	
Lauue til Kogemeel		4 sk.	
Havre til Brødmeel	9	-	
Havre til Sviin		2	4
til Brød Ryske		-	4
til Kogemeel Ryske	5	-	
Byg til Gryn	-	2	
Byg til Saae	0	5	
Ryske til Saae		1	3
til Malt havre	2	-	
til Kalvene havre	1	-	
Byg til Meel	-	4	
Havre til Saae		11	-
Havre til et svin	1	4	
Havre til Meel		1	-
Havre til Malt		1	-
Byg til Meel	-	4	

Havre til Kogemeel	1	0	
Byg til Kogemeel	-	2	
Havre til Brød		9	-
Havre til Meel aparte		1	-
Havre til Sviin og høns	-	4	
til Kogemeel Byg	3	-	
til Kogemeel havre	3	4	
til Malt havre		1	-
	57 td	4 skj	

af hvert slags			
havre til Brød	18	-	
havre til Kogemeel	7	-	
havre til Creatur	5	4	
havre til Malt	4	-	
havre til Sæd	11	-	
Ryske til Kogemeel	5	-	
Ryske til Brød		-	4
Ryske til Sæd	1	3	
Byg til Gryn	-	2	
Byg til Kogemeel	4	4	
Byg til Sæd	-	5	

Poteter i Kiælderen 1815		
I saa bingen	7 Tdr.	
I lille Bingen	6	6
I Ædebingen	16	2
Summa	30 Tdr.	

Der af elles til Sæd næste Aar 5 Tdr. Til Grølle Svin 3 Tdr.

1815.

Almindeligt Vinterveir. Østlig Vind i næsten 6 Uger indtil 12te Februar, lidet snee, 12te Febr. saae jeg staren ved Ølve Kirke. En usædvanlig stor Mængde Ryper i denne Vinter hvortil den bestandige Østenvind maae være Aarsag, da den driver Ryperne til at søge Lye i de vestlige Fiælde. Sist i Febr. rasende Synden og Sydvest Vind med Walleslet og Regn. 28de Feb. begyndte got mildt Foraars Veier. 1 Marts saaes Staren her og Skiæren begyndte at bygge. Sydlig og østlig Vind, lyt og got Veir indtil 1ste April, men stormende fra Synden og sydost

13de marts begyndt at kørre ud Møg, og sydvest Moe? og Varme, 1 og 2den Ap:

saa at alle Bække rand fulde. 7de April begyndt pløie 1ste og 2den April saaes Marihønen og Tordivelen, samme tid megen Moe? og hede, got lyt Veir til 14de April, Tiburtius, da seenere Natten, rasende Nordenvind, da saaes Erlen, megen Nattefrost og Nordenvind vedvaret til 20de April, da Syndenvind og Regn og Pløiet 19de April, og Korn sæden i Jorden. 26de April ryddet 28de 29de April sæt Poteter.

Deiligt lyt Veir og østlig Vind men tøe, indtil 5te Maji, da deiligt, mildt Regn, vestlig Vind stod indtil 12te Maji, da Svær Sydøst stærkt Regn og Torden, men meget varm, 14de Maji Gauken, Svalen og Agerhønen, 16de Maji saae ogsaa Tenen. Nord og Nordvest med Sneebyer og Kold Luft fra 18 Maji indtil 3de Junii. Derefter Sydostlig Vind med Varme og Regnsfloer indtil 16de ejusdem. Rugen begyndte at skyde den 15de Juni. Bygget den 19de Junii. - Fra 17de Junii indtil 25de Vestlig og NVlig med snebyer i Luften og Kold, ja endog Nattefrost 26de NO og Varm, skyet og klar med Varmt Soelskin dog Nordvest Havgul indtil 16de Julii, 27de og 28de Junii saaet til Vinterrug som kom op 3de Julii. 1ste Julii begyndte Havren at skyde.

16de Julii begyndte Synden Vind og Regn. 23de Julii Skod, og Soelskin med vestlig og nordlig Vind afvexlede med hinanden til 8de August. Begyndt Slaatten 3de Julii. Til Sæter 11te Julii. Ingen Sommer Varme. 9de August begyndte man i Skaalebygden at Skiære Reenkornet. Paa Suemarketeigen 25 læs høe. 14de Aug. Skar lidt Reen Korn. Sydlig og østeliig, med Regn til 21de Augusti, Afslaaet 9de Aug. men alt høet først inde den 24de Aug, 9 Læs Høe paa Strandeteigen Paa Træet 8 Læs Høe. Summa Høe læs 204, deraf 44 i Stalden, 26de Aug. fæl synden vind og Regn, der sønder slider og udbløder mit paa Staur staaende Byg og Ryske. Indtil 7de Sept. fælt Regn fra Synden og Vesten, da ogsaa Snee i Fieldene og kold luft med Nordenvind. Opskaaret 7de Sept. Samme Veer og Vind og øsende Regn indtil 15de Sept:

14de Sept. følled Borken et blakket Horsføl. 16de Sept. Alt Kornet indhøstet temmelig tørt og urrevet. Al sige Havren. 15de Sept. bedagede Veiret sig, Skodden forsvandt, Nordøstlig Vind som vedvarede til 22de Sept. da S.O. storm, Regn- 23de Færdig med Poteters Optagning. Alvlet 70 Tdr. Af Saaet var 1 ½ Td. hollandske, de gav 17 Fold, nemlig 25 ½ Td., resten gav 15 Fold, 25de Sept- Slept paa Bøe.

Sydøstlig og sydlig Vind, deels oplet deels Regn indtil Helgemys, med Undtagelse af nogle faa Dage mit i Octob, da der indtraf Nattefrost med let nordlig Luft; ellers meget Lye. Næsten halve November stormfuld fra Syd og vest med rasende Regn, og Sne i Fiældene. De .... i Fieldskiven? Raste sig her nede mit i November. 17de Nov. Snee i Fiæren. Fra den Tid til siste Nov. Nord og Nordost Vind med meget let og klar Luft, samt stærk Frost, sist i Nov. lidet skyet og Østen Vind indtil 11te

December med Frost. Derpaa Rasende Vind og Storm fra S. og S.V. og V. til N næsten Orcan 13de Dec.

1816

derpaa Snee og roeligt indtil i Slutningen af Jan. da østlig og noget Kold, lidt snee i mellem.

I Sildefisket got Veir i 14 Dags tid. 9de Febr. Storm S med Sneføg, saa og Natten mellem 10 og 11te Orkan af S og SV. med rasende Snefog – 5-6-7 Febr. rasende Kold – derefter rasende Slud og Bløde, saa svære snee skavler faldt, heele Febr. omløbende Vind og Veir. Saa megen Snee til Fiælds i sær har ikke været i Mands minde. 26de Febr. Gik Vinden til NV. siden Nordlig, klar og kold indtil 10de Marts, da svært Uveir med orkanagtig Storm fra S. og SV. og meget omløbende rasende Regn; Snee-hagl indtil 25de Marts, 22de saaes Stærene. 28de Kiælden.

Paa Næs begyndt at pløie 5te April. Fra 25de Marts stærk Kulde og Frost, med østlig og nordlig og nordvestlig Vind indtil 1ste April 18de April begyndt at pløie. 21de Erlen – sydost og Synden Vind med sneedriv, og Regn undertiden, men meget Kold, indtil 24de April Al søen paa denne Tid er som usædvanlig klar, skal betyde tør og Kold Vaar, siger Veirprofeten, gamle Jon Klokker. 23de og 24de April begyndte lidt Vaarveir (Iis og Regn faldt af Malmanger Nuten. Nuten kasta ut Beino siger Qvindherringen) indtil Blakken føllet Hesteføl 17de April. 25de April saaes Tordivelen Muushomlen og Marihønen. 28de April gaar Solen over Malmanger Nuten. Havren og Byget i Jorden 29de April. 2den Maj Poteterne i Jorden. 3de Maji ryddet Bøen og endt Vaarvinden.

4de Maji Borken til Hest paa Rosendahl – 16de Maji Gouken. Intet Regn – nogle faa Draaber og snee driv i Lufte fraregnet. Fra 17de Marts til 26de Maj men Kold og tør Luft har giort Foraaret ret meget besværligt. 24de Maji fremlagt 26de Maji Agerhønen s. d. S. O. storm lidt Regn her, hvor den østlige Vind altid en tid lang hindrer Regnen at komme ind Fiorden, saa det kan stubregne 1 a 2 Mil udenfor, men her være oplet næsten et heelt Døgn før den sydlige Vind kan sees over de østlige af Dalerne og Fiældene her. Svalen 3de Junii. Kold og tør, imellem Nordlig Vind, snee langt ned i Fiældene indtil 12te Junii, Ja Frost og iis paa Vandet Natten mellem 9de og 10de Junii. Fra 12te Juni deiligt varmt og klart Sommerveir. Ager og Eng kommer sig herligt.

Først i Julii Floer, men varm, lidt Torden; Got Sommerveir heele Julii. 15de Julii Begyndt at slaae. Affvexlende Veir med hede, solskin og Regn og skod, vestlig Vind i de første 14 Dage af Hunde dagene. Mit i Augusti fælt veir fra Sydvest og Regn. 8de August begynte Skurren i Skaalabygdo. hundedagene holdte ud med

Skod, Regn og vestlig Vind – skar Reenkodne den 17de Aug., opskaaret 9de September, næsten bestandigt Regn og skod og stille til 10de Sept. Da syndenvind med storm rasende Regn alt Kornet som var staaen paa Staur næsten 3 Uger, vaat og forrevet og ilde tilredt med stort slæb i hus, Næsten alt høet raadt og fordærvet. Ja ret et slemt Sommer Vaar og høst veir alt siden Slaattens Begyndelse og adskillige steder Udenlands har og Sommeren været vaad.

– Først 17de Sept. Indbærget alt høet. Summa læs høe 226. – deraf paa Siumarkateigen 29 læs Strandeteigen 9 læs Træet 7 læs. 40 læs i Stalden. – Endelig 20de Sept. Kornet i Huus, alt raadt og vaat. Poteter optaget 25de og slept paa Bøe 26de Sept. Deiligt lyt Veir heele October tillige roeligt indtil 9de Nov. 7 Nov. første Snee i Fiæren. Stormfuld og lye December især Juletider. 23de December Orcan fra Syd og Sydvest og Vest til Norden rasende Uveir og sydlig storm

1817

fra Aaret Begyndelse heele Januar, og rasende omløbende med gyseligt Regn og Walleslit, kun lidt snee, ingen Frost. I Februar rasende med Regn, Valleslet, snee, hagl, Torden, mindre storm næsten bestandig fra syd, Sydvest, Vest, Nordvest om hinanden. – Sadandt og langvarigt Uveir mindes end ikke de aller ældste Folk. Endelig 4de Marts blev Veiret roelig. østlig Vind og kold. 8de Marts Staren. 14de Marts Kiæld. 4de April Soethønen, 5te April Tordivelen. Samme Dag begyndte Skaalebygden at pløie, heele Marts lyt og got Veir

- I April først lyt og got gra Veir. 9de april saaet Rug og Hvede. 11te April begyndt at pløie, 28de færdig med Kornet. Heele siste Deel af April got, tørt, men koldt Veir Erlen, Muushomlen Marihønen kom meget tilig. 2den Maji Forandring paa Vind og Veir til Vest og syd got Veir og varm og sydlig og østlig Vind indtil Majens Ende. 22 Maj lagt framme. Fremdeles deiligt Saaeveir, med østlig Vind, Floer, varme – Rugen skiød 21de Juni. Soelværvstid deiligt Sommerveir og heede. Syvsoverdag havde stille og øsende Regn, 26de Juni skøed Bygget. 8de Julii begyndte havren at skyde.

Begyndt at slaae den 4de Julii. Varme – skyet, løs skod lidt soelskin til 22de Julii da hunde dagene begyndte siden til 1ste August sydlig og vestlig Vind og meget Regn. Slet høeveir. Kuefond gik af den 8de Aug: - 8 Læs Høe paa Strandatiegen. 30 Læs paa Siumarketeige – syd og sydvest Vind heele hunde dagene igiennem og i de siste 14 dage fælt Regn. Først 21de Aug: bedagede Veiret sig, og blev nordlig, oplet, soelskin indtil 31te Aug: - 22de August skar Bygget. Det saavelsom al min Ager, fælt nedklinet af Regn, og forreedet af storm. 8 læs høe paa Indgiæret. I Løen 182 læs – i Stalden 38 læs høe. Summa 220 Læs. Alt ret got indbiærget. Afslaaet 27 Aug: og indbærget 28de ejusdem. Slaatten varede i alt 32 Dage. Bygget indtaget

29de Aug: ganske brav tørt og urevet, September begyndte med Vesten Vind og Byer. 8de Sept: færdig med Skurren. Varmt, mildt, got, stilt –usædvanligt – Veir indtil 26de september. 13de Sept.: Kornet i huus – Som nyt under Solen er, at paa Malmanger kom i Aar Kornet ind førend der var opskaaret i Skaalebygden, samt at Kornet blev urevet af Sydost. Skiønnere Høstveier kan ikke mindes. optaget Poteter 24de Sept. 57 Td. – 26 sept. Slept paa Bøe – Mekelsmestider slemt Veir.

2den October megen Snee alt ned i Fiæren. Østlig Vind og Klarveir med stærk Nattekulde alt til 30te October, da syd og sydvest storm med fæle Byer indfandt sig – heele November ustadig Veir, med Frost, Tøe, snee, Regn, storm fra alle Kanter, 24de Nov. Orcan af Nordvest. I December Maaned for det meste østlig Vind og klar Luft, Juuletider noget Snee, 16, 17, 18 December Orcan fra Øst til synden og sydøst til Østen, der giorde stor skade paa mange gaarde og Skove, skiønt Mark og Huustagene vare frosne, saa stærk og langvarende Orcan fra den Kant, har ikke raset i Manneminde, stærk Kulde fulgte med og efter Orcanen. Aaret endtes med Kulde, snee og stille nordlig Blæst.

1818 var min hæst til Ole Næs sin Mær – til Mas Seims begge Mærre – til Sigfus Guddals Mær - til Peder Fedt.

1818:

Heele Januar overmaade afvexlende med Kulde og Tøe, Snee og Regn Vinden ligesaa ustadig, og rasende stærk fra Hvilken Kandt den blæste. Det synes som Luften var kommen af sin Ligevægt ved Orcanen den 17-18 og 19de Dec.

Februar Østlig, Sydlig, Vestlig Vind med Regn og Tøe, Kuns lidet Snee her, men til Fiælds megen Snee. Trende Skarver saaes allerede først i Maaneden.

Martz Tiælden kom og tidlig. Afvexlende Veir, men ingen Kulde. 5 Marts Orcan af Sydost. Al Koe og hæstemøg ude til Maanedens Ende.

April Nordenvind, og stærk Nattefrost i Maanedens Begyndelse. 4 Apl. begyndte Skaalbygden at pløie. Jeg begyndte 10de April. 14de April Titartius komme Solens Skin ind i min Dagligstue, færdig med ploven 24de April. 27de Ap. Erlen, Tordivelen, Muushomlen., Nordenvind og kulden vedvarede til 27de April, da først viste Bækkene i Fiældene sig, og Saae merker i Sneeen. 29de April færdig med heele Vaarvinden.

Maji Begyndte med ostlig og Sydlig Vind, varm Luft, lidt Regn. 18de Agerhønen og Gouken. 21de Svalen. mit i Maji kold Nordenvind og Snee i Fiældene. Mod Enden Nordlig og Nordvestlig til sist Skod og regn.

Junius: De første Uger meget tør og varm, saaat det giorde Skade hist og her paa

tør Eng. I Slutningen Sydlig Vind og Regn - Syvsoverdagen skyet men oplet. Ager og Eng tegner meget got. Bygget skiød 22de Juni begyndt Slatten 4de Julii.

Julius: Fælt Veir fra S. og S.V. med styrtende Regn i de første dage af Maaneden. Det ret got Sommer Veir Svær Hede og Sydøstlig Vind mit i Maaneden, i Enden lidt Regn og Sydlig Vind.

Augustus. den Svære hede og Sydost Vind giorde i Juli en del got paa Ageren, der fordrev den., 8de aug. blev Byg og Ryscke Skaaret paa Næs og Skaale – Afslaaet 14de og indhøet 15de Aug. Lidet men got Høe, kun 197 Læs, ikke et Straae bedærvet. Mit i Aug. megen Varme, Afvexling med Skod, Regn, Soel Skin, Tordenbyer, omløbende, men Sagte Blæst. 17de aug. begyndt Skurven paa 74 Teiger 28 Læs Indgiæret 8 Læs - Brændateigen 8 Læs I løen 157 i Stalden 40 Læs – 29de August afskaaret – 2den Septemb. all kornet inde. Noget forrevet kom kornet i Huus. Deiligt Veir alt til Septembers Begyndelse. Middelmaadig Opbur.

September. Affvexlende Veir, men ikke egentlig Uveir have Sept., 15de 16de kom Snee i Fiældene, ja all til Bøgaren, da ogsaa meget kold; samt vestlig med Regnbyer, og stor Flod. 18de Sept. optaget Poterne 60 Td ergo 13 Fold. Slept Kreaturene paa Bøe. 20de Sept. Fra 20de til 28de storm østen, ellers deiligt Veir til Maanedens Ende.

October. Først i October stærk østlig og Sydøstlig Vind med Varm luft, siden stille og sagte sydlig og østlig Blæst med got og lyt Veir.

November. – heele Nov. overmaade deiligt, lyt og stille. Østlig Vind i blandt Ei i Mands minde saa behageligt høstveir.

December. begyndte med Storm fra Synden og Regn, blev god og lye igien, men mod Slutningen Stormende fra Syd og Vest ingen Snee kun Een Frost dag. endte Aaret med NV og Skyer og Torden og Lynjld.

1819:

Heele Januar. Sydlig Vind ikke just stormende uden engang fra Vest. Overmaade Lyt Veir.

Februar. begyndte med Kulde, og Sneefog. heldt ved med stormende Veir fra Syd og Regn og lidet Snee, og ingen Kulde. Endte med Østlig Vind, og Kaldt og Klar veir og Stærkt Veerlys.

Marts Begyndte med det ovenskrevne goe Veir, i Maanedens Mitte Uveir med Snee og Valleslæt, - 13de Tiælden og Staren. – Afvexlende Veir og Vind i siste halve deel af Maaneden. meget lye og mild Luft. got Vaarveir. Ingen Frost i

Jorden, yderst lidet Snee i Fiældene. Heele Vinteren Snee løs undtagen faae dage. Al Møgen udkiørt til 29de Marts.

April. begyndte med Sydlig Vind Regn og meget lye Luft. 5te April begyndt at pløie. 13de April Muushomlen og Tordivelen. 15de den brune Marihøne. Sydlig og Vestlig Vind med megen Regn og varm Luft holdt ved indtil 22de April da Nord og Nordvest Vind kom med Kulde og Natte frost. – Pløiingen varede i 12 dage, naar 6 Helligdage fraregnes, endt Ploien 22de April. Hele Vaar vinden var Varm og tung og tilgrost Ager., Vaat Veir til imod Maanedens Ende, da Østlig Vind og Tørke.

Maji begyndte med Østlig Vind og Tørke, dog ikke meget Varme. 22de lagt Kreaturene framme. 23de Gouken og Svalen. Til 25de deiligt vær med foregaaende frugtbart got vinde Vejr. Regn. 26de begyndte Kald Nordenvind med Vælleslæt og Kold luft, som holdt ved til Maanedens Ende.

Junius. begyndte med varm Luft Sydvestlig Havgul, Skod og Regn, Got Sommer Veir til Maanedens Ende, undtagen 20, 21de og 22de da stærk Nordenvind raste. 30te Junii var henmod Aftenen en Svær Torden Bye med Gyseligt Regn og Torden – Syvsoverdagen got oplet Veir, Ager og Eng tegner herligt. Byg skiød 21de 22de Junii.

Julius Begyndte med vestlig Vind og Skyet, noget Regn. 8 og 9de Snee i Fiældene. 5 Juli begyndt Slaatten. 21de Juli Svær Torden og Regn Skyl – Sommervarme og got Veir ellers begyndte hundedagene med Skod, men Varmen fordrev den, saa at et bedre Sommer og høeveir ikke kunne ønskes. Overmaade varm indtil Maanedens Ende.

Augustus begyndte, som Julius endte: Hede, Soelskyn, østlig Vind, Floer, Torden næsten hver dag indtil 8de, Afslaaet 6te Augusti, indhøstet høet 12te paa Siumarketeigen 29 Læs, Indgiærdet 8, Strandateigen 7, 6te Aug. skaaret i Kirkebygden. Begyndt Skurren 10de Aug: Summa Læs Høe 206, deraf 34 i Stalden, Men dette Aar blev høet saa aldeles tørt, at større Læs, end Sædvanlig kiørtes, derfor tør jeg sikkert regne 250 Læs i alt, hvilket ogsaa stadfæstes ved den usædvanlige store Opbur i Løen. Ikke et Straa fordærvet. Deiligt varmt Veir heele Maaneden indtil Maanedens Ende. 18de Aug. Kl. 9 Slæt Formiddag hørtes i en Tid af 5 Minutter tvænde Jordskiælv aff Sydøst. Det første Stød var saa Stærkt, at Jorden syntes virkeligt at Skiælve. Det knagede ordentligen i Bygningen her, som efter en stærk Sydøst Floge. I Søen, hvor det var Flod, mærkede jeg ingen Bevægelse. Atter Kl. 10 ½, mærkedes først et svagt stød, derpaa strax et næsten saa sterkt som det allerførste, Beauvurs Termomæter Viste paa 15 ° Varme, Barometeret stod paa 28- 4. End et Stød meget stærkt, mærkedes Klokken 11 Formiddag. Og endnu et Stød kl. omtrænt 11 ½ Slæt om Natten. Vare disse Stød ikke

Jordskiælv, som dog baade den hørte lyd og dundere, samt den Skiælvende Bevægelse Jorden fik derved, tilkiændegav; saa skulle jeg fristes til at troe, at en Revolution i Folgefonds Grund, eller ogsaa overmaade Svære Bræster i den, have foraarsaget denne huule Dondere og Bevægelse. Lyden hørtes just hvor Folgefond er Qvindherrit nærmest. Opskaaret 24de Aug. Indbærget alt kornet den 29de tørt og urevet. Stor Opbur. Maaneden endte med varm Sydøst og Regn.

September begyndte med Sydlig Vind og Regnbyer Storm og fælt var det 5te Sept. 7de Sept. Kl. 11 Aftenen hørtes og føltes atter et stærk Stød, ligt hine 18de Aug. og fra Samme Kant. En Svær Veirbræst skal og være hørt af nogle 3de eller 4de Sept.Uveir alt til 21de Sept: da klar og stille – Slet Veir for haaen, saa at 3-4 Læs maatte kiøres i Møddingen. Slept paa Bøe 21de Sept. Kun 41 Td Poteter, - underligt nok i saa varm og god Sommer! 20de Sept. Føllet Blakken et blakket horsføl. Sydlig Vind og regnveir til Maanedens Ende.

October 1ste stærk Synden vind og over al Maade rasende Regn, saa det var Guds Under, at ingen Skreer faldt; kun en stor Steen i Nuten kom. 7de Octob Helle og Nattefrost. 17de octob: stærkt flagrende Veirlys, som betyder Synden vind og Regn, hvilket ogsa kom 19de ejusdem. Deiligt og lyt Veir indtil 24de, da Østen-vind og Snee. 27de Snee alt i Fiæren. Dagen før om Morgenen 4 grader kulde. Det kalde Veir med østlig og nordlig sagte Blæst, vedholdt til Maanedens Ende. Usædvanligt her er det at Snee og saa stræng kulde indtræffer før Allehelgen.

November. Indtil 5te stille og skyet. 5te stærk og kald Østen Vind. Østlig Vind for det meste stille og sagte, skyet, lett frost, lidt Snee, gandske roeligt Veir indtil 29de da Ø.S.Ø. storm kom og endte Maaneden, dog ingen kulde.

December. begyndte med S.O. og Tøeveir, men blev strax Østen og kold. 6te Dec stod Barom. 28 – 8, 7de 28 – 10, 8de 28 – 8. Saa høiet har jeg aldrig bemærket det før. I de samme dage bemærkes og, at Søen med høieste Flod og Fiære stod stille meget længere, end sædvanlig. Endelig kom Syndenvind og Regn 20de December, efter at Orcanagtig S.O. havde blæst Natten imellem 18de og 19de. Men strax igien Østlig Vind, dog og meget kold, hvilket vedvarede til Maanedens Ende. Snee de to siste dage.

---

[1] Kvinnherad sokneprestarkiv, 1.3.a, Kaldsbok 1823-1829 fol. 7b. Fra 1829 kalles denne boka for en »Materialbog». Peder H. Hertzberg har skrevet følgende om dette: »da Biskop og Doctor Neumann i Aaret 1828 anmodede Stiftets Præster om at holde en Kaldsbog, indrettet efter hans Anviisning, saa bruger jeg herefter denne kun som en Bog til at indsamle Marialer (materialer*) i af hvilke kan uddrages, hvad der tiæner til Indførsel i den virkelige af Biskopen omanmodede Kaldsbog, som af ham vil, med Tiden, det jeg haaber, blive authoriseret. – Skrevet i April

1829».

[2] Kvinnherads hovedkirke ble kalt for Biørkevold kirke ifølge opplysninger i samme bok.

[3] Sorenskriver Nils Hertzberg: «Familien Hertzberg. Dens opprinnelse og slektshistorie». Oslo 1932. s. 12-13.

[4] Sorenskriver Nils Hertzberg: «Familien Hertzberg. Dens opprinnelse og slektshistorie». Oslo 1932. s. 27.

[5] Kingservig var det største kallet i Hardanger. Niels Hertzberg var også prost over Hardanger.

[6] Kvinnherad sokneprestarkiv, 1.3.a, Kaldsbok 1823-1829 (Kalt Materialbok fra 1829) fol. 189b.

[7] Sorenskriver Nils Hertzberg: «Familien Hertzberg. Dens opprinnelse og slektshistorie». Oslo 1932. s. 23.

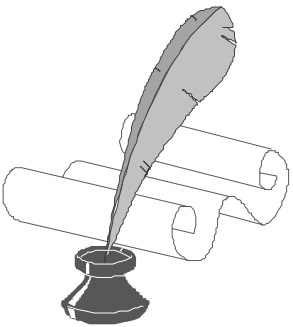

Tom Myrvold:
Studietur til London og Oxford

Sist i april 2002 tilbrakte Christopher Harris, Elin Runningen og undertegnede en uke fordelt mellom konserveringsavdelingen til Public Record Office i London, National Preservation Office ved British Library og Bodleian Library i Oxford.

Hensikten med turen var å bli bedre kjent med hvordan de arbeidet med konservering, se på utstyr og metoder, og bli kjent med kolleger som har bakgrunn i andre miljøer enn de vi til vanlig ferdes i.

Leder for Conservation department ved Public Record Office Michael Prater demonstrerer konserveringsmetoder

I British Library fikk vi orientering om hele virksomheten, og personalet hadde planlagt besøket vårt svært grundig. Dessverre var konserveringsavdelingen opptatt med kurs i produksjon og behandling av jerngallusblekk, men vi fikk likevel en interessant samtale med personalet. Dessuten ble vi orientert om klimakontroll, og katastrofeberedskap, hovedsaklig knyttet til brann- og vannskader.

Stephen Harwood viser eksempler på fotokonservering ved Public Record Office

Ved Public Record Office fikk vi en grundig omvisning på hele konserveringsavdelingen; vi fikk se bladkonservering, fotokonservering og gamle innbindingsmetoder. Det ble lagt stor vekt på å bevare de gamle bindene så langt som det var mulig og produsere spesialemballasje der det var nødvendig. Vi ble også orientert om fotokonserveringen ved institusjonen.

Vi fikk også anledning til å besøke en av de største leverandørene av konserveringsutstyr og –materiell; *Conservation By Design*. Det var interessant å se

Eskeproduksjon ved Bodleian Library i Oxford

Faglige diskusjoner med konserveringspersonalet i Oxford

Stuart Welch ved «Conservation By Design» tok godt imot oss

på nært hold det vi inntil da kun hadde sett i kataloger, og mest interessant var det å se maskinen som produserte spesialemballasje. Ved hjelp av pc kunne man konstruere skreddersydde esker, og i løpet av sekunder skar og rillet maskinen kartongen nøyaktig.

På Bodleian Library hadde de tatt i bruk en slik maskin, og hadde en egen avdeling som produserte emballasje for salg til de utallige bibliotek og boksamlinger i Oxford. Vi fikk også se noe av samlingene deres. Konserveringsavdelingen drev et nitidig restaureringsarbeid med stor respekt for bøkenes opprinnelige innbinding og utseende.

Vi oppdaget at det var store forskjeller mellom de tre miljøene vi besøkte, men det de hadde felles var en instilling til arkivsaker og bøker som objekter med en egenverdi, og at det ikke er nødvendig å skifte ut det som kan bevares.

Selv om vi hadde lært mye, reiste vi hjem med en følelse av at vi ikke ligger etter engelskmennene her hjemme.

Nordmenn i Afrika - Afrikanere i Norge

Av Bjørn Davidsen

Bokomtale

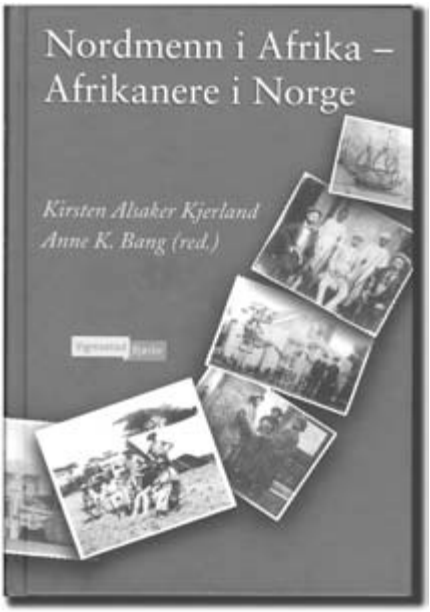

Innvandring er ikke noe nytt fenomen i Norge, selv om noen lar oss få inntrykk av det. Går vi en del hundreår tilbake, var innvandringen så stor at de fleste av oss har minst én innvandrer på anetavlen. Selv om de fleste innvandrerne før i tiden kom fra europeiske land, dukket det tid om stunder også opp folk fra andre kontinenter, blant annet Afrika.

Men Norge tok ikke bare imot folk utenfra. Som sjøfartsnasjon eksporterte vi en god del for kortere eller lengre tid - og noen for alltid - også til Afrika.

I disse dager er det kommet en bok på Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke A/S med tittelen "*Nordmenn i Afrika - Afrikanere i Norge*". I den har de to redaktørene, Kirsten Alsaker Kjerland og Anne K. Bang, samlet en rekke artikler om litt av hvert innenfor temaet. Noen av artiklene har vi lest før i lokale publikasjoner, men en del er nyskrevet for anledningen.

Her får vi høre om alt fra Adam som var skipsreder Herlofsons negerslave i Arendal på 1700-tallet, til Ian Smiths militæroppdrag på Kjevik i 1945.

I mellom disse to hendelsene handler det om en balstyrig bergenser på Gullkysten, slaver i Barbariet og overvintrende marokkanere i Arendal på slutten av 1700-tallet. Og historiene øker i antall når vi kommer et stykke inn på 1800-tallet. Da får vi beretninger både om Debora-ekspedisjonen, med mål å kolonisere Aldabraøyene nord for Madagaskar, og om de første misjonærene til Zululand. Men også Henrik Ibsen dukker opp - som Norges offisielle gjest hos Khediven i Egypt i anledning Zues-kanalens åpning i 1869.

Kongofristaten er et kapittel for seg. Her får vi høre om nordmenn i denne statens

tjeneste i årene før og like etter 1900. Både Inge Heiberg, Fredrik Parelius og Albert Joleik får store omtaler. Og når vi er inne på Joleik, må vi ta med at boka også har en større artikkel om Olav Joleik, sønn til Albert. Olav ble født i Kongo i 1907, men kom til Norge to år gammel - og vokste opp som den første mørkhudede sunnfjording.

Også boerkrigen får behørig omtale i boka. Artikkelen gir innblikk i både det "skandinaviske korps", virksomheten til andre nordmenn, misjonærenes stilling og hva to norske kapteiner kom til da de overvar krigen noen måneder som "studenter" i praktisk krig.

Boka har også artikler om det norske konsulatet på Zanzibar i perioden 1908-1928 og norsk dommer- og næringsvirksomhet i Afrika tidlig på 1900-tallet.

Siste kapittel handler om forskjellige fargede afrikanere som vokste opp i Norge mens dette ennå var et særsyn. Her får vi blant annet møte musikeren Pete Brown, altmuligmannen August Richardson og tidligere omtalte Olav Joleik.

Selv om mange av artiklene har vært publisert tidligere, er det prisverdig at de nå er samlet til en bok og supplert med mange nye. For alle som er interessert i historie, vil boka så avgjort utvide horisonten. Dessuten er den utstyrt med solide referanser og noter for de som ønsker å fordype seg i ett eller flere av temaene i boka.

Kirsten Alsaker Kjerland og Anne K. Bang (red.):

Nordmenn i Afrika - Afrikanere i Norge

Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke A/S

278 sider.

Pris: 298,-

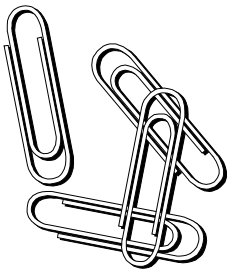

ISSN 1501-4436

Statsarkivet:

statsarkivet.bergen@riksarkivaren.dep.no

Yngve Nedrebø, Statsarkivar:
yngve.nedrebo@riksarkivaren.dep.no

Christopher John Harris, Førstearkivar:
christopher.harris@riksarkivaren.dep.no

Synøve Bringslid, Arkivar:
synove.bringslid@riksarkivaren.dep.no

Knut Geelmuyden, Arkivar:
knut.geelmuyden@riksarkivaren.dep.no

Cecilie S. Knoph, Konsulent:
cecilie.knoph@riksarkivaren.dep.no

Ragna Neteland, Konsulent:
ragna.neteland@riksarkivaren.dep.no

Anette Skogseth Clausen, F.konsulent:
anette.clausen@riksarkivaren.dep.no

Marianne H. Johannessen, 1.konsulent:
marianne.herfindal@riksarkivaren.dep.no

Bente Kopperdal: 1.konsulent
bente.kopperdal@riksarkivaren.dep.no

Tom Myrvold, Avd.ing:
tom.myrvold@riksarkivaren.dep.no

Tor Amundsen, Førstesekretær:
tor.amundsen@riksarkivaren.dep.no

Rikke Flakstad, Førstesekretær:
rikke.flakstad@riksarkivaren.dep.no

Steffen Ekerhovd, Driftstekniker:
steffen.ekerhovd@riksarkivaren.dep.no

Johanne Mjelstad, Ingeniør:
johanne.mjelstad@riksarkivaren.dep.no

Elin Runningen, Ingeniør
elin.runningen@riksarkivaren.dep.no

Lillian Koehler, Førstesekretær
lillian.koehler@riksarkivaren.dep.no

Postadresse:
Statsarkivet i Bergen
Årstadveien 22
5009 Bergen

Internett:
http://digitalarkivet.uib.no/sab

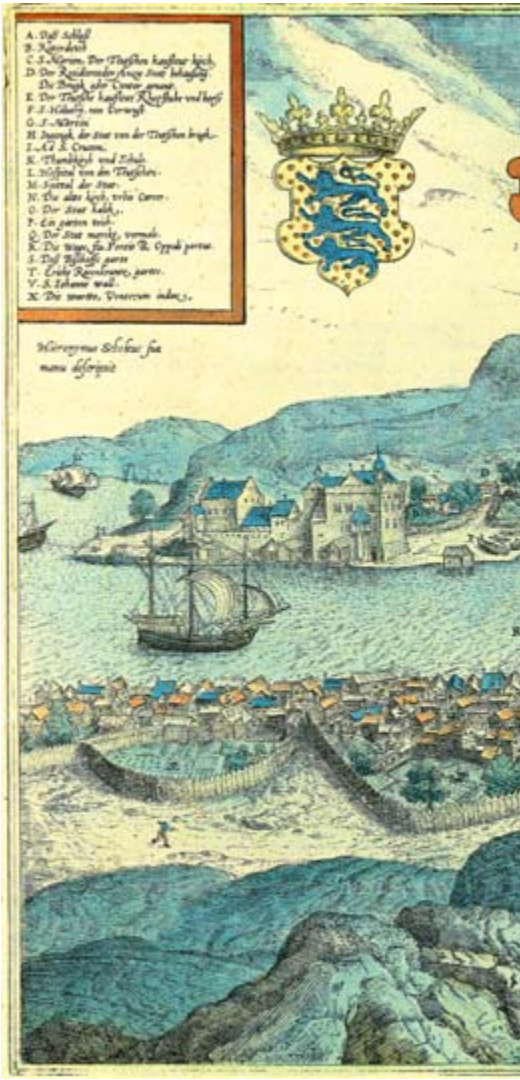

Bergensposten utgis av Statsarkivet i Bergen
Ansvarlig redaktør: Yngve Nedrebø
Layout: Tom Myrvold
Trykk: Designtrykkeriet AS